
ΦΟΡΜΑΛΙΣΜΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
(Carl Menger, Max Weber)

Κ. ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ

Ο σύγχρονος προβληματισμός σχετικά με τη θεμελίωση των κοινωνικών επιστημών ανατρέχει στις δύο θεωρητικές διενέξεις των αρχών του αιώνα για το χαρακτήρα και τη μέθοδο των επιστημών αυτών, στη διένεξη για τις αξιολογικές κρίσεις (Werturteilstreit) καθώς και στην έριδα περί τη μέθοδο (Methodenstreit) μεταξύ αφενός της (νεότερης) ιστορικής σχολής της οικονομίας, με κυριότερο εκπρόσωπο τον G. Schmoller¹ και αφετέρου των κυριοτέρων εκπροσώπων του θεωρητικού φορμαλισμού και του επιστημολογικού ατομισμού, τον Carl Menger και τον Max Weber. Οι αντίπαλες θεωρίες εμφανίζουν επικαλύψεις και ρευστές μεταβάσεις επιχειρημάτων της μιας προς την άλλη που μας επιτρέπουν σήμερα να τις προσεγγίσουμε ως αφαιρέσεις από μια ενιαία διαδικασία θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών και ως εκδήλωση των αντινομιών που περιέχονται σε μια τέτοια διαδικασία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει κατά την ανακατασκευή των μεθοδολογικών προβλημάτων που θέτει η διένεξη μεταξύ των ιστοριστών και των φορμαλιστών («οριακών») θεωρητικών της οικονομίας να αποκατασταθεί και η ιδιαίτερη σχέση των δύο

1. Πρβλ. Κ. Ψυχοπαίδης, «Φορμαλισμός, ιστορισμός και αξιολογία στη θεμελίωση της πολιτικής οικονομίας», *Αξιολογικά* 4 (1992).

αυτών τύπων επιχειρημάτων με τις αναλύσεις του Max Weber για τις μεθοδολογικές βάσεις των πολιτικο-οικονομικών εννοιών. Οι αναλύσεις αυτές αποτελούν ιδιότυπο μίγμα ιστορικού και φορμαλιστικού τρόπου σκέψης και αποτελούν εν πολλοίς αντίδραση σε ιστορικά και φορμαλιστικά επιχειρήματα (με τη σειρά τους δε επηρέασαν τα επιχειρήματα αυτά).

Απέναντι στην αντίληψη μιας κανονιστικής επιστήμης του πραγματικού που προέβλεπε ο ιστορισμός του Schmoller, η φορμαλιστική επιστημολογία της «ακριβούς μεθόδου» των Weber και Menger αντιπαρέθεσε μια αντίληψη της κοινωνικής πραγματικότητας ως αδιάρθρωτου όλου, μονόπλευρων συνδέσεων επιμέρους πεδίων ενδιαφέροντος και ατομικών στοιχείων.

Η νέα επιστημολογία εκδηλώνει την ανάγκη για ανεμπόδιση από «αντικειμενικές αξίες» έρευνα, αλλά εκφράζει ταυτόχρονα και την καταστροφή των συνεκτικών αξιακών πλαισίων στις επιθετικά αναπτυσσόμενες και παλύπλευρα απειλούμενες σύγχρονες αστικές κοινωνίες.

Η αντιπαράθεση του ιστορικού και του φορμαλιστικού επιχειρήματος κατέδειξε τα όρια του ιστορισμού, επιτρέπει ωστόσο και τον εντοπισμό των αντινομιών της νέας αυστηρής μεθόδου. Στην αντιιστορικά προσανατολισμένη φορμαλιστική επιστημολογία μπορεί να ανιχνευθεί μια προϋποτιθέμενη ιστορική διάσταση: η διάσταση αυτή λαμβάνει στο έργο του Menger τη μορφή ενός μεθοδολογικού προβληματισμού πάνω στη μη-συνειδητή ιστορική διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου και των κοινωνικών μορφών των φαινομένων που η «αυστηρή» μεθοδολογία επιδιώκει να ανακατασκευάσει από αφετηρίες μεθοδολογικού ιντιβιντουαλισμού. Εμβαθύνοντας περισσότερο στα προβλήματα που τίθενται από την εκλογή της «αυστηρής» μεθόδου, ο δεμπεριανός τρόπος εργασίας θεμελιώνει τις πολιτικο-οικονομικές έννοιες σε μια διαδικασία διαρκούς αμφίδρομης μετάβασης από φορμαλιστικές σε ιστορικές αφετηρίες. Αναπαράγει έτσι έναν τύπο θεμελίωσης που συνεπάγεται την οριοθέτηση και απόθεση του αντιπάλου «αξιακά» φορτισμένου σοσιαλιστικού μακροθεωρητικού υπο-

δείγματος. Η αυτοκατανόηση αυτής της θεμελίωσης γίνεται έκδηλη στον τρόπο που συνδέονται με την κατασκευή επιμέρους εννοιών τα κεντρικά θεωρητικά ερωτήματα της βεμπεριανής επιστημολογίας που αναφέρονται στο πρόβλημα των αξιών και στο πρόβλημα του ορθολογισμού.

Κεντρικό στόχο της κριτικής του φορμαλισμού απετέλεσε η ανασκευή των μακροθεωρητικών κατασκευών διαλεκτικού ή ιστοριστικού τύπου. Ωστόσο, ενώ οι φορμαλιστές ασχολήθηκαν με το να εντοπίζουν και να καταγγέλλουν ως μη έγκυρους τους όρους συγκρότησης των μακρομεγεθών στις αντίπαλές τους ιστοριστικές κατασκευές, αναγκάστηκαν και οι ίδιοι να ανατρέξουν σε μακροθεωρητικά πλαίσια και σε ιστορικο-πρακτικούς όρους θεωρίας προκειμένου να συγκροτήσουν το κριτικό τους επιχείρημα. Ο «κυκλικός» αυτός τρόπος θεμελίωσης αναπαράγει απροσδιοριστίες, των οποίων η μελέτη αποτελεί κεντρικό πρόβλημα για τη σύγχρονη έρευνα. Στο φορμαλισμό του Menger η απροσδιοριστία αναπαράγεται ιδιαίτερα κατά τη θεμελίωση του οικονομικού πράττειν ως διαφορά μεταξύ της αυστηρής ορθολογικότητας του μεμονωμένου δρώντος και της «οργανικότητας» των μορφών, τις οποίες το πράττειν αυτό προϋποθέτει και αναπαράγει. Αντίστοιχα προβλήματα απροσδιοριστίας προκύπτουν και στα πλαίσια της βεμπεριανής επιστημολογίας από την αυθαίρετη αξιολογική αφετηρία της κατασκευής τύπων, την αποδέσμευση της θεωρίας της παραγωγής του «νέου» από τη θεωρία των προϋποθέσεων του πράττειν και λόγω των αντινομιών που προκύπτουν από το μοντέλο τυπικού ορθολογισμού που η επιστημολογία αυτή υιοθετεί. Ταυτόχρονα η βεμπεριανή επιστημολογία επισημαίνει τα προβλήματα απροσδιοριστίας που προκύπτουν από το μοντέλο υλικού ορθολογισμού, αν αυτό εξετασθεί από φορμαλιστική και επιστημονιστική σκοπιά.

Τα προβλήματα απροσδιοριστίας που θέτουν οι φορμαλιστικές επιστημολογίες έχουν θεματοποιηθεί από τις ίδιες ως προβλήματα υποκειμενισμού των αξιών. Η αμφισβήτηση της ύπαρξης «αντικειμενικών» κριτηρίων αξιολόγησης οδήγησε στην απόρριψη της αντικειμενικής θεωρίας της οικονομικής αξίας και στη στροφή της θεωρίας προς ένα ιδανικό φιλοσο-

φικά αποφορτισμένων πολιτικο-οικονομικών εννοιών που θα μπορούσαν να κατασκευασθούν με αφετηρία μονόπλευρες τυποποιήσεις. Εκδηλώθηκε έτσι και από την πλευρά του φορμαλισμού η προσπάθεια (που είχε γίνει εμφανής και κατά την εξέλιξη του ιστοριστικού επιχειρήματος) συγκρότησης των κοινωνικών επιστημών ως θετικών επιστημών μέσω της απώθησης του ερωτήματος για την ισχύ των αξιών στην ιστορική κοινωνία και της υποκατάστασής του από τη θέση της σχετικότητας των αξιών, καθώς και μέσω της παραίτησης από την εννοιακή προσπέλαση της κοινωνικής αντικειμενικότητας ως ολότητας. Συνεπώς το αίτημα διερεύνησης των λόγων αποτυχίας αυτής της προσπάθειας της φορμαλιστικής επιστημολογίας συμπίπτει με το αίτημα να επανατεθούν για τη σύγχρονη επιστημολογική προβληματική στο χώρο των κοινωνικών επιστημών τα απωθημένα από το φορμαλισμό αυτά ερωτήματα στο κέντρο του ερευνητικού της ενδιαφέροντος.

1. Επιστήμη και πραγματικότητα στη θεωρία του Menger για τη μέθοδο των κοινωνικών επιστημών

Την απάντηση στις ιστοριστικές μεθοδολογικές θεμελιώσεις των κοινωνικών επιστημών επιχείρησαν να δώσουν από τα τέλη του 19ου αιώνα μια σειρά από φορμαλιστικές προσεγγίσεις της μεθόδου των επιστημών αυτών. Στις προσεγγίσεις αυτές συνεχίζεται και ριζοσπαστικοποιείται η διαδικασία αποδόμησης των αυστηρών σχεσιακών πλαισίων που σύμφωνα με τη διαλεκτική θεωρία του 19ου αιώνα χαρακτηρίζουν το πραγματικό στη διάρθρωση και αξιακή του φύση – μια διαδικασία που είχε τεθεί σε κίνηση από τον ιστορισμό. Η φορμαλιστική κριτική εμφανίζεται ως κριτική στις ολιστικές και σχετικιστικές αντιλήψεις των ιστοριστών και συνοδεύεται από ένα αίτημα αυστηρής και ορθολογικής επιστήμης και δεσμευτικότητας στη μέθοδο. Η μεθοδολογία εγκαταλείπει την αξίωση γνώσης της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας της ιστορικής πραγματικότητας και αποσύρεται σ' ένα πεδίο έρευνας στοιχειω-

δών επιστημονικών εννοιών που ανακατασκευάζονται με αφετηρία υποτιθέμενους ψυχολογικούς νόμους που θεωρείται ότι διέπουν τις πράξεις των επιμέρους ατόμων.

Αξιώνεται προγραμματικά ότι τα συνολικά μεγέθη και οι σύνθετες σχέσεις είναι αναγώγιμα σε απλά στοιχεία, δηλαδή θεμελιώνεται μια μορφή μεθοδολογικού ατομισμού. Η σημαντικότερη προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση πριν από τον Max Weber απαντά στο έργο του Menger, ιδιαίτερα στις *Έρευνες για τη μέθοδο των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα της πολιτικής οικονομίας* (1883)². Οι «Έρευνες» που θέτουν το πρόβλημα αυστηρής φορμαλιστικής θεμελίωσης των πολιτικο-οικονομικών εννοιών απέναντι στον ιστοριστικό σχετικισμό οδηγούν σ' ένα θεμελιακότερο ερώτημα δηλαδή της σχέσης του φορμαλισμού με το υπό κριτικήν ιστοριστικό αντικείμενο. Η ανάλυση του Menger μάς επιτρέπει να διερευνήσουμε τους μηχανισμούς που οδηγούν το φορμαλιστικό επιχείρημα στο σημείο να αναπαράγει ιστοριστικά και σχετικιστικά στοιχεία (ενώ υποτίθεται ότι συγκροτήθηκε ακριβώς για να τα εξαφανίσει). Η διερεύνηση αυτή έχει ως αφετηρία της την ίδια την κριτική του Menger στον ιστορισμό και τον τρόπο της κριτικής κατανόησης από τον Menger της προβληματικής μιας «ρεαλιστικής» μεθοδολογικής προσέγγισης στις κοινωνικές επιστήμες, που οδηγείται στον αναστοχασμό πάνω στους ιστορικούς και κοινωνικούς όρους συγκρότησης των φαινομένων που υποτίθεται ότι είναι ανακατασκευάσιμα με κάποια «ακριβή» ή «ψυχολογική» μέθοδο της πολιτικής οικονομίας. Το πρόβλημα του σχετικισμού μέσα στην αυστηρή μέθοδο θέτει για την ίδια τη μέθοδο αυτή ζητήματα απροσδιοριστίας και λανθάνουσας κανονιστικότητας. Αλλά ακριβώς εδώ βρίσκεται η ιδιαίτερη σημασία του μεθοδολογικού αυτού επιχειρήματος του Menger, ότι δηλαδή αποκαλύπτει το ίδιο, κατά την κίνηση αυτοπροστασίας του από αντιφάσεις, τις διαδικασίες αναπαραγωγής των αντιφάσεων αυτών στο εσωτε-

2. *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere*, Leipzig 1883 (παραπέμπω στο κείμενο με το χαρακτηρισμό «Έρευνες»).

ρικό του. Είναι δηλαδή ταυτόχρονα εκδήλωση της κρίσης θεωρίας που γενικεύεται τον 20ό αιώνα και κριτική επισήμανση των όρων της κρίσης αυτής.

Η τομή που επιχειρεί η νέα φορμαλιστική θεωρία απέναντι στον ιστορισμό εκδηλώνεται στην προσπάθειά της να διερευνήσει τη φύση της οικονομικής επιστήμης και συνίσταται ιδιαίτερα σ' έναν αυστηρό χωρισμό που επιχειρεί των θεωρητικών επιστημών από τις ιστορικές επιστήμες, αλλά και από τις πρακτικές επιστήμες (τις *Kunstlehren* ή *Arts* όπως τις χαρακτήριζε ο J.S. Mill). Ο ίδιος ο χωρισμός αυτός αποτελεί ένα επιστημολογικό πρόγραμμα οριοθέτησης των προβλημάτων ιστορικότητας της θεωρίας και θεωρητικής ανακατασκευής του ιστορικού, όπως είχε φανεί ήδη με τον καντιανό χωρισμό της *cognito ex datis* από την *cognito ex principis* και την ανακατασκευή του ιστορικού στα πλαίσια μιας θεωρίας του οργανικού βασισμένης στις μεθοδολογικές παραδοχές της τρίτης καντιανής Κριτικής. Είναι πρόβλημα κατά πόσο η επιστροφή του Menger σε σύστημα χωρισμών μεταξύ θεωρητικού, πρακτικού και ιστορικού αποτελεί κάποιας μορφής επιστροφή σε καντιανού τύπου ανάλυση στο βαθμό που η ανάλυση του Menger φαίνεται να διατηρεί μια σειρά από χαρακτηριστικές θέσεις του ιστορισμού χωρίς να τις αμφισβητεί. Αυτό ισχύει πρώτα απ' όλα για την αντίληψή του για τις ίδιες τις ιστορικές επιστήμες (της οικονομίας), για τις οποίες δέχεται ότι επιδιώκουν την απόκτηση γνώσεων που αναφέρονται στη χαρακτηριστική ατομική ιδιαιτερότητα (*Individualität*) συγκεκριμένων φαινομένων στο χρόνο και στο χώρο, σε αντίθεση με τις θεωρητικές επιστήμες που αναφέρονται σε επανερχόμενες μορφές φαινομένων και σε γενικές γνώσεις. Η διάκριση μεταξύ ατομικού-ιδιαιτέρου και γενικού είναι ιστοριστικής προέλευσης και διατηρείται αυτονόητα από τον Menger. Μετά τον αποχωρισμό του ιστορικού από το ιδιαίτερο πεδίο αναφοράς της θεωρίας ο Menger προχωρεί στις «Έρευνες» σ' ένα δεύτερο χωρισμό στα πλαίσια του πεδίου ισχύος της θεωρίας, στο χωρισμό/διάκριση μεταξύ ρεαλιστικής-εμπειρικής και «ακριβούς» κατεύθυνσης της θεωρητικής έρευνας. Η ρεαλιστική-εμπειρική κατεύθυνση προσανατολίζεται προς την

κατασκευή τύπων που αναφέρονται στην όλη εμπειρική πραγματικότητα και στις πραγματικές σχέσεις στη συγκεκριμένη διαπλοκή τους σε μια κοινωνική οικονομία, ενώ η «ακριβής» μέθοδος προσανατολίζεται προς την κατανόηση μιας ιδιαίτερης πλευράς των φαινομένων (εδώ ιδιαίτερα της «οικονομικής» τους πλευράς). Έτσι, από την πλευρά της ακριβούς μεθόδου, η κατανόηση της «πλήρους εμπειρικής πραγματικότητας» των κοινωνικών φαινομένων θεωρείται ότι μπορεί να προκύψει μόνο ως αποτέλεσμα των προσεγγίσεων του συνόλου των «ακριδών» κοινωνικών επιστημών που αναφέρονται στις επιμέρους πλευρές των φαινομένων αυτών. Άρα, από την πλευρά της κάθε συγκεκριμένης «ακριβούς» επιστήμης, δεδομένου ότι δεν τίθεται το πρόβλημα ένταξης του αντικειμένου της σε πραγματικές σχέσεις, αλλά ανακατασκευής του πραγματικού μέσω της θεωρίας των επιμέρους πλευρών του, τίθεται το αίτημα εντοπισμού των *ιδιαίτερων χαρακτηριστικών* της πλευράς από την οποία θα προσεγγίσει τα κοινωνικά φαινόμενα. Αποδεικνύεται ότι η αναζήτηση τέτοιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, επειδή ακριβώς γίνεται με αφαίρεση ως προς πλευρές του όλου, αποκομμένες από τις μεταξύ τους σχέσεις, συνδέεται με μια κατανόηση των βασικών επιστημονικών εννοιών ως μη περαιτέρω αναγώγιμων, απλών και εξατομικευμένων παραγόντων του οικονομικού πράττειν (όπως είναι οι ανάγκες, η τάση για ικανοποίησή τους κ.λπ.) που χρησιμεύουν ως μέτρο βάσει του οποίου από τα απομονωμένα και απλά στοιχεία προκύπτουν σύνθετα. Δηλαδή, η λογική διαδικασία περιλαμβάνει πρώτον, το χωρισμό του ιστορικού από το θεωρητικό αντικείμενο, δεύτερον, την κατάτμηση πλευρών της πραγματικότητας με αφαίρεση ως προς τύπους και τρίτον, την ανάδειξη στα πλαίσια κάθε τύπου των συγκροτησιακών του στοιχείων ως απλών και ατομικών³. Η διαδικασία αυτή φαίνεται να είναι, όπως αναφέρθηκε, συνέπεια του τρόπου αφαίρεσης που επέλεξε η μεθοδολογία. Με την

3. Πρβλ. την πραγματοποίηση του επιστημολογικού αυτού προγράμματος εις A. Ammon, *Objekt und Grundbegriffe der theoretischen Nationalökonomie*, Wien 1911.

αφαίρεση της διάστασης της ιστορικότητας από το θεωρητικό αντικείμενο αφαιρείται η αναστοχαστική μεθοδολογική βάση συγκρότησης «όλου», οπότε η ρεαλιστική αντίληψη βρίσκεται εκτεθειμένη ως προς τα κριτήρια, βάσει των οποίων προβαίνει σε εννοιοποιήσεις, στη διατύπωση νομοτελειών κ.λπ. (συνέπεια τούτου είναι να εμφανίζεται το πρόγραμμά της στον Menger ως «ανεφάρμοστο» (σ. 34). Αντίστοιχα και η αντίληψη της τυπικής κατασκευής αποφεύγει να κατανοήσει τον τύπο ως εννοιοποίηση σχέσεων, διότι ήδη η απόρριψη της δυνατότητας συγκρότησης εννοιακού πλαισίου συσχέτισης των πλευρών του πραγματικού που εμφανίζονται ως τυπικές, απαγορεύει και την κατανόηση της εσωτερικής εννοιακής φύσης του κάθε τύπου ως εννοιακό πλαίσιο αναφερόμενο κατά κύριο λόγο σε σχέσεις και προανατολίζεται κατά κύριο λόγο προς την αναζήτηση ενικών «στοιχείων» που να μπορούν να συνδυαστούν σε άπειρες συσχετίσεις. Η λογική αυτή δομή, που όπως φαίνεται περιέχει ένα εσωτερικό ιστοριστικό στοιχείο, αποτελεί την ακραία συνέπεια της επιλεγείσας μεθοδολογίας (η οποία γίνεται αποδεκτή και από τον Max Weber). Στα πλαίσια της φορμαλιστικής επιχειρηματολογίας περιέχεται εδώ μια σαφής κριτική σε λειτουργικά μοντέλα που κατασκευάζονται όχι ως συνθέσεις ατομικών στοιχείων, αλλά ως συστήματα ένταξης επιμέρους στοιχείων σε σχέσεις, ένταξης σχέσεων σε τύπους, οργάνωσης λειτουργικών υποσυστημάτων κ.λπ. Η αντιολιστική αυτή τοποθέτηση του Menger σχετικοποιείται βέβαια ενόψει του χωρισμού στον οποίο προβαίνει των ιστορικών από τις θεωρητικές και πρακτικές επιστήμες και της αποδοχής εκ μέρους του ιστοριστικών θέσεων για την ίδια την επιστήμη της ιστορίας. Για την ιστορία ο Menger δέχεται τη δυνατότητα ολιστικής απεικόνισης των ιδιαιτεροτήτων της κοινωνικής ζωής (λόγω του μεγάλου αριθμού των ατομικών φαινομένων που συγκροτούν το ιστορικό αντικείμενο και για τα οποία δεν μπορεί να υπάρξει εποπτεία) (πρόβλ. 2/122, 249 επ.). Αυτή η ανάλυση ως προς το όλο εξαφανίζεται όταν γίνεται αντικείμενο η θεωρητική οικονομική επιστήμη, η οποία έχει ως σκοπό την ανάλυση του «γενικού» των μορφών και των νόμων των φαινομένων. Εδώ δεν γίνεται δεκτό ότι η

ολική προσέγγιση προσιδιάζει προς το αντικείμενο, ούτε ότι μπορεί η επιστήμη να έχει πρόσβαση σ' αυτό σε κάθε ατομική περίπτωση. Άρα το κριτήριο διαφοροποίησης της μεθοδολογίας είναι η δυνατότητα πρόσβασης της επιστήμης στο αντικείμενο ως εξατομικευμένη περίπτωση. Αντίστοιχα αντιμετωπίζονται και τα προβλήματα που τίθενται για τις επιστήμες της πράξης. Οι επιμέρους οικονομικές μονάδες, ιδιωτικές και δημόσιες, προσανατολίζουν το πράττειν τους στη συνειδητή και ορθολογική επιδίωξη σκοπών. Οι επιμέρους δρώντες λ.χ. ο τραπεζίτης, ο χρηματιστής, ο επιχειρηματίας στηρίζουν την πράξη τους στη θεωρία των τιμών, του τόκου, της γαιοπροσόδου, την οποία «εφαρμόζουν» στα εμπειρικά πεδία δράσης τους. Η θεωρία αποσυνθέτει το εμπειρικό απομονώνοντας «στοχειώδεις» διαστάσεις του, μέσα από έννοιες όπως: ανάγκη, ικανοποίησή της κ.λπ. Εν συνεχεία δε κατευθύνει τις τυποποιήσεις και τις στοιχειώδεις έννοιές της προς την κατεύθυνση ανασυγκρότησης του συγκεκριμένου φαινομένου.

Οπότε τίθεται το ερώτημα για τη φύση των «απλών στοιχείων» και για το ποια στοιχεία μπορούν να συγκαταλεγούν σ' αυτά. Ο Menger δέχεται (259 επ.) ότι τα «απλά στοιχεία», ακριδώς όπως και στις φυσικές επιστήμες, δεν αναφέρονται στην εμπειρική πραγματικότητα, αλλά στην ακριδή έρευνα, που «απομονώνει» στοιχεία τα οποία παραμένουν «πάντα τα ίδια» (ποιοτικά σε ταυτότητα λ.χ. οξυγόνο, υδρογόνο κ.λπ.) και τα οποία στην πραγματικότητα απαντούν σε διαπλοκή και δεν παρατηρούνται σε καθαρή μορφή. Τα στοιχεία αυτά στα πλαίσια της ακριδούς κατεύθυνσης είναι μετρήσιμα με ακρίβεια και προϋποθέτουν μια θεωρία, η οποία διερευνά και αναπτύσσει τη γενική ουσία και τους νόμους τους. Έτσι, στο πεδίο της οικονομίας διερευνά τη «γενική ουσία» των αγαθών, της αξίας, της τιμής, της γαιοπροσόδου κ.λπ. Η θεωρητική θεμελίωση των εννοιών αυτών συνίσταται στην αναγωγή τους στην «απλή» αρκτική κατάσταση του οικονομούντος ατόμου, το οποίο έχει ανάγκες και θέτει ως σκοπό του την ικανοποίησή τους⁴. Βέβαια, η μορφολογία των οικο-

4. Ο Menger χρησιμοποιεί στο έργο του για τη μέθοδο («Έρευνες») συχνά διφορού-

νομικών φαινομένων που προκύπτει από τις θεωρητικές αυτές αφετηρίες, δεν περιέχει αρκετά στοιχεία εξήγησης των λόγων για τους οποίους απαντά η μια ή η άλλη μορφή ενός φαινομένου, ούτε αρκετή πληροφορία για το ποια «είναι» τα φαινόμενα σε διάκριση προς τις διάφορες μορφές που λαμβάνουν. Η μορφολογία αυτή αντιμετωπίζει για τους λόγους αυτούς μεθοδολογικά προβλήματα χαρακτηριστικά για κάθε μορφή «περιγραφικής κοινωνιολογίας», βάσει της οποίας επιδιώκεται η κατάταξη ομάδων κοινωνιολογικών δεδομένων, όπως αυτή που επιχείρησε ο Spencer⁵. Τα προβλήματα θα παραμείνουν ανοικτά και βάσει της θεωρητικής θεμελίωσης του Menger: η ανάγκη εντοπισμού της έννοιας του φαινομένου και της μορφής του, η οποία τίθεται ως πρόβλημα «διαμεσολάβησης» των αρκτικών θεωρητικών παραδοχών με την κάθε φορά διαμορφούμενη μορφολογία, θα ξαναθέσει τον Menger προ του προβλήματος της ιστορικότητας των φαινομένων, το οποίο εξαρχής απέκλεισε από το πεδίο της θεωρητικής θεμελίωσης βάσει της διάκρισής του μεταξύ ιστορικών, θεωρητικών και πρακτικών επιστημών.

Αντίστοιχα προβλήματα τίθενται για τον Menger και σε σχέση με το πρόβλημα της φύσης των «νόμων» στις κοινωνικές επιστήμες. Ο Menger προσπαθεί να υπερβεί μια αντίληψη

μενες διατυπώσεις, όπως ότι θεωρητικό καθήκον της λαϊκής οικονομίας είναι να ανάγει τα φαινόμενα στις εξωτερικεύσεις των πρωταρχικών και «πλέον γενικών δυνάμεων και ορμών της ανθρώπινης φύσης» (σ. 77). Σχετικά μια σχολή ερμηνείας διακρίνει έναν «πλατωνισμό», οντολογικά στοιχεία, κτλ. στο έργο του Menger. Πρβλ. σ' αυτή την κατεύθυνση E. Kauder, "The Intellectual and Political Roots of the Older Austrian School", *ZNÖ* 17 (1957/8) σ. 413 επ., T.W. Hutchison, *Carl Menger and the Austrian School of Economics*, Oxford 1973, αλλά και D. Lindenlaub, *Richtungshämpfe im Verein für Sozialpolitik*, Wiesbaden 1967 σ. 435 επ. Κριτικά προς την κατεύθυνση αυτή ερμηνείας M. Boos, *Die Wissenschaftslehre C. Mengers*, Wien/Köln/Graz 1986, η οποία τονίζει αντιθέτως νομιναλιστικές επιδράσεις στον Menger (σ. 17). Επιχειρούμε να δείξουμε ότι το κεντρικό υπόδειγμα του Menger είναι φορμαλιστικό και προσανατολίζεται προς τον εξορθολογισμό του ατομικού πράττειν στην αγορά. Το υπόδειγμα αυτό προσομοιούται προς την ανθρώπινη «φύση», η δε αντινομική του συγκρότηση οδηγεί σε διολισθήσεις προς ιστοριστικές αλλά και ρεαλιστικές τοποθετήσεις.

5. Ο Menger αναφέρεται στις «Έρευνες» του (σ. 240 υποσημ.) στην τυπολογία του Spencer.

των νόμων των κοινωνικών φαινομένων ως έκφραση στοιχειώδους και σταθερού τρόπου εκδήλωσης δυνάμεων (αποστασιοποιούμενος έτσι από μια επιστημονιστική αντίληψη που εντοπίζει στις θεωρίες των Rümelin και J.S. Mill) και διακρίνει νόμους φαινομένων που αναφέρονται είτε σε πεδία φαινομένων (λ.χ. νόμοι της αγοράς, της κρατικής δράσης κ.λπ.) είτε στην τυπική φύση των φαινομένων (πρβλ. 243 επ.). Στους πρώτους εμπειρικούς νόμους συγκαταλέγονται και οι «νόμοι» (στην πραγματικότητα πρόκειται για «κανονικότητες», πρβλ. «Έρευνες», σελ. 125) που απασχόλησαν τους ιστοριστές, αλλά και τους Comte και J.S. Mill, της αλληλοδιαδοχής και συνύπαρξης (οικονομικών) γεγονότων, ενώ οι δεύτεροι είναι οι νόμοι της ορθολογικής οικονομικής συμπεριφοράς (Wirtschaftlichkeit) (πρβλ. τομ. III, σ. 129), π.χ. νόμοι της σχέσης προσφοράς και ζήτησης ή της ποσότητας χρήματος προς τις τιμές των προϊόντων, της σχέσης απόστασης των κτημάτων από την αγορά και γονιμότητας του εδάφους προς τη γαιοπρόσοδο, της αποταμίευσης προς τον τόκο κ.λπ. Οι τελευταίοι αυτοί νόμοι είναι τυπικοί ή αυστηροί νόμοι με την έννοια της εσωτερικής λογικής συνοχής των φαινομένων που συσχετίζουν (σε αντίθεση με την εξωτερική αντιστοίχιση των «παράλληλισμών» και «αναλογιών» των ιστοριστών). Αλλά και σε σχέση με τους νόμους αυτούς τίθεται το πρόβλημα, το οποίο ετέθη και αναφορικά με την κατασκευή εννοιών. Η «αυστηρότητα», ακρίβεια κ.λπ. των νόμων αυτών έγκειται ακριβώς στην άμεση ενάργεια που παρέχουν καθώς απορρέουν κατευθείαν από μια λογική άριστης επιλογής μέσων για την ικανοποίηση αναγκών, άρα και στην ιδιαίτερη εγγύτητα που έχουν προς ένα αφηρημένο υπόδειγμα ορθολογισμού. Αλλά ακριβώς λόγω αυτού του αφηρημένου και «υπεριστορικού» χαρακτήρα και της άμεσης γεινίασης προς ένα υπόδειγμα ορθολογικού πράττειν, απεμπολούν εξ ορισμού τις σχέσεις τους προς μια (ιστορική) θεωρία των *χαρακτηριστικών συνθηκών* υπό τις οποίες οργανώνεται το οικονομικό πράττειν, άρα κινδυνεύουν να απωλέσουν τον επιστημονικό τους χαρακτήρα ως έννοιες και κανονικότητες οικονομικής θεωρίας και να συγκροτήσουν (προεπιστημονικό από τη σκοπιά των κοινωνικών επιστημών) εννοια-

κό πλαίσιο τυπικής θεωρίας ορθολογικού πράττειν⁶ που μπορεί ωστόσο να είναι μια από τις προϋποθέσεις για την κατασκευή οικονομικής θεωρίας (όπως μπορεί λ.χ. να είναι και τα μαθηματικά ή η στατιστική). Οπότε τίθεται και η σχέση με την προβληματική αυτή στη θεωρία του Menger ως πρόβλημα μεθόδου, το οποίο καλείται να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του ορθολογισμού του κοινωνικού πράττειν σε σχέση με τη θεωρία και την ιστορία.

Η αντίληψη που εκθέσαμε σε σχέση με την έννοια της επιστήμης συγκεκριμενοποιείται αν παρακολουθήσουμε τον τρόπο που διαμορφώνεται η εικόνα της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας στη βάση των παραδοχών της φορμαλιστικής κατεύθυνσης της έρευνας. Η πραγματικότητα συγκροτείται με αφετηρία ενέργειες που αναφέρονται στην επιδίωξη της ικανοποίησης των προσωπικών συμφερόντων μεμονωμένων ατόμων, οι οποίες μετρώνται βάσει του μοντέλου του δρώντος με «καθαρά» οικονομικά κίνητρα, με αποκλεισμό όχι μόνο αλληλέγγυων κινήτρων, αλλά και της δράσης από πλάνη, άγνοια ή εξωτερικό καταναγκασμό (πρβλ. σ. 72 επ.). Παράλληλα ένα τέτοιο μοντέλο οικονομικής δράσης με αφετηρία το καθαρά εγωιστικά δρών άτομο αποκλείει την αναφορά της δράσης σε περιεχομενικούς όρους δράσης που συγκροτούνται σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας. Η κατανόηση αυτή του ατομισμού από το φορμαλισμό αντιπαρατίθεται σκόπιμα στην ιστοριστική αντίληψη που διατυπώνει μια κριτική στο μεθοδολογικό ατομισμό (δηλαδή στην εκκίνηση από αυθύπαρκτα «άτομα») από τη σκοπιά μιας κατανόησης της κοινωνίας ως όλου, που αποτελείται από «μέρη» τα οποία δεν μπορούν να νοηθούν αυθύπαρκτα, αλλά μόνον στην οργανική-λειτουργική τους ένταξη σ' αυτό. Μια τέτοια αντίληψη οργανικής σχέσης

6. Προς αυτή την κατεύθυνση επιχειρηματολογεί ο T.W. Hutchison "Some Theses for Investigation into Method" εις J. R. Hicks & W. Weber (επ.) *Carl Menger and the Austrian School of Economics*, Oxford 1973, σ. 15 επ., 19 επ., υποστηρίζοντας ότι «σύμφωνα με τους νόμους της σκέψης μας οι νόμοι του Menger δεν μπορούν να γίνουν άλλως κατανοητοί, παρά χωρίς εξαίρεση», δηλαδή έχουν ταυτολογικό χαρακτήρα.

μέρους-όλου ο Menger φαίνεται να αποδέχεται για την πολιτική (συμφωνώντας σ' αυτό με την ιστορική σχολή του Δικαίου του Savigny [πρβλ. λ.χ. σ. 84] ιδιαίτερα όσον αφορά τη συντηρητική στροφή των ιστοριστών νομικών κατά του διαφωτιστικού ατομισμού της γαλλικής επανάστασης). Άρα ο μεθοδολογικός ατομισμός δεν ισχύει για τον τύπο της πολιτικής, αλλά μόνο για τον τύπο της οικονομίας. Ταυτόχρονα όμως δεν αναπτύσσονται οι συνέπειες αυτής της διάκρισης στη μέθοδο, δηλαδή η προβληματική ενός μη ατομιστικού τύπου πολιτικής ως προϋπόθεσης για τη συγκρότηση τύπου οικονομίας στη βάση του μεθοδολογικού ατομισμού. Από την πλευρά της μεθοδολογίας στο επίπεδο της *Οικονομίας* η επιλεγείσα μέθοδος διερεύνησης του αφηρημένου-γενικού των ατομικών («μοναδιαίων») φαινομένων συνεπάγεται και αφαίρεση για καθένα από τα φαινόμενα αυτά από τη σχεσιακή τους αναφορά προς τα άλλα, οπότε και την αδυναμία σχεσιακού συσχετισμού των γενικών εννοιών που αναφέρονται σ' αυτά, και την παραδοχή ότι η σύνδεση των γενικών εννοιών γίνεται μόνο με αναφορά στη γενεσιουργό της κατάσταση, δηλαδή στη δράση μεμονωμένων ατόμων. Αλλά με τον τρόπο αυτό η φορμαλιστική θεωρία τίθεται προ της δυσχέρειας της εννοιακής σύλληψης της *κοινωνικής οικονομίας*, η οποία και ως έννοια φαίνεται να ξεφεύγει από το εννοιακό της πλαίσιο (δεδομένου ότι η μεθοδολογία έχει παραιτηθεί από την προσπάθεια ανακατασκευής της στη βάση μεθοδικής ανάπτυξης γενικών εννοιών). Ο Menger θέτει το πρόβλημα αυτό ως πρόβλημα της «διαπλοκής» (complication) ατομικών ιδιωτικο-οικονομικών δραστηριοτήτων, ως σχηματισμού της συνισταμένης τους κ.λπ. Από τη μεθοδολογική του αφετηρία αρνείται ότι υπάρχει μια λογική μιας τέτοιας διαπλοκής, η οποία να μην περιέχεται στις αρκτικές προϋποθέσεις που είναι το *οικονομείν μεμονωμένων ατόμων* (η σκόπιμη δραστηριότητα των μεμονωμένων ατόμων που προσανατολίζεται προς την άμεση και έμμεση κάλυψη της ανάγκης τους σε αγαθά). Οι δυνατές εναλλακτικές μορφές μιας τέτοιας λογικής συνολικής κοινωνίας («λαϊκής οικονομίας») αναπτύσσονται από τον Menger στο πρώτο παράρτημα των «Ερευνών», όπου εισάγεται η

διάκριση μεταξύ μεμονωμένων οικονομιών, συνολικής οικονομίας και διαπλοκής οικονομιών. Η έννοια της μεμονωμένης οικονομίας φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στην επιλεγείσα μεθοδολογία (μεθοδολογικός ατομισμός) καθώς αναφέρεται είτε σε άτομα που ζουν αποχωρισμένα από την κοινωνία (λ.χ. οικονομία ενός ερημίτη), είτε σε μέλη ενός κοινωνικο-πολιτισμικού όλου (λ.χ. γλωσσικού, θρησκευτικού κ.λπ.) δεν βρίσκονται σε σχέσεις κυκλοφορίας αγαθών μεταξύ τους. Προφανώς στις περιπτώσεις αυτές δεν τίθεται καν θέμα οικονομίας ως κοινωνικής σχέσης ατόμων, δεδομένου ότι θεωρείται ότι δεν έχει υπάρξει τέτοια σχέση, άρα εξαφανίζεται το ίδιο το (ζητούμενο) αντικείμενο της ανάλυσης. Σε αντίθεση με τις μεμονωμένες οικονομίες ο Menger αναπτύσσει την έννοια της συνολικής οικονομίας, της λεγόμενης «λαϊκής οικονομίας» (Volkswirtschaft). Τον όρο «λαϊκή οικονομία» δανείζεται ο φορμαλισμός από τον ιστορισμό, ο οποίος είχε τονίσει την ιδιαιτερότητα του όλου ιστορικού οικονομικού μορφώματος («λαού»), άρα με κάποια έννοια την ιδιότυπη «προσωπικότητα» του όλου. Η ιστοριστική αυτή αντίληψη χρησιμοποιείται από τον Menger ως μέρος του επιχειρήματος για την απόρριψη της δυνατότητας να συγκροτηθεί η έννοια της οικονομίας ολιστικά. Ο Menger ταυτίζει την έννοια της «λαϊκής οικονομίας» με την υπό κριτική «σοσιαλιστική» αντίληψη της οικονομίας ως «ύψιστης πληρότητας» της ικανοποίησης των αναγκών του λαού κατανοημένου ως όλου. Δηλαδή θεωρείται ότι ο «λαός», άμεσα ή μέσω των εκπροσώπων του, λειτουργεί ως «υποκείμενο» το οποίο έχει στη διάθεσή του τα υπάρχοντα στην κοινωνία αγαθά και την υπάρχουσα εργασία. Τα διανέμει στους τομείς της παραγωγής σύμφωνα με τις ανάγκες κ.λπ. Η ανακατασκευή αυτή του 1882/83 της υπό κριτική έννοιας της «λαϊκής οικονομίας» από τον Menger είναι προδρομική της δεμπεριανής αντίληψης της «υλικής ορθολογικότητας» στην οικονομία, της σύνδεσής της με αξιολογικές (φυσικοδικαιικές κ.λπ.) ιδέες κ.λπ. Ο Menger απορρίπτει την αντίληψη αυτή οικονομίας για τις «παρούσες κοινωνικές σχέσεις», στις οποίες προφανώς δεν υπάρχει συνολικό κοινωνικό «υποκείμενο» που να λαμβάνει τις βασικές οικονομικές απο-

φάσεις για την όλη κοινωνία⁷. Με τον τρόπο αυτό όμως απορρίπτοντας το κοινωνικό υποκείμενο απομακρύνει από τον επιστημολογικό ορίζοντα και την προβληματική των ενεργημάτων που ο ιστορισμός και ο ιδεαλισμός υποστασιοποίησαν και απέδωσαν στο υποτιθέμενο «υποκείμενο», δηλαδή την προβληματική της κοινωνικής αναπαραγωγής, η οποία λαμβάνει χώρα ως συνολική κοινωνικοοικονομική διαδικασία παρότι δεν υπάρχει συνειδητός ρυθμιστικός φορέας της όλης διαδικασίας [εισέρχεται έτσι ο Menger σε χαρακτηριστική θέση εκδήλωσης κρίσης της κοινωνικής θεωρίας (ατομισμός), επικεντρώνοντας την προβληματική του στο ατομικό πράττειν και αφαιρώντας από το επιστημολογικό πεδίο της συγκρότησης των κοινωνικών σχέσεων – οι άλλες δύο εκδηλώσεις της κρίσης αυτής είναι του ιστορισμού, δηλαδή της απομόνωσης και μυστικοποίησης της κίνησης αυτής με απόσπασή της από την προβληματική των όρων συγκρότησής της και του στρογγυραλισμού, που αφαιρεί από το σχεσιακό χαρακτήρα της κοινωνικότητας και προσανατολίζεται σε προβλήματα συγκόλλησης (συνάρθρωσης) δομικών όψεων του πραγματικού].

Από την κριτική του «κολλεκτιβιστικού» μοντέλου προκύπτουν κατά τον Menger ορισμένες μεθοδολογικές συνέπειες: θεωρεί ότι η αντίληψη ότι τα οικονομικά φαινόμενα μισρούν να εκληφθούν ως «δραστηριότητα του λαού» προσανατολισμένη προς την κάλυψη των αναγκών του είναι ένα πλασματικό σχήμα, μια απλουστευτική εικόνα των φαινομένων που αφαιρεί από την επιστήμη την αξία της που συνίσταται στην ανάλυση κατά τη «φύση των πραγμάτων». Βεβαίως η «φύση του πράγματος» θεμελιώνεται εδώ ατομιστικά. Σχετικά υποστηρίζει ο Menger (σ. 236) ότι είναι πολύ πιο δυσχερής και σύνθετος σκοπός για τη μέθοδο να εξηγήσει τα σύνθετα φαινόμενα από τις προσπάθειες και σχέσεις των ατομικών οικο-

7. Το επιχείρημα αυτό προβάλλεται και από τον Max Weber σε σχέση με την προβληματική των «κοινωνικών μορφωμάτων» του σημείου 9 της § 1 των «Βασικών εννοιών της κοινωνιολογίας» (έννοια της κοινωνιολογίας και του «νοήματος» του κοινωνικού πράττειν) στο *Οικονομία και κοινωνία* (M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1922. Παραπέμπεται η έκδοση Köln/Berlin 1964 (Tübingen 1956) συντομογρ. *W.G.*).

νομιών που είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους με την οικονομική επικοινωνία παρά να τα αναφέρει στο μοντέλο συνολικής κοινωνίας. [Πρόκειται δηλαδή για ακριβή αντιστροφή του μεθοδολογικού προβληματισμού των θεωριών «διαλεκτικής ανάπτυξης των κατηγοριών» που δέχονται ότι η μεθοδολογικά σύνθετη και ενδιαφέρουσα προσπάθεια συνίσταται στη «μεθοδική παραγωγή» των σύνθετων κοινωνικών φαινομένων από ουσιαστικές αφαιρέσεις που αναφέρονται στην υλική κοινωνική αναπαραγωγή⁸.]

Επισημαίνουμε ότι ο Menger δέχεται την «κολλεκτιβιστική» θεώρηση, την οποία απορρίπτει εδώ προκειμένου να συγκροτηθεί η έννοια της οικονομίας, για την ιστορία, σχετικά με την οποία έχει υποστηρίξει (πρόβλ. σ. 254) ότι είναι νόμιμη η χρήση της έννοιας λαϊκή οικονομία, δεδομένου ότι εδώ είναι αναπόφευκτη η αφαίρεση ως προς το όλο λόγω του αδύνατου να υπάρξει εποπτεία του πλήθους των επιμέρους φαινομένων κ.λπ. Αλλά και εδώ στρέφεται το επιχείρημα προς την αποδοχή για την ιστορία της ιστοριστικής ειδοχής συνολικής οικονομίας, δηλαδή της ανάπτυξης της ιδιαιτερότητας και ιδιότυπης «προσωπικότητας» του όλου λαού-μορφώματος.

Ενόψει της αδυνατότητας συγκρότησης του υποκειμένου με αφετηρία απομονωμένες οικονομίες και την απόρριψη μιας περιεχομενικής θεωρίας της κοινωνικής αναπαραγωγής προτείνεται από τον Menger ένα ενδιάμεσο πεδίο διαπλοκής οικονομιών, στο οποίο οι επιμέρους οικονομίες δεν τοποθετούνται απλώς η μία δίπλα στην άλλη, αλλά θεωρούνται «εσωτερικά συνδεδεμένες». Ωστόσο δεν πρόκειται κατά τη διαπλοκή αυτή κατά τον Menger, για μια οικονομία, αλλά μάλλον για την οργάνωση ατομικών και συλλογικών οικονομιών οι οποίες διατηρούν την αυθυπαρξία τους. Τυπικά, η διαπλοκή οικονομιών δεν είναι η ίδια μια οικονομία. (Το σύνολο των οικονομιών δεν περιέχει τον εαυτό του ως στοιχείο του.) Είναι εμφανής εδώ ο προσανατολισμός της ανάλυσης στην τυπική

8. Πρόβλ. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, том. 1 (1867), μετάφρ. Π. Μαυρομάτη, Αθήνα 1978, Κεφ. 13, υποσημ. 89, σ. 387 (τόμ. 23 της έκδοσης *Marx-Engels-Werke* (MEW) του Βερολίνου, σελ. 393).

(λογική) σχέση, η οποία εξ ορισμού, επειδή αφαιρεί από το περιεχόμενο, συγκροτεί μόνο εξωτερικές σχέσεις και αφηρημένες κατατάξεις στοιχείων, άρα δεν μπορεί να απεικονίσει σχέσεις «εσωτερικής ενότητας» του αντικειμένου (τις οποίες επικαλείται ωστόσο ο Menger για την οικονομική σχέση). Χαρακτηριστικά για τις συνέπειες της διαπλοκής σχέσεων που δέχεται ότι χαρακτηρίζει την κοινωνική οικονομία, ο Menger θεωρεί ότι οι διαπλεκόμενες οικονομίες χάνουν με τη διαπλοκή τους το χαρακτήρα τους ως απομονωμένες, αλλά όχι και ως επιμέρους («ενικές») οικονομίες (Singularwirtschaften), πράγμα που θα γινόταν αν εγκατέλειπαν τους επιμέρους σκοπούς τους και έθεταν ως κοινό σκοπό την κοινωνική οικονομία. Άρα το πρόβλημα συγκρότησης συνολικής οικονομίας τίθεται από την πλευρά των σκοποθεσιών και όχι των πραγματικών αναπαραγωγικών διαδικασιών της κοινωνίας, οι οποίες μπορούν να ανασυγκροτούνται και μέσω σκοποθεσιών των ατόμων που δεν τις περιέχουν ως συνειδητό περιεχόμενο. Τα μεθοδολογικά προβλήματα που προκύπτουν από τον περιορισμό αυτό του μεθοδολογικού ορίζοντα οδηγούν τον Menger στη διατύπωση της θέσης για την «οργανική» διαμόρφωση των θεσμών.

2. Κριτική του ιστορισμού και ιστορικότητα στη θεμελίωση της «ακριβούς μεθόδου» της πολιτικής οικονομίας

Η πορεία του επιχειρήματος του Menger που παρακολουθήσαμε ανέδειξε τη θέση ότι η πραγματικότητα έχει ατομιστική δομή και υπογράμμισε την υποχώρηση του σχεσιακού τρόπου σκέψης για την κατανόησή της και τη στροφή της αναζήτησης δεσμευτικών κριτηρίων μεθόδου προς τη φορμαλιστική αυστηρή μέθοδο. Η μέθοδος αυτή συγκροτείται όπως είδαμε σε σαφή αντιπαράθεση προς τον ιστορισμό. Αλλά η αντιπαράθεση αυτή θέτει στο φορμαλιστικό επιχείρημα μια σειρά ερωτημάτων που αναφέρονται στη διερεύνηση των χαρακτηριστικών της ιστοριστικής αντίπαλης θεωρίας και στην

οριοθέτηση των δανείων και οφειλών της στη θεωρία αυτή. Οι διευκρινίσεις και οριοθετήσεις αυτές επιτρέπουν και την προσέγγιση και την κατανόηση των αντινομιών της ίδιας της «ακριβής μεθόδου».

Το κεντρικό κριτικό επιχείρημα του φορμαλισμού απέναντι στον ιστορισμό στην οικονομική επιστήμη (πρβλ. λ.χ. αναφορά στον Schmoller, σ. 61 επ.) στρέφεται κατά της ιστοριστικής ιδέας της ολότητας, δηλαδή της θέσης ότι τα οικονομικά φαινόμενα θα πρέπει να αναλύονται στη σχέση τους με την «όλη» κοινωνική και πολιτική εξέλιξη των λαών. Πρόκειται για ένα επιχείρημα που επαναλαμβάνεται και σε άλλα κείμενα του Menger⁹ και απαντά ήδη στη «Λογική» του J.S. Mill για την αδυνατότητα μιας καθολικής επιστήμης. Από μεθοδολογική άποψη το επιχείρημα αυτό αναφέρεται στο ότι ο ιστορισμός δεν αντιμετωπίζει κατά επιστημολογικά ορθό τρόπο το πρόβλημα της αφαίρεσης, το οποίο είναι θεμελιακό για κάθε επιστημονική θεωρία είτε φορμαλιστικής είτε ρεαλιστικής κατεύθυνσης (με την έννοια αυτή ο ιστορισμός δεν είναι κατά τον Menger πρόσφορη θεωρία ούτε για την εμπειρική ρεαλιστική μέθοδο). Το επιχείρημα αυτό μπορεί να γενικευτεί και να πάρει τη μορφή κριτικής σε θεωρίες που δεν περιέχουν σαφείς διακρίσεις και οριοθετήσεις και μεταθέτουν αυτή την ασάφεια και στο αντικείμενο, στο οποίο αποδίδουν μια φύση που δεν είναι ορθολογικά προσπελάσιμη – πρωταρχικότητα, μυστικιστική ενότητα κ.λπ. Ο Menger επεκτείνει τη μομφή αυτή και σε τελεολογικές κατασκευές, όπως είναι η αριστοτελική κατασκευή του κράτους¹⁰ για τις οποίες αξιώνει να ανακατασκευασθούν ως σύνθετα από «απλά» στοιχεία. Αυτό το επιχείρημα της μη παροχής επαρκούς κατανόησης¹¹ με αναφορά στο πρόβλημα της επιστημονικής αφαίρεσης επα-

9. Πρβλ. λ.χ. C. Menger, «Grundzüge einer Klassifikation der Wirtschaftswissenschaften», *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*, N.F. τόμος 19, Jena 1889 (*Gesammelte Werke*, (εκδ. F.A. Hayek, τόμος III, Tübingen (1970) σελ. 193, αλλά και «Έρευνες» σελ. 125, υποσημ.

10. «Έρευνες», σελ. 267 επ.

11. Πρβλ. τη βεμπεριανή «ενάργεια» (Evidenz) σημείο 3 της § 1 των «Βασικών εννοιών της κοινωνιολογίας», εις *WG*, σ. 4.

νέρχεται και στην κριτική της ιστοριστικής αντίληψης των ιστορικο-κοινωνικών νομοτελειών ως «παραλληλισμών και αναλογιών». Προφανώς και η ιστοριστική αναζήτηση παραλληλισμών προϋποθέτει μια μορφή αφαίρεσης, αλλά το αποτέλεσμα της δεν μπορεί να γίνει «κατανοητό», δηλαδή να εξηγηθεί με άλλο τρόπο, παρά με την αναφορά στην ίδια την εμπειρική διαπίστωσή του. [Βεβαίως επισημαίνεται ότι είναι νόμιμη η επιδίωξη απόκτησης τέτοιου τύπου γνώσης που πάντως θεωρείται δευτερεύουσα (σ. 126)].

Η κριτική στον ιστορισμό, ότι δεν συμβάλλει στην κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων, επαναλαμβάνεται και στο κείμενο που συνέγραψε ο Menger με αφορμή το θάνατο του Roscher [το κείμενο δημοσιεύθηκε στο *Neue Freie Presse* (Wien) στις 16.6.1894¹². Ο Roscher πέθανε στις 7 Ιουνίου 1894], όπου γίνεται μια αντιπαράθεση της γερμανικής σχολής των ιστοριστών που αναζητούν παραλληλισμούς της οικονομικής ιστορίας, τους οποίους αναγορεύουν σε φυσικούς νόμους της οικονομίας, προς την αυστριακή σχολή που επιδιώκει την αναγωγή των σύνθετων φαινομένων σε ατομικές επιδιώξεις και στις ψυχολογικές τους προϋποθέσεις. Στο κείμενο τονίζεται η ανεπάρκεια του ιστορισμού να αντιμετωπίσει τα «νέα» μορφώματα και τις απαιτήσεις της πρακτικής ζωής. Το ορθό αυτό επιχείρημα (το οποίο απαντά αργότερα και στον Weber) μπορεί βέβαια να στραφεί και κατά του ίδιου του φορμαλισμού: προφανώς ο τρόπος που ο φορμαλισμός μπορεί να κατανοήσει το «νέο» συνίσταται στην ανάπτυξη αιτιακών σειρών δράσης μεμονωμένων ατόμων προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση στην οποία συγκροτήθηκε το νέο (δηλαδή άλλαξαν μορφικά υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις). Αλλά η κατεύθυνση αυτή δεν συμπεριλαμβάνεται στις αρκτικές προϋποθέσεις της φορμαλιστικής θεωρίας, αλλά αποτελεί προσθετικό στοιχείο, το οποίο δεν θεμελιώνεται με αφετηρία τη θεωρία αυτή. Περιλαμβάνει άρα ο φορμαλισμός ο ίδιος ένα σχετικιστικό στοιχείο χαρακτηριστικό για τον ιστορισμό. Ο ίδιος ο Menger θεματοποιεί τη σχέση αυτή της θεωρίας του με το σχετικισμό

12. Περιέχεται εις C. Menger, *Gesammelte Werke*, τόμος III (1970), σελ. 273 επ.

στις «Έρευνες» (πρβλ. λ.χ. σ. 130 επ., σ. 190 επ. κ.α.): Διαπιστώνει τη *σχετικότητα* των κοινωνικών θεσμών και κανόνων σε σχέση με τις κάθε φορά διαφορετικές ιστορικο-κοινωνικές συνθήκες. Η ιδιαιτερότητα των συνθηκών οδηγεί στην ιδιαιτερότητα των πρακτικών κανόνων που διέπουν την οικονομική πολιτική. Δεν πρόκειται για μια *ιδιαίτερη μέθοδο*, υπογραμμίζει ο Menger, όταν διαπιστώνουμε ότι διαφορετικοί θεσμοί αντιστοιχούν σε διαφορετικές συνθήκες (διότι δεν υπάρχει ιδιαίτερα «ιστορική» μέθοδος για την οικονομία), αλλά για την αυτονόητη σύγκριση σχετικών θεσμών και για την ικανότητα συναγωγής κάποιων διδαγμάτων από τη μελέτη των τοπικών και χρονικών ιστορικών ιδιαιτεροτήτων. Η συγκριτική και διδακτική αυτή διάσταση συνόδευε πάντα την πολιτικο-οικονομική θεωρία (ο Menger δεν αναφέρεται μόνο σε ιστοριστές θεωρητικούς τύπου Montesquieu, αλλά ακόμα και σε κανονιστικά προσανατολισμένους θεωρητικούς, διαφωτιστές κ.λπ. που στα πλαίσια δεσμευτικών θεμελιώσεων εισάγουν στοιχεία σχετικισμού). Άρα η στρατηγική του Menger προκειμένου να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του σχετικισμού που θέτει ο ιστορισμός είναι να το *οικειοποιηθεί*, χαρακτηρίζοντάς το ως αυτονόητη διάσταση της γνώσης των κοινωνιών, με ιδιαίτερη έμφαση στη γνώση που είναι απαραίτητη για την πολιτική, και ταυτόχρονα να το θέσει *εκτός μεθόδου*. Υιοθετεί δηλαδή και εδώ μια στρατηγική αναπροσαρμογών και διαφοροποιήσεων απέναντι στα επιχειρήματα του ιστορισμού. Όπως φαίνεται από τη θετική εκτίμηση από τον Menger των πολιτικών εκτιμήσεων που απορρέουν από τις αναλύσεις της Ιστορικής Σχολής του Δικαίου, άξονας των διαφοροποιήσεων στις οποίες προβαίνει ο Menger απέναντι στον ιστορισμό είναι η διάκριση μεταξύ της μεθοδολογίας της σχολής αυτής και της μεθοδολογίας της Ιστορικής Σχολής της Οικονομίας των Roscher, Schmoller κ.ά. Ο Menger είναι πρόθυμος να αναγνωρίσει στην ιστορική σχολή των νομικών (Hugo, Savigny, Buhf κ.λπ.) μια σημαντική συμβολή στην κοινωνική επιστήμη, την οποία άλλωστε αναγνωρίζει και σε άλλους ιστοριστές θεωρητικούς όπως τον Burke, Humboldt κ.λπ. Η συμβολή τους συνίσταται στο ότι οι θεωρητικοί αυτοί θέτουν

ευθέως ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα των κοινωνικών επιστημών προετοιμάζοντας έτσι τη λύση του, την οποία ωστόσο οι ίδιοι δεν παρέχουν, δηλαδή το πρόβλημα της μη-συνειδητής, «οργανικής» διαμόρφωσης του υπάρχοντος «ιστορικού» θεσμικού πλαισίου. Η προβολή του ζητήματος αυτού αναπτύσσεται από τους νομικούς ιστοριστές και τον Burke σε συνειδητή αντιπαράθεση προς διαφωτιστικές-πραγματιστικές αντιλήψεις που ανάγουν το θεσμικό πλαίσιο σε άμεσες και συνειδητές αποφάσεις των δρώντων (ο Menger αναφέρεται στη διαμάχη του Savigny προς τον Thibaut πάνω στο θέμα αυτό).

Οπωσδήποτε ο Menger διατηρεί κριτική στάση απέναντι στις λύσεις που προτείνονται από τη σχολή αυτή στο παραπάνω πρόβλημα, ιδιαίτερα στην αναγωγή του σε πρόβλημα «ανώτερης σοφίας» και «Volksgeist» και την απόρριψη της προσπάθειας επίτευξης «πλήρους κατανόησης» (σ. 208) των κοινωνικο-οικονομικών φαινομένων από τη σχολή αυτή. Σαφώς αποκρούει ο Menger και στο έργο του *Οι πλάνες του ιστορισμού στη γερμανική εθνική οικονομία* (1884) τη μομφή του Schmoller ότι περιπίπτει στο μυστικισμό του λαϊκού πνεύματος τύπου Savigny,¹³ τονίζοντας το μεθοδολογικό ιδεώδες «πλήρους κατανόησης των κοινωνικών θεσμών»¹⁴. Αλλά τονίζει θετικά τη σημασία του εντοπισμού από τη σχολή αυτή ενός πεδίου εφαρμογής της μεθοδολογίας (η οποία θα πρέπει δέβαια κατά Menger να είναι η αυστηρή και ακριβής μεθοδολογία που διέπεται από το ιδεώδες «πλήρους κατανόησης») και ταυτόχρονα της αποκάλυψης του κατεξοχήν μεθοδολογικού προβλήματος για τη φορμαλιστική μεθοδολογία που είναι και το κύριο πρόβλημα που απασχολεί και τον ίδιο στις «Έρευνες». Αντίθετα η ιστορική σχολή των οικονομολόγων αποτυγχάνει ακριβώς στο να εντοπίσει αυτό το ουσιώδες και

13. Η μομφή του Schmoller διατυπώνεται στο έργο του: "Zur Methodologie der Staats-und Sozialwissenschaften" *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*, Neue Folge, J. Jahrg., Leipzig 1883, σ. 250 (συντομογρ. «Meth».)

14. *Die Irrtümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie*, Wien 1884 (*Gesammelte Werke*, τόμος III, σ. 84).

για τη φορμαλιστική μεθοδολογία πρόβλημα του ιστορισμού: της μη-συνειδητής διαμόρφωσης του θεσμικού πλαισίου. «Αποδεικνύεται» δηλαδή ο φορμαλισμός να περιέχει και να επιδιώκει να ερευνήσει τα «γνήσια» προβλήματα του ιστορισμού, ενώ ο ιστορισμός τύπου Roscher/Schmoller να μην κατανοεί την ίδια τη συμβολή της κατεύθυνσης στην οποία θέτει ο ίδιος τον εαυτό του. Η ιστορική σχολή της γερμανικής «εθνικής οικονομίας» προέρχεται, όπως παρατηρεί ο Menger στις «Έρευνες» (πρόβλ. σ. 210 επ.) από θεωρητικούς του Göttingen που διδάσκουν πολιτική και ιστορία, όπως οι Gerwinus και Roscher, οι οποίοι τόνισαν τη σημασία των ιστορικών παραδειγμάτων απέναντι στον αφηρημένο ορθολογισμό. Άρα η κατεύθυνση αυτή που τονίζει τη σημασία της επιμέρους εμπειρίας απέναντι στο γενικό μπορεί μάλλον να χαρακτηριστεί ως *αντίδραση του ιστορικού εμπειρισμού* απέναντι στον ορθολογικό απριオリσμό και δεν αναφέρεται καθόλου στη μεθοδολογική προβληματική της σχολής Burke-Savigny.

Ιδιαίτερα εστιάζεται η κριτική του φορμαλισμού στον ιστορισμό στο πρόβλημα της αντικειμενικότητας. Κατά τον Menger η «ιστορική μέθοδος» που επικαλείται ο Roscher (1843) και που αξιώνει ότι κινείται προς την κατεύθυνση των Savigny, Eichhorn κ.λπ., επιδιώκει στην πραγματικότητα να εντοπίσει μέσω της σύγκρισης «ουσιώδη» χαρακτηριστικά του κοινωνικού-οικονομικού, δηλαδή μια έννοια «αντικειμενικής αλήθειας» (σ. 222). Ακριβώς στο σημείο αυτό ο Menger εστιάζει την κριτική του στον Roscher, δηλαδή στο ότι διατηρεί ένα ιδεώδες δεσμευτικότητας και αντικειμενικότητας στην ανάλυσή του, την οποία ταυτόχρονα χαρακτηρίζει ως εξωτερική, στηριγμένη απλώς στη σύγκριση κ.λπ. σε αντίθεση με τη σχολή Burke-Savigny, η οποία ταυτοχρόνως εμβαθύνει στη φύση των θεσμών ως αποτελεσμάτων μη-ηθελημένου πράττειν και διατηρεί το *σχετικισμό* της ανάλυσης. Η κριτική αυτή του Menger στους ιστοριστές οικονομολόγους, ανεξαρτήτως του ότι είναι προβληματικό κατά πόσο είναι δικαιολογημένη στην τόσο οξεία και εν πολλοίς τεχνητή αντιπαράθεσή της προς τους ιστοριστές θεωρητικούς του δικαίου, αποκαλύπτει τον κύριο *αντίπαλο* του Menger: προφανώς δεν θεωρείται το

σχετικιστικό στοιχείο, όσο η αξίωση δεσμευτικότητας που εντοπίζεται στη θεωρία του Roscher ως το μεθοδολογικά αβάσιμο και ελέγξιμο στοιχείο. Δηλαδή η κριτική στον Roscher επικεντρώνεται στο ότι ο Roscher δεν υπήρξε αρκετά σχετικιστής, κι από την άποψη αυτή ο φορμαλισμός, τη στιγμή της συγκρότησής του αποδεικνύεται ότι έχει υπερκεράσει σε σχετικισμό τον ίδιο τον ιστορισμό της οικονομικής σχολής. Αντίστοιχα επιχειρήματα έχει διατυπώσει ο Menger και απέναντι στο έργο του Knies (πρβλ. σ. 228 επ.) στο οποίο διαπιστώνει ότι υπάρχουν στοιχεία σχετικισμού, αλλά ουσιωδώς χαρακτηρίζεται από «ρεαλισμό» και «κολλεκτιβισμό» (μεθοδολογικό ολισμό). Γίνεται και εδώ σαφές ότι πρωταρχικό στόχο της κριτικής αποτελεί η αξίωση δεσμευτικότητας στο έργο του Knies (αντίστοιχο πρόβλημα απασχόλησε και τον Max Weber) και ότι ενόψει αυτού του στόχου δευτερεύον θέμα αποτελεί και αυτός ο ρεαλιστικός-εμπειρικός προσανατολισμός της ανάλυσης.

Όπως προκύπτει από την εξέταση της διαφοροποιημένης κριτικής του Menger στον ιστορισμό, η κριτική αυτή αναδεικνύει ένα κεντρικό πρόβλημα που αναφέρεται ακριβώς κατά τη συγκρότηση της αυστηρής μεθόδου, δηλαδή το πρόβλημα της αντινομικής σχέσης της μεθόδου αυτής, η οποία είχε ως αφετηρία την περίπτωση του ακριβούς και ορθολογικού πράττειν προς το αντικείμενό της, το οποίο στη μορφική του συγκρότηση δεν είναι αναγκαστικά αποτέλεσμα συνειδητού πράττειν, αλλά εν πολλοίς των μη αναμενομένων αποτελεσμάτων του¹⁵. Το πρόγραμμα διερεύνησης του κεντρικού αυτού

15. Το πρόβλημα αυτό έχει συζητηθεί ως πρόβλημα της «άγνοιας» των δράντων (Hutchison, ό.π. σ. 27 επ.) και έχει συνδεθεί με τις επιλογές του μεθοδολογικού ατομισμού. Μπορεί ωστόσο να προσεγγισθεί και ως μεθοδολογικός προβληματισμός πάνω στα επιμέρους «τεχνικά» προβλήματα αβεβαιότητας που τίθενται στα "Grundsätze der Volkswirtschaftslehre" (C. Menger, *Gesammelte Werke*, τόμος I, Tübingen 1968) όπως είναι τα προβλήματα που προκύπτουν κατά την μετατροπή αγαθών ανωτέρας τάξεως σε αγαθά κατωτέρας τάξεως (σ. 21 επ., ιδίως 25), όπου εμφανίζονται συντελεστές της παραγωγής που δεν είναι αγαθά, λ.χ. το κλίμα, και καθιστούν αδύνατη την κατανόηση της παραγωγικής διαδικασίας ως ντετερμινιστικής σχέσης («στοχαστικές» μεταβλητές). Η φορμαλιστική μεθοδολογία του Menger εγγίζει εδώ το πρόβλημα όρων αναπαραγωγής που δεν ελέγχον-

προβλήματος των κοινωνικών επιστημών εκφράζει τον τρόπο που ο φορμαλισμός τοποθετήθηκε πάνω στο ζήτημα της ιστορικότητας των εννοιών στις επιστήμες αυτές. Η τοποθέτηση αυτή προϋποθέτει την κριτική στον ιστορισμό αναδεικνύοντας ταυτόχρονα και την εσωτερική εμπλοκή μεταξύ του ιστοριστικού και του φορμαλιστικού μεθοδολογικού επιχειρήματος. Ο τρόπος που ο Menger θέτει το πρόβλημα της ιστορικότητας των κοινωνικών επιστημών ακολουθεί μια αυστηρή αναλυτική μεθοδολογική πορεία: Διευκρινίζονται αρχικά οι μεθοδολογικές συνέπειες της εξέτασης της αλλαγής των μορφών φαινομένων, όπως το χρήμα, η ανταλλαγή κ.λπ. και οριοθετούνται επιστημολογικά πλαίσια ανάλυσης. Η ανάλυση οδηγεί στην ανάδειξη ως προνομιακού αντικειμένου για την αυστηρή μέθοδο όχι ενός μοντέλου αλλαγής του πραγματικού, αλλά του συνόλου των γενικών εννοιών που αναφέρονται σε ένα σημειακό, χρονικά ειλημμένο ως σταθερό, πραγματικό. Αλλά με τη μεταστροφή αυτή της μεθοδολογίας από μια θεωρία ιστορικής εναλλαγής μορφών στο α-ιστορικό πρόβλημα της γενικής μορφής δεν θεωρείται ότι ολοκληρώθηκε η μεθοδολογική διερεύνηση. Τίθεται πλέον το ριζικότερο πρόβλημα των όρων συγκρότησης του σταθερού α-ιστορικού θεσμικού δεδομένου, με αναφορά προς το οποίο συγκροτείται η γενική θεωρία των μορφών. Από το ερώτημα πώς γίνεται η αλλαγή από τη μια μορφή στην άλλη, η ανάλυση οδηγείται δηλαδή στο ερώτημα για τον τρόπο συγκρότησης μιας (ειλημμένης ως σταθερής) μορφής. Κατά την αναστροφή αυτή του μεθοδολογικού ερωτήματος η προσπάθεια αυτοπροστασίας από τις αντινομίες του ιστορισμού θα υποχρεώσουν το φορμαλισμό να αντιμετωπίσει ριζικά προβλήματα ιστορικότητας του κοινωνικού αντικειμένου που θέτουν υπό αμφισβήτηση τις ίδιες του τις μεθοδολογικές αφετηρίες.

Η προβληματική που σχηματικά παρουσιάσαμε έχει ως αφετηρία της το γενικό πρόβλημα της αλλαγής των κοινωνικοοικονομικών φαινομένων και των μορφών τους. Το πρόβλημα

ται από τις ιστορικές κοινωνικές πρακτικές. Για μια τεχνική προσέγγιση του προβλήματος αβεβαιότητας πρβλ. K. Bosch, "The Place of Uncertainty in the Theories of the Austrian School" εις Hicks & Weber (επ.) ό.π. σ. 64 επ., 66 επ.

της αλλαγής των φαινομένων συνίσταται στο πρόβλημα της αλλαγής ατομικά προσδιορισμένων κοινωνικών σχέσεων και κοινωνικών θεσμών, όπως είναι λ.χ. μια συγκεκριμένη οικογενειακή σχέση ή ένα συγκεκριμένο κράτος, ενώ το ερώτημα της αλλαγής των μορφών εμφάνισης των φαινομένων αναφέρεται στις διαφορετικές μορφές εμφάνισης «του ίδιου» (πρόβλ. σ. 103) φαινομένου λ.χ. σε διαφορετικές μορφές εμφάνισης της ιδιοκτησίας, της ανταλλαγής, του χρήματος, της πίστης κ.λπ. Ο Menger επισημαίνει ότι οι αλλαγές αυτές μπορεί να έχουν χαρακτήρα «εξέλιξης» φαινομένου με την έννοια της διατήρησης της ιδιαίτερης ατομικότητάς του σε μια διαδικασία αλλαγής που διέπεται από εσωτερικά αίτια (πρόβλ. σ. 111 επ.) ή αλλαγής που στηρίζεται σε τυχαίους και εξωτερικούς προσδιοριστικούς παράγοντες. Ήδη οι διακρίσεις αυτές του Menger επιτρέπουν να διαφανούν τα δυσχερέστατα μεθοδολογικά προβλήματα που συνδέονται με την προβληματική της κοινωνικής αλλαγής. Η διάκριση μεταξύ εξατομικευμένων φαινομένων και μορφών εμφάνισης φαινομένων αφήνει ένα κενό στο λογικό επιχείρημα, δεδομένου ότι δεν διευκρινίζεται τι είναι εκείνο ως προς το οποίο διαπιστώνονται αλλαγές στις μορφές. Προφανώς δεν είναι ένας ατομικός θεσμός, αλλά κάποιοι γενικοί τύποι οργάνωσης και πράξης, μέσα στους οποίους ενέχονται οι εξατομικευμένες σχέσεις και θεσμοί, λ.χ. ανταλλαγές, πιστώσεις, φορολογήσεις, συστήματα κυκλοφορίας χρήματος ή αγαθών κ.λπ. και των οποίων οι ιστορικές μορφές θα πρέπει να γίνουν αντικείμενο έρευνας. Μένει ανοιχτό το πρόβλημα της φύσης των πρακτικών αυτών (πρόκειται για λειτουργικούς όρους αναπαραγωγής της κοινωνίας, για υπερϊστορικές μορφές δράσης ή για τι άλλο;). Εξ άλλου το πρόβλημα της διατήρησης της ταυτότητας των θεσμών ή σχέσεων θα πρέπει να τεθεί και γι' αυτούς τους γενικούς τρόπους κοινωνικής οργάνωσης και δράσης, και μάλιστα σε αναφορά προς τις σχέσεις μεταξύ των εννοιών αυτών που παραπέμπουν σε προβλήματα επιστημονικής αφαίρεσης λ.χ. στο ερώτημα από πότε «αρχίζει» ο καταμερισμός της εργασίας να έχει τη μορφή της ανταλλαγής, η ανταλλαγή τη μορφή του χρήματος κ.λπ. Ενώ αν οι τρόποι αυτοί οργάνωσης αντιπαρατεθούν ο

έναν δίπλα στον άλλο ως αυθύπαρκτες και χωριστές σχέσεις, θα υπολογισθεί το «ίδιο» φαινόμενο, που προκύπτει σε διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης με διαφορετική συγκρότηση, ως «περισσότερα» (ισάξια) φαινόμενα. Ήδη δηλαδή η έννοια του «φαινομένου» θέτει ερωτήματα που δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν αν δεν τεθούν προβλήματα σχεσιακής συγκρότησης του πραγματικού, θέτει δε ακόμα επιστημολογικά προβλήματα της φύσης υπεριστορικών εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες και της έλξης τους από μια περιεχομενική θεωρία των κοινωνικών σχέσεων συγχρόνων κοινωνιών. Το ίδιο πρόβλημα τίθεται και με τη διάκριση του Menger μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών (τυχαίων) παραγόντων αλλαγής, δεδομένου ότι προφανώς από την πλευρά μιας περιεχομενικής θεωρίας κοινωνικών σχέσεων το «περιβάλλον» ενός φαινομένου σε εξέλιξη, λ.χ. του τόκου, αποτελεί το ίδιο σχεσιακά προσδιορισμένο πλαίσιο σε ανώτερο επίπεδο αφαίρεσης, οπότε δεν αποτελεί «τυχαίο», αλλά αντιθέτως αναγκαίο προσδιοριστικό παράγοντα της αλλαγής του φαινομένου.

Ο Menger φαίνεται να αποδέχεται εν μέρει τη σημασία των προβλημάτων αυτών, πράγμα που γίνεται εμφανές κατά την αναφορά του στα «καθήκοντα» της ρεαλιστικής-εμπειρικής κατεύθυνσης της θεωρητικής έρευνας: Σημειώνει ότι η κατεύθυνση αυτή έχει ως στόχο τη διαπίστωση των πραγματικών τύπων και των πραγματικών τυπικών σχέσεων των φαινομένων. Η διερεύνηση πραγματικών τύπων συνίσταται στη διερεύνηση της «γενικής φύσης» του φαινομένου που περιλαμβάνει και την εξέλιξη των μορφών εμφάνισής του, ενώ η διερεύνηση των πραγματικών τυπικών σχέσεων αναφέρεται στους εμπειρικούς νόμους που ισχύουν σε κάθε συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης του φαινομένου, όπως είναι οι εμπειρικοί νόμοι συνύπαρξης και αλληλοδιαδοχής των φαινομένων. Η ρεαλιστική κατεύθυνση θα πρέπει δηλαδή να αντιστοιχίσει νόμους σε κάθε φάση ενός φαινομένου, λ.χ. νόμους της κυκλοφορίας χρήματος σε αστικές, φεουδαλικές κ.ά. κοινωνίες. Γίνεται φανερό ότι η ανάθεση στη ρεαλιστική κατεύθυνση της αντιμετώπισης της εξελικτικής και σχεσιακής φύσης της κοινωνικής πραγματικότητας συνοδεύεται από μια ιστοριστική κατανόηση

της μεθοδολογίας της κατεύθυνσης αυτής (διάκριση «φάσεων», διατύπωση νόμων συνύπαρξης κ.λπ. φαινομένων για κάθε «φάση»). Η ιστοριστική αυτή κατανόηση επηρεάζει και τον τρόπο που ο Menger θέτει για τη ρεαλιστική κατεύθυνση το επιστημολογικό πρόβλημα του ερμηνευτικού πλαισίου ως προς το οποίο θα γίνει ο καθορισμός φάσεων εξέλιξης του φαινομένου και νόμων για κάθε φάση του. Το ερώτημα αυτό, από το ίδιο το πεδίο προβλημάτων που αναδεινύει, έχει αντιστοριστική κατεύθυνση (αναφέρει δηλαδή τις σχετικές φάσεις ανάπτυξης ενός φαινομένου σε ενιαίο πλαίσιο αναφοράς) αλλά ωστόσο δεν είναι προφυλαγμένο τελείως από ιστορικά διλήμματα (τον κίνδυνο δηλαδή να τεθεί και το ίδιο το πλαίσιο αυτό αναφοράς ως σχετικό). Ο Menger θέτει στις «Έρευνες» (σ. 108 επ.) για τη ρεαλιστική κατεύθυνση το κλασικό πρόβλημα, κατά πόσον είναι δυνατό για την κατεύθυνση αυτή να κατασκευάσει άπειρες πολιτικο-οικονομικές θεωρίες, διαφορετικές για κάθε φάση, τόπο κ.λπ. που θα έχουν η καθεμιά τις δικές της έννοιες και αντίστοιχους νόμους. Διαπιστώνει το αδύνατο μιας τέτοιας μεθοδικής διαδικασίας¹⁶ – διαπίστωση που υποχρεώνει τη θεωρία να αναφερθεί σε μια «ανάγκη του παρόντος» (σ. 109) και να καθορίσει σε σχέση μ' αυτήν μια συγκεκριμένη, τοπικά και χρονικά ιδιαίτερα σημαίνουσα «κατάσταση» της οικονομικής πραγματικότητας ως βάση της μεθοδικής ανάπτυξης των εννοιών («Grundlage unserer Darstellung») και εν συνεχεία να προβεί σε μετατροπές του αφειρητικού αυτού εννοιακού πλαισίου προκειμένου να διατυπώσει (ρεαλιστικές) θεωρίες άλλων ιστορικών φάσεων. Για να χαρακτηρίσει το πρόβλημα αυτό της κατάλληλης ανάπτυξης των εννοιών σε σχέση με ένα ιστορικό παρόν ο Menger, αναφερόμενος στις σχετικές θέσεις του Dahlmann, υποδεικνύει ως το προνομιακό αυτό πλαίσιο «σύγχρονης» πραγματικότητας «το δικό μας παρόν, τη δική μας περιοχή, το λαό μας». Δηλαδή η αναφορά στο ερμηνευτικό πρόβλημα δεν καταφέρει να απαλλαγεί από την ιστοριστική της

16. Πρβλ. την κριτική του Schmoller στην εκδοχή «απειρών» θεωριών ανάπτυξης εις "Meth.", σ. 247.

εμπλοκή οριοθετούμενη μεταξύ μιας γενικής συνδυαστικής θεωρίας (φάσεων, θεωριών κ.λπ.) και της αναφοράς των στοιχείων της σε ένα δεσμευτικό πλαίσιο, που τελικά συμπίπτει με την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού μορφώματος, λαού κ.λπ. (δηλαδή χωρεί από τη σχετικότητα του πολλαπλού στην αυθαίρετη επιλογή ενός πλαισίου αναφοράς, για το οποίο όμως δεν υπάρχει ευρύτερη θεωρία θεμελίωσης, αλλά μόνον η «μοναδική» θεωρία που αναφέρεται στην ιδιαιτερότητά του).

Αυτή η προσέγγιση από το φορμαλισμό των προβλημάτων της ρεαλιστικής θεωρίας (και ιδιαίτερα των προβλημάτων ιστορικότητας του κοινωνικού αντικειμένου και της θεωρίας) δεν επηρεάζει, σύμφωνα με την αξίωση τουλάχιστον της φορμαλιστικής μεθοδολογίας, την «ακριδή» κατεύθυνση της έρευνας της πολιτικής οικονομίας (πρόβλ. σ. 115 επ.). Η κατεύθυνση αυτή επιτυγχάνει κατά τον Menger να απαλλάσσεται από την εισβολή της ιστορικής/ιστοριστικής διάστασης των φαινομένων ακριδώς επειδή εργάζεται με τυπικές (ανεξάρτητα από τόπο και χρόνο) μορφές φαινομένων, ανακατασκευάζοντας τα σύνθετα φαινόμενα από απλούς, τυπικούς, συστατικούς τους παράγοντες. Από φορμαλιστική άποψη το ιστορικό στοιχείο μπορεί να εντοπισθεί στον κύκλο των αντικειμένων που πρόκειται να ανακατασκευασθούν βάσει της ακριδούς μεθόδου, δηλαδή στους στόχους της έρευνας, αλλά όχι στην ουσία των στοιχειωδών παραγόντων στους οποίους αναφέρεται η ακριδής μεθοδολογία, ούτε στον τρόπο μεθοδικής σύνθεσής τους. Η άποψη αυτή παρουσιάζει ωστόσο σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα, καθώς επικαλείται τη δυνατότητα εφαρμογής ενός α-ιστορικού πλαισίου σε διαφορετικές ιστορικές πραγματικότητες, οπότε τίθεται το πρόβλημα κατά πόσον ο (ιστορικός) τρόπος εφαρμογής ή τρόπος ενεργοποίησης του πλαισίου αυτού δεν μετέχει αναγκαστικά του θεωρητικού πλαισίου και κατά πόσον το πρόβλημα της κατεύθυνσης προς την οποία θα γίνει η σύνθεση των συστατικών παραγόντων δεν συναποτελεί συγκροτησιακό θεωρητικό πρόβλημα για την επιστημολογία της θεωρητικής οικονομίας. Οι ενστάσεις αυτές συγκροτούν το αντίπαλο επιχείρημα που αντιμετωπίζει ο φορ-

μαλισμός, το οποίο υποστηρίζει ότι το «απλό» δεν μπορεί να προσεγγισθεί παρά στα πλαίσια μιας θεωρίας σχέσεων και προϋποθέσεων, μέσα στις οποίες συγκροτείται ως απλό και μιας προβληματικής των τρόπων εφαρμογής και ενεργοποίησής του σε ένα ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο.

Ο Menger αναγνωρίζει ιδιαίτερα τις δυσχέρειες που προκύπτουν κατά την προσπάθεια να συνδεθούν όλες οι μορφές εκδήλωσης των οικονομικών φαινομένων, όπως χρήμα, ανταλλαγή κ.λπ., με τις μεθοδολογικές αφετηρίες της «ακριβούς» μεθόδου. Ακριβώς δε έκφραση αυτής της αναγνώρισης είναι η παραδοχή του επιχειρήματος των ιστοριστών (Burke/Savigny) ότι οι μορφές αυτές δεν είναι αποτέλεσμα συνειδητού πράττειν. Στο κεντρικό αυτό πρόβλημα αφιερώνονται οι αναλύσεις των «Ερευνών» που αναφέρονται στην «οργανική» κατανόηση των φαινομένων, επαναφέροντας το θέμα της ιστορικότητας των κοινωνικών φαινομένων και θέτοντας έτσι εκ νέου σε ιστορική βάση το πρόβλημα της ορθολογικότητας της θεωρίας.

Μετά την απόρριψη της άποψης ότι η θεωρητική επιστήμη είναι αρμόδια να αναπτύξει μια θεωρία της ιστορικής μεταβολής, το ενδιαφέρον του Menger στρέφεται σ' αυτό που ονόμασε «το σπουδαιότερο πρόβλημα της θεωρητικής πολιτικής οικονομίας», δηλαδή στο πρόβλημα να κατανοηθεί κάθε συγκεκριμένο οικονομικό φαινόμενο ως μη-σκόπιμο αποτέλεσμα ιστορικής ανάπτυξης. Το πρόβλημα δηλαδή της ιστορικότητας τίθεται πλέον ριζικά ως το συγκροτησιακό στοιχείο φαινομένων, όπως το δίκαιο, το χρήμα, οι αγορές, οι τιμές, οι μισθοί, τόκος, πρόσοδος, αλλά και το κράτος. Όλα δηλαδή τα φαινόμενα, των οποίων η εξήγηση έχει τεθεί ως στόχος της ακριβούς μεθόδου είναι αποτέλεσμα μη-σκόπιμου ιστορικού πράττειν και παρουσιάζουν λειτουργικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τη θέση και τη λειτουργία τους σ' ένα Όλο. Τα φαινόμενα αυτά, δέχεται ο Menger, μπορούν να προσεγγισθούν σε αναλογία με τους οργανισμούς, των οποίων η λειτουργία δεν είναι αποτέλεσμα σκόπιμου σχεδιασμού, σε αντίθεση με το σκόπιμο πράττειν που οργανώνει συνειδητά τα μέσα για την επίτευξη ενός σκοπού και το οποίο μπορεί να

χαρακτηρισθεί ως μηχανικό (ο Menger χρησιμοποιεί και τον όρο «πραγματιστικό») πράττειν. Η αναφορά στη διάκριση οργανισμού-μηχανισμού συνδέει την προβληματική του Menger με ένα κλασικό θέμα της τρίτης καντιανής κριτικής, το οποίο αποτέλεσε και πυρηνικό θέμα της διαλεκτικής θεωρίας, δηλαδή το πρόβλημα της θεωρητικής κατανόησης κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων που συγκροτούν το ατομικό πράττειν και αναπαράγονται μη-σκόπιμα απ' αυτό (στην κλασική διαλεκτική θεωρία και στην προβληματική της τρίτης κριτικής το «μηχανικό» εντοπίσθηκε σε «δυνάμεις», των οποίων η αλληλεπενέργεια οδηγεί σε τελεολογικά αποτελέσματα «πρόσθεσης της φύσης» και «πανουργίας του λόγου»). Το θέμα αυτό στη διαλεκτική θεωρία και στον ιστορισμό¹⁷ συνδέθηκε με το αξιολογικό πρόβλημα στις κοινωνικές επιστήμες, και σε σχέση με αυτό ετέθη το πρόβλημα μιας ορθολογικής θεωρίας που αντιπαρατίθεται σε ανορθολογικές, σχετικιστικές «οργανιστικές» θεωρητικές θέσεις. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι ο φορμαλισμός αποδέχεται την πρόκληση να αντιμετωπίσει το πρόβλημα αυτό, όχι ως ένα από τα πολλά προβλήματα, αλλά ως το κύριο πρόβλημα της μεθόδου το οποίο θα είναι ταυτόσημο με το πρόβλημα συγκρότησης του αντικειμένου ακριβούς θεωρίας. «Οι μέθοδοι για την ακριβή κατανόηση της προέλευσης των κοινωνικών μορφωμάτων που δημιουργήθηκαν κατά 'οργανικό' τρόπο και οι μέθοδοι για τη λύση των βασικών προβλημάτων της ακριβούς οικονομικής επιστήμης κατ' ουσίαν ταυτίζονται» (πρβλ. σ. 183). Ο φορμαλισμός του Menger φαίνεται εδώ να μετέχει, από την άποψη της συνειδητής εμπλοκής του στην προβληματική συγκρότησης του κοινωνικού μέσα από μη-συνειδητές σχέσεις, πολύ περισσότερο απ' ό,τι ο φορμαλισμός του Weber, στον προβληματισμό της κλασικής κοινωνικής θεωρίας της αστικής κοινωνίας, της οποίας εκδήλωση κρίσης ταυτοχρόνως αποτελεί. Ωστόσο η μέθοδος που προ-

17. Χαρακτηριστικά και ο Schmoller δέχεται το χωρισμό οργανικού και πραγματικού και την αναγωγή των κοινωνικών μορφωμάτων σε «ατομικές ψυχικές διαδικασίες», για τις οποίες παρατηρεί ωστόσο ότι είναι «συνθετότερες» από ό,τι υποστηρίζει ο Menger ("Meth." σ. 249).

κρίνεται για τη διερεύνηση της προβληματικής αυτής παραμένει αδιευκρίνιστη. Σ' ένα πρώτο επιφανειακό επίπεδο οι παρατηρήσεις του Menger δίνουν την εντύπωση ότι η ορθή μεθοδική προσέγγιση στα κοινωνικά φαινόμενα θα μπορούσε να συνίσταται σε μια μέθοδο χωρισμού των οργανικών από τις μηχανιστικές πλευρές τους και σε αντίστοιχη ένταξη σε πλαίσιο εξήγησης των μεν πρώτων ως μη σκόπιμων αποτελεσμάτων ατομικών βουλήσεων που επιδιώκουν ιδιωτικά συμφέροντα, των δε δεύτερων ως αποτελεσμάτων σκόπιμου σχεδιασμού (πρβλ. λ.χ. σ. 145: ένας νόμος ως αποτέλεσμα σκόπιμου σχεδιασμού της πολιτικής βούλησης). Αλλά ανεξαρτήτως των οποιωνδήποτε άλλων μεθοδολογικών προβλημάτων που παρουσιάζει ένας τέτοιος χωρισμός, η διερεύνηση αυτή από τη φύση της δεν μπορεί να αποτελεί απλή αναγωγή των φαινομένων στις δύο αυτές «πλευρές» τους και μόνον εκ του γεγονότος ότι ως προς την «οργανική» πλευρά των φαινομένων είναι προβληματικό πώς θα «χρεωθεί» μια πράξη σε ατομικό πράττειν όταν αυτό δεν μπορεί να προσδιορισθεί ως προς την πρόθεση επέλευσης του φαινομένου (διότι τέτοια πρόθεση δεν υπάρχει). Δηλαδή η διερεύνηση αυτή θέτει ένα ιδιαίτερο πρόβλημα μεθόδου για την εξήγηση των οικονομικών φαινομένων που ο Menger χαρακτηρίζει «ιδιαίτερη κοινωνικοεπιστημονική εξήγηση» και η οποία υποτίθεται ότι οδηγεί στην «ακριβή κατανόηση» (σ. 171) της προέλευσης των κοινωνικών μορφωμάτων.

3. Το πρόβλημα του σχετικισμού στη φορμαλιστική κοινωνικοεπιστημονική εξήγηση

Κεντρικό χαρακτηριστικό της ιδιαίτερης «κοινωνικοεπιστημονικής εξήγησης», η οποία ως αυστηρή μεθοδολογία αντιπαρατίθεται στον ιστορισμό (και η οποία περιέχει έναν αναστοχασμό πάνω στα προβλήματα που ετέθησαν από τον ιστορισμό στη μεθοδολογία) είναι κατά τον Menger ο «αυστηρός και δεσμευτικός οικονομικός καθορισμός» του κοινωνικού

πράττειν κατά ένα μόνο, τον προσφορότερο, τρόπο απέναντι στους πολλούς διαφορετικούς και εναλλακτικούς τρόπους καθορισμού του από την εμπειρική έρευνα. Η αξίωση αυτή δεσμευτικότητας στηρίζεται στις φορμαλιστικές παραδοχές της θεωρίας. Αφετηρία της οικονομικής δραστηριότητας κατά Menger είναι τα αγαθά τα οποία διαθέτουν άμεσα τα άτομα, από τα οποία καθορίζονται τα αγαθά τα οποία διαθέτουν έμμεσα¹⁸ και κατάληξη της δραστηριότητας αυτής είναι η κάλυψη των άμεσων αναγκών των ατόμων σε αγαθά. Άρα η «οικονομία» (η σκόπιμη δραστηριότητα που είναι προσανατολισμένη προς την κάλυψη των αναγκών) αποτελεί το δρόμο από την «αφετηρία» στην «κατάληξη». Οι άμεσες ανάγκες και τα αγαθά τα οποία τα άτομα διαθέτουν άμεσα, θεωρούνται από τον Menger «δεδομένες πραγματικότητες» που καθορίζονται από τη «φύση των υποκειμένων» και από την κάθε φορά επικρατούσα κατάσταση των πραγμάτων. Δηλαδή η οικονομική δραστηριότητα όσο σύνθετη και μη διεπόμενη από κανόνες και αν φαίνεται, πάντα καθορίζεται τελικά από τη «φύση μας» και τη μέχρι τώρα εξέλιξή μας (πρόβλ. σ. 263 επ.). Οπότε η «φύση» και η εξέλιξη οδηγούν σε αυστηρούς προσδιορισμούς δεδομένων, βάσει των οποίων η αυστηρή κατεύθυνση της έρευνας προσδιορίζει τον ένα και μοναδικό, αυστηρά οικονομικά καθορισμένο δρόμο μεταξύ αφετηρίας και κατάληξης της οικονομικής δράσης, και τους αυστηρούς νόμους της, μεταξύ των εμπειρικών λοξοδρομήσεων που επηρεάζονται από τις άπειρες μη οικονομικές μορφές συμπεριφοράς: «Αν οι οικονομικά δραστήριοι άνθρωποι θέλουν υπό δεδομένες σχέσεις να εξασφαλίσουν την ικανοποίηση των αναγκών κατά τον κατά το δυνατόν πληρέστερο τρόπο, από κάθε αυστηρά καθορισμένο σημείο αφετηρίας προς κάθε αυστηρά καθορισμένο σημείο κατάληξης, οδηγεί μόνο ένας δρό-

18. Η προβληματική παραπέμπει στην καθοριστική αρχή διαμόρφωσης της αξίας αγαθών υψηλότερων τάξεων, σύμφωνα με την αξία αγαθών κατώτερης τάξεως ("Grundsätze", σ. 123 επ.) η οποία εκφράζει το μεθοδολογικό ατομισμό του Menger (κατασκευή κοινωνικών σχέσεων με αφετηρία ατομικές προτιμήσεις) στο πεδίο της θεωρίας της αξίας.

μος προκαθορισμένος ακριδώς από την οικονομική κατάσταση των πραγμάτων και αυτός είναι οικονομικά προσδιορισμένος» (σ. 264). Από τις παραπάνω παρατηρήσεις γίνεται εμφανές ότι η «ιδιαιτέρη κοινωνικοοικονομική εξήγηση» του Menger χαρακτηρίζεται από μια συγκεκριμένη λογική δομή στην οποία ένα αυστηρό σχήμα ορθολογικότητας κατά το σκοπό ενεργοποιείται εντασσόμενο σ' ένα πλαίσιο προσδιορισμένο αφενός από μια αντίληψη της «φύσης του ανθρώπου» και αφετέρου από εμπειρικά φαινόμενα και σχέσεις. Η ανάδειξη του αυστηρά ορθολογικού πλαισίου ως ενδιάμεσου μεταξύ αφενός αργιογί αρχών, αφετέρου εμπειρικών νόμων αποκαλύπτει τη συγγένειά του με τα *axiomata media* του Mill, τα οποία συνάγονται από γενικές αρχές και συμφωνούν με την εμπειρία. Αποδεικνύεται ακόμη η συγγένεια των προβλημάτων συγκρότησης του πλαισίου αυτού με το πρόβλημα της απροσδιοριστίας που προκύπτει στη βάση των ιστοριστικών θεμελιώσεων των κοινωνικών επιστημών στην ψυχολογία. Σε αντίθεση με τον Mill και τους ιστοριστές τύπου Dilthey και Schmoller προβάλλεται εδώ η αξίωση του ακριδούς καθορισμού, σ' αυτό το ενδιάμεσο επίπεδο, του εμπειρικού ως δεδομένου και του αργιογί ως συνόλου οικονομικών νόμων. Επιδιώκεται δε η ανάπτυξη της λογικής αυτής δομής κατά τρόπον ώστε να επιτρέπει την ακριδή κατανόηση των επιμέρους οικονομικών φαινομένων που χαρακτηρίζονται από «οργανικότητα» και θεωρούνται αποτελέσματα μη ηθελημένου πράττειν. Την ανάπτυξη αυτή, την οποία ο Menger επιχειρεί με αναφορά σε συγκεκριμένα οικονομικά φαινόμενα στα πλαίσια της «δεσμευτικής» αυτής λογικής δομής, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε μια μορφή ατελούς «λογικής συναγωγής» (*deduction*) των φαινομένων αυτών στη βάση της μεθοδολογίας του Menger. Ως συναγωγή (*deduction*) ορίζουμε την παραγωγή μιας έννοιας από πλήρες πλαίσιο θεμελίωσης που περιλαμβάνει καθοριστικές και αναστοχαστικές έννοιες με αναφορά στην ιστορικότητα, το πλαίσιο συγκρότησης, καθώς και ένα προβληματισμό για την αξιολογική συγκρότηση των αντικειμένων. Ο Menger δεν χρησιμοποιεί την έννοια της «*deduction*», δεδομένου ότι επικεντρώνει το ενδιαφέρον του για

τη θεμελίωση στην «αυστηρή» και όχι στην ανοιστοχαστική διάσταση της ανάλυσης.

Στο έργο του Menger απαντούν ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα μιας τέτοιας λογικής συναγωγής στην οποία θεωρητικά υποτίθεται ότι θα πρέπει να υπόκεινται όλες οι θεωρητικές έννοιες της κοινωνικής επιστήμης. Χαρακτηριστική λογική κίνηση της συναγωγής αυτής είναι η αφετηριακή αναφορά της στον ατομικό δρώντα (ατομικό συμφέρον) και στην ατομική συνθήκη ορθολογικότητας (σκοποί, μέσα, αποτέλεσμα) και η διερεύνηση των παραγόντων που επιτρέπουν τη γενίκευση αυτού του πράττειν προς την κατεύθυνση της «μορφής φαινομένων» της οποίας η λογική συναγωγή είναι ζητούμενο. Η πορεία αυτή που συμπίπτει με τον τρόπο εφαρμογής της λογικής δομής που διαπιστώσαμε στο συγκεκριμένο εννοιακό πλαίσιο παρουσιάζει προβλήματα, μερικά από τα οποία επισημαίνονται και από τον Menger. Έτσι παρατηρεί (σ. 182) ότι για να φτάσει η ανάλυση από την ακριδή αριθμητική μορφή στο φαινόμενο (λ.χ. πραγματικές τιμές) θα πρέπει να διανύσει ένα πεδίο «αμέτρητων επιδιώξεων» (*zahlloser Bestrebungen*). Τα μορφικά χαρακτηριστικά του πεδίου αυτού διαμεσολάβησης δεν είναι ωστόσο δεδομένα, με αποτέλεσμα το πεδίο αυτό να εμφανίζεται ως χώρος μη-ορθολογικά προσπελάσιμος, οπότε να λαμβάνει τελικά χώρα αδιαμεσολάβητη σύνδεση ορθολογικής αφετηρίας και εννοιακής ανάπτυξης του φαινομένου, άρα αυθαίρετη σύνδεσή τους, δεδομένου ότι δεν μπορεί πλέον να αποκατασταθεί ο αυστηρός μορφικός προσδιορισμός της σχέσης, δηλαδή η αναφορικότητά της προς την «ορθολογικότητα» του εγωιστικά δρώντος ατόμου. Άρα ανακύπτει μέσα στη «λογική συναγωγή» ένα στοιχείο απροσδιοριστίας που ακυρώνει την αξίωση της θεωρίας για αναγωγή στα απλά στοιχεία και για αυστηρό και μονοσήμαντο καθορισμό του αντικειμένου (προκύπτει δηλαδή ένα σχετικιστικό-ιστοριστικό στοιχείο μέσα στο αντιιστοριστικό επιχείρημα)¹⁹.

19. Και τούτο το πρόβλημα έχει εντοπιστεί εμμέσως από τον Schmoller ο οποίος διαπιστώνει ότι ο Menger συγχέει λογικά αξιώματα (ορθολογισμό) και πραγματική αιτία, μεταξύ δε των δύο προκύπτει ένα κενό λογικής φύσεως. Πρβλ.

Στις «Έρευνες» θα συναντήσουμε αρκετές τέτοιες προβληματικές απόπειρες συναγωγής εννοιών που χαρακτηρίζονται από διαφορετικό βαθμό πληρότητας. Η πλέον ενδιαφέρουσα από την πλευρά του επιστημολογικού σκοπού θεμελίωσης της πολιτικής οικονομίας είναι η προσπάθεια συναγωγής του χρήματος. Γίνεται εδώ από την αρχή σαφές ότι η ανάγκη μιας ιδιαίτερης «εξήγησης» του χρήματος προκύπτει από το γεγονός ότι δεν είναι δυνατόν να στηριχθεί μια θεωρία προέλευσης του χρήματος στην υπόθεση κάποιας προηγηθείσας συνεννόησης των δρώντων να το εισαγάγουν (για διευκόλυνση των συναλλαγών κ.λπ.), προκύπτει δηλαδή από την επίγνωση ότι το χρήμα είναι ουσιαστικά «οργανικής» φύσης. Η εξήγηση ανατρέχει στη σκοπιά του ατομικού δρώντος σε κάθε της βήμα μέχρι την ολοκλήρωσή της, περιλαμβάνει δε σχηματικά τα εξής δήματα: στην αφετηρία της συλλογιστικής θεωρείται ότι οι δρώντες επιδιώκουν να προδούν σε ανταλλακτικές πράξεις για να ανταλλάξουν ένα προϊόν που έχουν σε υπερέπάρκεια αντί προϊόντων, των οποίων έχουν άμεση ανάγκη. Προς το σκοπό αυτό θα πρέπει να ανεύρουν κάποιον που να διαθέτει τα προϊόντα που αυτοί χρειάζονται και να χρειάζεται αυτά που διαθέτουν. Διαπιστώνεται η δυσχέρεια να πραγματοποιηθούν συναλλαγές υπό αυτούς τους περιοριστικούς όρους. Βάσει της αρνητικής αυτής εμπειρίας ορισμένοι δρώντες αξιοποιούν την «παρατήρηση» που μπορούν να κάνουν ότι για ορισμένα αγαθά υπάρχει μεγαλύτερη ζήτηση από ότι για άλλα. Για το λόγο αυτό καταλήγουν στη σκέψη να ανταλλάξουν τα αγαθά τους όχι μόνο με τα αγαθά των οποίων έχουν άμεση ανάγκη, αλλά και έναντι αγαθών που παρουσιάζουν μεγαλύτερη ικανότητα να διατεθούν από τα δικά τους²⁰, διότι

Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode, είς: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (εκδ. Conrad, Elster, Lexis κ.ά.), Jena 1911, τόμος 8, σ. 471.

20. Πρβλ. και "Grundsätze", σ. 252 επ. Η έμφαση της θεωρίας του χρήματος στη μεγαλύτερη ικανότητα ορισμένων αγαθών να ανταλλάσσονται («Absatzfähigkeit», πρβλ. "Grundsätze", σ. 233 επ.) υποχωρεί στο άρθρο "Geld" (χρήμα) που συνέγραψε ο Menger το 1892 (εις *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften (Schriften über Geld- und Währungspolitik*, Tübingen 1970, αγγλική έκδοση Hayek, C. Menger, *Collected Works IV*, London 1936, σ. 109 επ.). Εδώ ο Menger δίνει

έτσι πλησιάζουν περισσότερο στον τελικό σκοπό τους. Με τον τρόπο αυτό εισάγεται η έννοια της «λειτουργίας του μέσου ανταλλαγής» στη βάση συμπεριφορών στηριγμένων στο «ατομικό συμφέρον», οι οποίες συμπεριφορές γενικεύονται στη βάση της «συνήθειας» να λαμβάνουν χώρα οι ανταλλαγές με τη μεσολάβηση προϊόντων που διατίθενται ευκολότερα, μεταφέρονται καλύτερα, διαρκούν περισσότερο, διαιρούνται ακριβέστερα κ.λπ. Ιδιαίτερα εξετάζεται στα πλαίσια της ατομιστικής αυτής συναγωγής το πρόβλημα της γνώσης από τους δρώντες του ίδιου τους του ατομικού τους συμφέροντος. Θεωρείται ότι «αρχικά» μόνο μεμονωμένα άτομα κατανοούν το ότι είναι συμφέρον τους να προβαίνουν σε ενέργειες που δεν επιδιώκουν να καταλήξουν στον τελικό σκοπό άμεσα, αλλά μέσω ανταλλακτικών μέσων. Οι «επιτυχίες» που σημείωσαν αυτά τα μεμονωμένα άτομα οδήγησαν στη δημιουργία του χρήματος, διότι από τις επιτυχίες αυτές διαφωτίσθηκαν και οι άλλοι δρώντες για το ότι είναι συμφέρουσα η συγκεκριμένη συμπεριφορά και αποδέχθηκαν κάποια ενδιάμεσα εμπορεύματα προς ανταλλαγή με τα δικά τους (σ' αυτό όμως κατά τον Menger συνήργησε και η «συνήθεια»). Οπότε σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό γίνεται κατανοητή η εισαγωγή χρήματος όχι ως συνειδητή νομοθετική κ.λπ. πράξη, αλλά ως μη-ηθελημένο αποτέλεσμα και μη σκόπιμη συνισταμένη ιδιαίτερων ατομιστικών επιδιώξεων (για τα παραπάνω σ. 172 επ.)²¹.

μεγαλύτερη έμφαση στους αντικειμενικούς όρους που οδηγούν στις «συμφωνίες» των επιθυμιών ανταλλαγής. Πρβλ. σχετικά J. Holz, *Kritik der Geldentstehungstheorien*, Berlin 1984, σελ. 56 επ., 76-82. Η ανάλυση στο άρθρο «Geld» περιλαμβάνει και «κεϋνσιανές» ιδέες στο πεδίο της θεωρίας του χρήματος, όπως την ιδέα ότι για τις χρηματικές ανάγκες της οικονομίας πρέπει να συνυπολογισθούν τα αποθέματα που διατηρούν τα νοικοκυριά, οι επιχειρήσεις και οι τράπεζες ως εξασφάλιση ενόψει αβεβαιότητας στις πληρωμές (πρβλ. σχετικά E.W. Streissler, «Menger's Theories of Money and Uncertainty» εις Hicks & Weber, σ. 164 επ.).

21. Πρβλ. απέναντι στις ατομιστικές αυτές θεμελιώσεις τη θεωρία του Schmoller για τη δημιουργία χρήματος εις *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, II μέρος, Leipzig 1904 (συντομογραφία "Grundriss II"), σ. 69, 95 επ., 103, η οποία εγείρει την αξίωση προσέγγισης του φαινομένου αυτού ως εκδήλωσης του καταμερισμού της εργασίας, της οικονομικής ανάπτυξης και της διαφοροποίησης κατ'

Απ' ό,τι φαίνεται από την παρουσίαση αυτή του επιχειρήματος, η «ατομιστική» αυτή θεμελίωση επιτυγχάνεται με τη θέση ως «δεδομένων» ορισμένων σχέσεων, εντός των οποίων κατά την κατασκευή ενεργοποιείται το ατομικό πράττειν, όπως της υπερεπάρκειας ενός εξειδικευμένου αγαθού, της δομής άμέσων αναγκών, της ύπαρξης άλλων δρώντων που να διαθέτουν αγαθά που ενδιαφέρουν τον δρώντα κ.λπ. Ο περιορισμός της ανάλυσης στα πλαίσια της «λογικής μορφής» άμεσης ανάγκης και ικανοποίησης αποκλείει την ανάπτυξη ενός τελικού σκοπού που να μην είναι η ανάγκη αλλά «περισσότερο χρήμα» (η οποία ανάπτυξη θα είχε ως προϋπόθεση και την ανάπτυξη των σχέσεων που αναπαράγονται μέσα από τέτοιες σκοποθεσίες). Έμφαση δίνεται στην ικανότητα των δρώντων να «παρατηρούν» τις ιδιότητες των προϊόντων, να έχουν «γνώση» του συμφέροντός τους και να δραστηριοποιούνται μέσω των παρατηρήσεων, της γνώσης κ.λπ. για την επιδίωξη ατομικού οφέλους (χρησιμοποιώντας ιδιαίτερα πριν από άλλους το πλέον σύμφερο μέσο της ανταλλαγής). Με τον τρόπο αυτό η ανάλυση οδηγείται στην αποδοχή ενός μοντέλου ατομικής πρωτοβουλιακής συμπεριφοράς, ανταγωνισμού, «επιτυχίας», γενίκευσης της συμπεριφοράς κ.λπ. Χαρακτηριστικά το «ορθολογικό» αυτό μοντέλο δεν θεμελιώνεται αυτόνομα, πράγμα που θα οδηγούσε στην αποδοχή ενός διευρυμένου συστήματος ορθολογικής κοινωνικής δράσης (προσανατολισμός προς την ανταγωνιστική δομή της αστικής αγοράς στον οποίο γενικεύεται κατά χαρακτηριστικό τρόπο η ατομική συμπεριφορά), αλλά μετριάζεται με την εισαγωγή της συνήθειας ως συμπληρωματικού στοιχείου γενίκευσης της αποδοχής του ανταλλακτικού μέσου. Το στοιχείο αυτό της συνήθειας, το οποίο αποτελεί τον πυρήνα του ιστοριστικού επιχει-

αυτήν κρατικών λειτουργιών-αξίωση, η οποία ωστόσο κατά τη μεθοδική ανάπτυξη των εννοιών μετριάζεται και δεν τηρείται με συνέπεια. Πρβλ. Schefold εις "Schmoller als Theoretiker", εις: J. Backhaus κ.ά., *Gustav von Schmollers Lebenswerk. Eine Kritische Analyse aus moderner Sicht*, Düsseldorf, 1989, σελ. 96, ο οποίος επισημαίνει το μικροοικονομικό χαρακτήρα της προσέγγισης (στο "Grundriss", σ. 159 επ.) της προβληματικής της αξίας του χρήματος από τον Schmoller.

τρόπος αυτός σκέψης διέπει και την αντίληψή του για τη διαμόρφωση του κράτους (πρβλ. και σ. 267 επ. την κριτική του σε τελεολογικές ερμηνείες της αριστοτελικής αντίληψης για τη διαμόρφωση κράτους). Και εδώ επιχειρείται η ανακατασκευή του πράττειν ατόμων («αρχηγών οικογενειών») που κατοικούν «ο ένας δίπλα στον άλλο» και ακολουθούν ατομικά συμφέροντα. Ως κίνητρα εισόδου στο κράτος σε επίπεδο ατομικών συμφερόντων αναφέρονται η εκούσια υποταγή για την αναζήτηση προστασίας και η επιδίωξη διαρκούς εξασφάλισης και βοήθειας από τους γειτονικούς οικογενειάρχες κ.λπ. Αυτονόητα δηλαδή προϋποτίθεται και εδώ, ως αφετηριακό σημείο της ανάλυσης, μια κατάσταση γειννίασης εξατομικευμένων μονάδων, από τις οποίες θα προκύψει το κράτος. Ακόμα κι αν γίνουν δεκτά τα κίνητρα που αναφέρονται εδώ ως ικανά να συμβάλλουν σε διαδικασίες διαμόρφωσης πολιτικών οργανισμών, παραμένει μεταξύ του πράττειν που προσανατολίζεται προς τέτοια κίνητρα και των φαινομένων της κρατικής ζωής το στοιχείο της απροσδιοριστίας που επισημάναμε ότι εκτείνεται στο χώρο εξήγησης («εφαρμογής» του ατομικού πράττειν και ένταξής του σε πλαίσιο σχέσεων) των πολιτικών φαινομένων.

Στρεφόμαστε τέλος στην πλέον ολοκληρωμένη απόπειρα εξήγησης κοινωνικών φαινομένων από τον Menger, στη «συναγωγή» του δικαίου που αναπτύσσεται στο 8ο παράρτημα των «Ερευνών». Ο Menger κατανοεί και το πρόβλημα της διαμόρφωσης του δικαίου όχι ως πρόβλημα συνειδητής θέσης δικαίου αλλά ως μη-ηθελημένο αποτέλεσμα της κοινωνικής εξέλιξης, το οποίο στην εξελιγμένη του μορφή «προωθεί» την ευημερία της κοινωνίας. Η κατανόηση αυτή αντιπαρατίθεται και εδώ σαφώς στην ιστορική αναγωγή του δικαίου σε «Volksgeist», αναγωγή που θεωρείται ότι συσκοτίζει την ανάλυση και απαιτεί με τη σειρά της νέα εξήγηση. Αντίστοιχα αντιπαρατίθεται σε «εξηγήσεις» με αναφορά στην ιστορική

I/135 επ. εξάρτηση από γεωγραφικούς παράγοντες και I/280 επ. όπου αναφέρεται στην κοινή επιδίωξη οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών στόχων από τα μέλη του οικισμού.

«εμπειρία» (παραλληλισμοί πολιτισμών κ.λπ.) διότι κι αυτές θεωρείται ότι δεν μπορούν να δώσουν ακριβή εξήγηση της διαμόρφωσης του δικαίου (το οποίο «χάνεται» ως ιστορικό φαινόμενο στην προϊστορία). Αντίθετα, η αυστηρή μορφή εξήγησης που υιοθετείται από τον Menger έχει πολλά χαρακτηριστικά αυτού που χαρακτήρισα «συναγωγή εννοιών». Το πρόβλημα όπως τίθεται από τον Menger (πρβλ. σ. 273 επ.) είναι να ερευνηθεί (α) ποιες γενικές τάσεις της ανθρώπινης φύσης και (β) ποιες εξωτερικές σχέσεις οδηγούν σ' αυτό το φαινόμενο (του δικαίου) το οποίο είναι κοινό σε όλους τους λαούς. Η προσπάθεια συναγωγής από την «ανθρώπινη φύση» και την εμπειρία ανατρέχει στα στοιχεία «λογικής δομής» και συναγωγής εννοιών που επισημάναμε ως χαρακτηριστικά της φορμαλιστικής μεθοδολογίας, παραπέμπει δε και εδώ στις αντίστοιχες προσπάθειες του J.S. Mill στη «Λογική» χωρίς ωστόσο η μεθοδολογική προσέγγιση του Menger να οδηγείται και σε ανίχνευση των αξιολογικών βάσεων των κοινωνικών επιστημών αντίστοιχη με αυτή που περιέχεται στην «αντιστροφή» του Mill. Κατά τη διατύπωση του Menger ο τύπος εξήγησης δεν είναι ιστορικός, αλλά υπερβαίνει τις δυσχέρειες του ιστορισμού οδηγώντας σε *θεωρητική* κατανόηση της διαμόρφωσης του δικαίου, αναδεικνύοντας τις «κινητήριες δυνάμεις» που οδηγούν σ' αυτήν.

Σχηματικά η μεθοδική συναγωγή του δικαίου χωρεί ως εξής: Ο Menger διακρίνει δύο φάσεις στην εξέλιξη του δικαίου, την πρόσφατη και την αρχική. Κατά την πρόσφατη φάση, η οποία χαρακτηρίζεται ως φάση ανεπτυγμένης σε μεγάλο βαθμό επικοινωνίας και σύνδεσης μεταξύ των μελών της κοινωνίας, το δίκαιο θεωρείται ότι προκύπτει «πραγματιστικά» από την πρόθεση των κυβερνώντων (έκφραση της οργανωμένης γενικής βούλησης), ενώ για τη φάση των απαρχών, για την οποία ο Menger θεωρεί ότι η επικοινωνία είναι περιορισμένη και οι κοινωνικοί δεσμοί χαλαροί, θεωρείται αναγκαία μια ιδιαίτερη εξήγηση της διαμόρφωσης δικαίου ως μη-σκόπιμου αποτελέσματος κ.λπ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιστοίχιση για τη σύγχρονη φάση του σύνθετου και πολύπλοκου τύπου κοινωνίας με το «συνειδητό» δίκαιο, που προϋποθέτει

δυνατότητα γνώσης (από την επιστήμη, τους κυβερνώντες κ.λπ.) των ουσιαστικών χαρακτηριστικών της διαπλοκής κοινωνικών σχέσεων, πράγμα που φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τη γενική μεθοδολογική αρχή της αδυνατότητας τέτοιας γνώσης. Προφανώς πρόκειται και εδώ για την ιδότυπη εξαίρεση από την αυστηρότητα του μεθοδολογικού επιχειρήματος που ο φορμαλισμός επιφυλάσσει στα φαινόμενα της πολιτικής, στα οποία γίνονται είτε ιστορικές είτε πραγματιστικές παραχωρήσεις, καθώς έχουν αποδεσμευθεί από οποιαδήποτε σχεσιακή τους αναφορά προς την κοινωνικοοικονομική διαδικασία (ακόμα και από την εξωτερική αναφορά των ιστορικών παραλληλισμών).

Για την πρωταρχική φάση περιορισμένης επικοινωνίας ο Menger δέχεται ότι το μεμονωμένο άτομο «αισθάνεται απειλή» για τα επιτεύγματά του, αγαθά του κ.λπ. από την ανεξέλεγκτη δράση των άλλων ατόμων και ότι το αίσθημα αυτό οδηγεί επιμέρους άτομα στην *πεποίθηση* της αναγκαιότητας να τεθούν κάποια όρια στην κατά βούληση ελεύθερη δράση. Οι πεποιθήσεις αυτές γενικεύονται ως πεποιθήσεις «όλων» για την ανάγκη κάποιων *κανόνων* δράσης. Τέλος διαμορφώνεται η συνείδηση ότι η τήρηση των κανόνων αυτών θα πρέπει να τυγχάνει ειδικής *προστασίας* (το ίδιο το στοιχείο του αναγκασμού δεν απαιτείται κατά Menger για τη συναγωγή της έννοιας του δικαίου, αλλά αρκεί η συνείδηση της ανάγκης προστασίας). Από την επιχειρηματολογία αυτή προκύπτει κατά τον Menger ότι το «δίκαιο» δεν είναι αποτέλεσμα συνειδητής διευθέτησης (συμβολαίου), ούτε προϋποθέτει τη δραστηριοποίηση ενός μυστικιστικού «λαού», αλλά αντίθετα αποτελεί παράγοντα *συγκρότησης* λαού καθώς κινητοποιεί κοινές πεποιθήσεις και κοινή αποδοχή κανόνων δράσης. Και στη μεθοδική αυτή «συναγωγή» της έννοιας του δικαίου η προσπάθεια κατασκευής από τη «φύση του ανθρώπου, το ατομικό συμφέρον κ.λπ.» οδηγεί σε αφαίρεση από σχεσιακές συνθήκες, από διαδικασίες γενίκευσης κανόνων και από περιεχόμενα ρύθμισης (ενώ λειτουργεί ως ανάκατασκευή του ιστορικού σε αντιδιαστολή προς το σύγχρονο το οποίο θεωρείται συνειδητά ρυθμιζόμενο).

Η κριτική μας του τύπου κατασκευής κοινωνικοοικονομικών εννοιών από το φορμαλισμό του Menger οδήγησε στο ερώτημα των αντινομιών της φορμαλιστικής μεθόδου ως γενικότερο πρόβλημα της σχέσης της φορμαλιστικής μεθόδου με τα στοιχεία εκείνα που με τη συγκρότησή της επιδίωξε να αποκλείσει, δηλαδή τον ιστορισμό, τη ρεαλιστική (περιεχομενική) κατεύθυνση της έρευνας και το αξιολογικό πρόβλημα που αναφύεται κατά την απόδοση ενός περιεχομένου ως ουσιώδους, σημαντικού κ.λπ. Σε κομβικά σημεία της φορμαλιστικής επιχειρηματολογίας αναπαράγεται ως αντινομικός όρος για τη συγκρότησή της τόσο το αξιολογικό-ιστοριστικό στοιχείο, όσο και η αναφορά σε μια θεωρία της πραγματικότητας που υπερβαίνει το φορμαλισμό. Μπορούν να εντοπισθούν στο έργο του Menger απόπειρες (προς την κατεύθυνση που θεμελιώθηκε αργότερα από τον Max Weber) αποχωρισμού του αξιακού ζητήματος από το πρόβλημα συγκρότησης αυστηρής μεθόδου. Ιδιαίτερα εμφανές γίνεται αυτό στην προσπάθεια απόκρουσης από τον Menger της κριτικής του Brentano στη «νέα αφηρημένη σχολή» των οριακών²³. Στην κριτική τοποθέτηση του Brentano ότι η «αφηρημένη θεωρία» δεν συμβάλλει στην εξαφάνιση των κοινωνικών προβλημάτων ο Menger αντιτείνει ότι καμιά θεωρία δεν κάνει κάτι τέτοιο και ότι το ενδιαφέρον της επιστήμης προσανατολίζεται μάλλον προς την εξερεύνηση εσωτερικών «τεχνικών» συνδέσεων των οικονομικών φαινομένων. Ο ίδιος ο Menger διατυπώνει αξιολογικές κρίσεις που έρχονται σε αντίθεση με την απλουστευτική εξίσωση της φορμαλιστικής μεθοδολογίας με την ακραία πολιτικο-οικονομική ιδεολογία του ατομισμού, λ.χ. αποκρούοντας τη μομφή του Schmoller ότι είναι οπαδός της σχολής του Manchester²⁴. Ο Menger υπογραμμίζει ότι συμφωνεί με τον Schmoller στη μέριμνά του για τη «μοίρα» των κοινωνικά ασθενών, φτωχών τάξεων: «Τίποτε δεν είναι πλέον απομακρυσμένο από την πραγματικότητα, από το ότι έχω τεθεί στην

23. Πρβλ. «Grundzüge einer Klassifikation der Wirtschaftswissenschaften», *Gesammelte Werke* III, σ. 211.

24. Εις “Die Irrtümer des Historismus”, *Gesammelte Werke* III, σ. 93.

υπηρεσία των συμφερόντων του καπιταλισμού». Αυτή η κοινωνικά χρωματισμένη αξιολογική κρίση δεν έρχεται σε αντίθεση με την ιδέα ότι οποιαδήποτε πολιτική, «κοινωνική» ή όχι, προϋποθέτει την έρευνα των «αυστηρών» νόμων που διαμορφώνουν την οικονομική ζωή.

Ωστόσο, τέτοιου τύπου κατ' ευθείαν αναφορές του αξιολογικού στοιχείου στην αυστηρή μέθοδο δεν είναι χαρακτηριστικές για το έργο του Menger. Κατά χαρακτηριστικό τρόπο προβάλλεται στο έργο αυτό μάλλον μια δομή προσχωρήσεων στον ιστορισμό και αναπαραγωγής αξιολογικών θέσεων που είναι εγγενείς στην αυστηρή μέθοδο: Εντοπίσαμε ήδη τον πυρήνα του ιστορισμού του Menger στη σημειακή θεμελίωση της αυστηρής μεθοδολογίας (ανάπτυξης χωριστής θεωρίας για κάθε σημείο του ιστορικού χρόνου). Ο ίδιος θα θέσει το ζήτημα αυτό²⁵ σε σχέση με τη διάκριση των επιστημών σε θεωρητικές, ιστορικές και πρακτικές επιστήμες, την οποία εισήγαγε, και θα διαπιστώσει ότι οι επιστήμες αυτές σε διαφορετικούς τύπους κοινωνίας θα ελάμβαναν διαφορετικές μορφές. Έτσι σε μια σοσιαλιστική οργάνωση της κοινωνίας δεν θα υπήρχε οικονομική επιστήμη των ιδιωτικά οικονομούντων ατόμων, ούτε δημόσια οικονομία χωριστή από την ιδιωτική. Σε μια τέτοια οικονομία την οποία δέχεται υποθετικά ο Menger θα υπήρχε μόνο μία οικονομία, της οποίας «υποκείμενο» θα ήταν ο «λαός» ή οι εκπρόσωποί του και σκοπός του πράττειν θα ήταν η ικανοποίηση των αναγκών. Ακόμα και η θεωρία μιας τέτοιας οικονομίας (βλέπουμε ότι ο Menger αποδέχεται υποθετικά την περιεχομενική θεώρηση της οικονομίας για μια χωριστή ιστορική περίπτωση κοινωνίας) θα χρειαζόταν κατά τον Menger «θεωρητική θεμελίωση» αναφορικά με τη «γενική ουσία» και το γενικό τρόπο σύνδεσης των οικονομικών φαινομένων. Θα είχε ως κοινό στοιχείο της με τη σημερινή θεωρητική οικονομική επιστήμη την ψυχολογική θεμελίωση των πλέον γενικών φαινομένων (ανάγκες, μέσα, ποσότητες αγαθών) καθώς και την τοποθέτησή της ως προς τη φύση της οικονομικής δραστηριότητας και της θεωρίας των

25. Πρβλ. το παράρτημα IV των «Ερευνών», σ. 257.

χρηστικών αξιών, αλλά θα διέφερε από αυτήν όσον αφορά τη γενική «ουσία» και τους γενικούς τρόπους σύνδεσης των σύνθετων οικονομικών φαινομένων. Από την επιχειρηματολογία αυτή του Menger συνάγεται ότι όλο το εννοιακό πλαίσιο της νέας θεωρίας από επιστημολογική άποψη προκύπτει «κατά συμβεβηκός» (contingent), και ότι δεν υπάρχει άλλη θεωρητική θεμελίωση για την εισαγωγή και στήριξή του από το συσχετισμό στοιχειωδών εννοιών, όπως ανάγκη, αγαθά κ.λπ. Το ίδιο ισχύει προφανώς και για όλες τις έννοιες της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας. Η μη-ανάπτυξη ενδιάμεσου εννοιακού πλαισίου μεταξύ της συγκεκριμένης κοινωνικής μορφής και των απλούστερων εννοιών (που αποδίδονται στη «φύση του ανθρώπου»), οδηγεί στο στοιχείο *απροσδιοριστίας* που εντοπίσαμε στη λογική δομή της φορμαλιστικής μεθόδου που αποτελεί ταυτόχρονα και την ιστοριστική διάσταση μέσα στη φορμαλιστική μεθοδολογία.

Το στοιχείο *απροσδιοριστίας* και *κρίσης ορθολογικότητας* μέσα στην ίδια τη θεωρία που ματαιώνει την αυστηρή μεθοδική παραγωγή εννοιών, αν συνδεθεί με το πρόβλημα της κατανόησης των κοινωνικο-οικονομικών μορφωμάτων ως μη ηθελμένων αποτελεσμάτων του πράττειν, οδηγεί στο πρόβλημα της κατανόησης των κοινωνικών δομών και ως δομών *ματαίωσης* υποκειμενικών σκοποθεσιών. Υπάρχουν στο έργο του Menger στοιχεία επιχειρηματολογίας προς αυτή την κατεύθυνση, που έχει ως αφετηρία την ιδέα ότι το «υποκειμενικό συμφέρον» αντικειμενοποιείται στην ιστορία, μέσα από διαδικασίες παραδοσιακού πράττειν και επιβολής δομών αυθεντίας. Με αφετηρία τη μεθοδολογική προβληματική της αναφοράς στην ανθρώπινη φύση κ.λπ. διατηρείται μεν εδώ η άκαμπτη αντίληψη της *σταθερότητας* του υποκειμενικού στοιχείου (*εμμονή στο υποκείμενο*), αλλά συνδέεται με μια *αξιολογική ιδέα*, ότι στο υποκειμενικό εκδηλώνεται ως συμφέρον των επιμέρους ατόμων και η αξίωσή τους για γνώση των συνθηκών μέσα στις οποίες δρουν και τις οποίες αναπαράγουν με το πράττειν τους. Η λανθάνουσα αυτή *αξιακή* διάσταση της «λογικής συναγωγής» στον Menger γίνεται σαφής ιδιαίτερα σε σχέση με την προβληματική «συναγωγής» του δικαίου.

Κατά εντυπωσιακό τρόπο ο Menger αποδέχεται την ιστοριστική του εμπλοκή και συντάσσεται εδώ με την άποψη του Schmoller²⁶ ότι ο χαρακτήρας των θεσμών είναι προσεγγίσιμος σχετικιστικά, με αναφορά στη διαφορετικότητα των ιστορικών εποχών. Συνδέει όμως την ιστοριστική αυτή παραδοχή με μια κριτική στον τρόπο που «αντικειμενοποιείται» το δίκαιο, τρόπος που φαίνεται να αίρει την αρχική αυτονόητη σύνδεση των φαινομένων του δικαίου με τις υποκειμενικές αξιώσεις των δρώντων. Άρα η αντικειμενοποίηση του δικαίου φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με ένα φυσικό αξιακό-κανονιστικό πλαίσιο που μπορεί να συναχθεί εν όψει της ιδέας δρώντων που επιδιώκουν το ίδιο συμφέρον τους (το οποίο είναι έκφραση της υποκειμενικότητάς τους), που δρουν βάσει των πεποιθήσεών τους, επιδιώκουν την επίτευξη της υποκειμενικής τους ευημερίας κ.λπ. Η αντίθεση του υποκειμενικού αυτού αξιακού πλαισίου προς την αντικειμενικότητα που το ακυρώνει γίνεται εμφανής στη διάκριση του Menger μεταξύ «κανόνων δικαίου» και «νόμων που προέρχονται από την αυθεντία» (Autorität). Η διάκριση αυτή αντιπαραθέτει την αξιολογικά αποδεκτή από τη θεωρία νομιμοποίηση του δικαίου βάσει της υποκειμενικής «πεποίθησης» προς το στοιχείο του φόβου που καταλαμβάνει τη θέση της νομιμοποίησης στο δίκαιο που προέρχεται από εξουσιαστική επιβολή, «βία» κ.λπ. Ο Menger δέχεται ότι στην ιστορική πραγματικότητα υπάρχει «ανάμειξη» των δύο στοιχείων, ωστόσο οι συνέπειες του προβληματισμού αυτού για τη μεθοδολογία του είναι προφανείς: α) γίνεται σαφές ότι η λογική της φορμαλιστικής συναγωγής αναπαράγει στο εσωτερικό της ένα αξιολογικό πλαίσιο στο αίτημα υλοποίησης υποκειμενικών συμφερόντων/ενδιαφερόντων στόχων και πεποιθήσεων και β) αναδεικνύεται η δυνατότητα επικράτησης αξιακά μη αποδεκτών πλεγμάτων φαινομένων, ενόψει των οποίων μια μεθοδική συναγωγή θα πρέπει να θέσει και το θέμα του τρόπου αντιστροφής και αλλοτρίωσης – κατά τη συγκρότηση των φαινομένων αυτών – των αρκτικών στοιχείων ως προς τα οποία γίνεται η συναγωγή

26. Πρβλ. το παράρτημα VIII των «Ερευνών», σ. 279, υποσημείωση.

και τα οποια υποτιθεται οτι εκφραζουν τα «αληθινά» συμφέροντα των δρώντων.

Ωστόσο, αυτή η διολίσθηση του φορμαλιστικού μοντέλου σε αξιολογικές παραδοχές δεν αποτελεί καταληκτική τοποθέτηση της θεωρίας, αλλά επανασυνδέεται διαρκώς με ιστορικές παραδοχές. Χαρακτηριστική για την επανασύνδεση αυτή είναι η κεντρική σημασία που αποκτά το *εθιμικό δίκαιο* στην επιχειρηματολογία του Menger²⁷. Υποτίθεται ότι σ' αυτό επιδιώκει η ιδιαιτερότητα και οργανικότητα του «λαϊκού» στοιχείου απέναντι στην «ανωριμότητα» των νομικών μεταρρυθμιστών που πιστεύουν ότι μπορούν να διακρίνουν τους προσδιοριστικούς παράγοντες του δικαίου και οι οποίοι ουσιαστικά εκφράζουν τα συμφέροντα των αρχόντων. Στην προβληματική του Menger προβάλλεται δηλαδή με τη μορφή ενός κριτικού επιχειρήματος απέναντι στη μη-νομιμοποιημένη εξουσία η μετάβαση από την αξία της υποκειμενικότητας των συμφερόντων και αξιώσεων στην ιστορική ιδιαιτερότητα του λαϊκού στοιχείου, όπως αυτή εκφράζεται στο εθιμικό δίκαιο. Το επιχείρημα αυτό ανασυνδέεται με τη σειρά του κυκλικά με τη φορμαλιστική μεθοδολογία αξιώνοντας (σε αντίθεση με τη σχολή των νομικών ιστοριστών) κατανόηση του οργανικού (και αποδεχόμενο μάλιστα στη βάση αυτής της κατανόησης κρατικές παρεμβάσεις, οι οποίες, όπως διαπιστώνει, δεν είναι δυνατόν να θεμελιωθούν στη βάση ενός αμιγώς ιστορικού μοντέλου).

Παρακολουθήσαμε στη βάση της *απροσδιοριστίας* που χαρακτηρίζει τη θεμελίωση του φορμαλισμού στη μετάβαση από το υποκειμενικό στο αξιακό (με επικάλυψη των οποιωνδήποτε δομικών χαρακτηριστικών του αντικειμένου) και από

27. Προσεγγίζεται δηλαδή έτσι η αντίπαλη ιστορική μεθοδολογία του Schmoller στο "Grundriss" (I/51), κατά την οποία το δίκαιο εκπηγάει από τα ήθη (Sitte). Κατά τον Schmoller, επειδή το δίκαιο απειλείται διαρκώς από συμφέροντα και διενέξεις, τα επιμέρους στοιχεία του όλου αναζητούν μια υπερέχουσα δύναμη για να επιβάλλει το «κοινό συμφέρον» (σ. 52). Η διαδικασία αυτή μπορεί να παρομοιασθεί με την ανάπτυξη ενός κοινωνικού οργανισμού, του οποίου ένα μέρος δραστηριοποιείται και θέτει ηθικο-πολιτικούς κανόνες που διέπουν το όλο και εξασφαλίζονται μέσω της εξουσίας.

εκεί προς το ιστοριστικό στοιχείο. Αντίστροφη μετατόπιση είναι δυνατή βάσει των μεθοδολογικών παραδοχών του Menger με αφετηρία αυτή τη φορά την κριτική του ιστοριστικού στοιχείου, η οποία όμως αναγκαστικά θα πρέπει τώρα να τονίσει τα αντικειμενικά στοιχεία τα οποία εντοπίζει στα αποκρυσταλλώματα και σύνθετα εκείνα μορφώματα που υποτίθεται ότι αναδεικνύει η ακριβής μέθοδος και τα οποία ο υπό κριτικήν ιστορισμός λόγω του σχετικισμού του δεν μπορεί να προσεγγίσει. Χαρακτηριστικά, αυτού του τύπου η εκδήλωση της «ευλυγισίας» της φορμαλιστικής θεωρίας, προς την κατεύθυνση αυτή τη φορά της εμμονής στο αντικείμενο, μπορεί να δειχθεί, αντί πολλών παραδειγμάτων, στη σχέση του Menger με την κλασική θεωρία και ιδιαίτερα με τον A. Smith. Ο Menger προσάπτει στον A. Smith στις «Έρευνες» ότι παρεγνώρισε τα προβλήματα των μη σκόπιμα δημιουργηθέντων θεσμών και ότι απεδέχθη «πραγματιστικές» αναλήψεις στην κατεύθυνση του διαφωτισμού (πρόβλ. σ. 200 επ.) ή ακόμα και του σοσιαλισμού (σ. 208). Σε μεθοδολογικό επίπεδο ο Menger προσάπτει στην προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας από τον A. Smith και τους μαθητές του ότι, ασυνείδητα εφαρμόζουν τη μέθοδο της ιστορικής σχολής της πολιτικής οικονομίας που συνίσταται στην προσέγγιση της οικονομίας ως συνολικής ενότητας οικονομικής δραστηριότητας προσανατολιζόμενης στην κάλυψη των αναγκών κ.λπ. αντί να επιλέξουν τον «πολύ δυσχερέστερο» στόχο να εξηγήσουν τα σύνθετα και σε διαπλοκή φαινόμενα με αφετηρία τις ατομικές δραστηριότητες (σ. 237). Μια μετατόπιση της τοποθέτησης αυτής απέναντι στους κλασικούς διακρίνουμε στο κείμενο του Menger: «Οι κοινωνικές θεωρίες της κλασικής πολιτικής οικονομίας και η σύγχρονη οικονομική πολιτική (1891)»²⁸. Το κείμενο αυτό περιέχει μια υπεράσπιση του A. Smith και της κλασικής πολιτικής οικονομίας από τους γερμανούς ιστοριστές και οπαδούς της «κοινωνικής πολιτικής». Ο Bismarck, ο ο-

28. *Die Sozialtheorien der Klassischen National-ökonomie und die moderne Wirtschaftspolitik* (Neue Freie Presse, Wien, 6. και 8. Ιαν. 1891) *Gesammelte Werke* III, σελ. 219-47.

ποίος εμφανίζεται εδώ ως πολιτικός εκφραστής του ιστορισμού και εναντίον του οποίου στρέφεται ρητά η επιχειρηματολογία, είχε υποχρεωθεί ήδη την προηγούμενη χρονιά σε παραίτηση και βρισκόταν ακόμη σε δυσμένεια (η συμφιλίωσή του με τον Γουλιέλμο Β' έγινε το 1894). Ο Menger υπερασπίζεται τον A. Smith κ.λπ. απέναντι στους χαρακτηρισμούς της θεωρίας του ως «αφηρημένης», «καπιταλιστικής», «ατομικιστικής», «φιλελεύθερης» κ.λπ. σε δύο επίπεδα: πρώτον, αναδεικνύει την κοινωνική διάσταση στη θεωρία των κλασικών τόσο στην αποδοχή από μέρους τους ενός θεσμικού πλαισίου κοινωνικών πολιτικών (προστασία παιδικής εργασίας, πολιτικές παρεμβάσεις υπέρ των κοινωνικά ασθενέστερων τάξεων), αλλά παράλληλα και στο επίπεδο της θεωρητικής προβληματικής των κλασικών, για την οποία δέχεται τώρα ότι κάνει κατανοητές σχέσεις όπως αυτή μεταξύ κέρδους, κεφαλαίου και μισθών και επιτρέπει την προσέγγιση μεγεθών όπως του εργατικού μισθού (ως αφηρημένης έννοιας που δεν αναμειγνύεται με την ιστοριστική προβληματική της «προστασίας» από το κράτος). Δεύτερον, επιδιώκει να αναδείξει την υπεροχή της κλασικής θεωρίας στη διαμόρφωση μιας θεωρίας του σύγχρονου οικονομικού συστήματος, όπου τα στοιχεία του κέρδους και του εγωισμού δεν αποτελούν «ανορθολογική πλεονεξία» της αστικής τάξης, αλλά τον ισχύοντα τρόπο κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης, διαμόρφωσης νέων θέσεων εργασίας κ.λπ. και όπου το στοιχείο της κοινωνικής ανισότητας είναι δευτερεύον έναντι του γεγονότος της προόδου για όλους, που επιτυγχάνεται ακριδώς μέσω αυτής της ανισότητας. Η κριτική η οποία ασκείται εκ μέρους του φορμαλισμού στους «κοινωνικούς πολιτικούς» συνίσταται τώρα στην παραγνώριση εκ μέρους τους των στοιχείων πραγματικότητας που απεικονίζει η κλασική θεωρία και την ενίσχυση με τον τρόπο αυτό ανορθολογικών προνομιακών καταστάσεων (λ.χ. ο υποτιθέμενος φιλεργατισμός οδηγεί σε συντεχνιασμούς, στην εξασφάλιση μιας εργατικής αριστοκρατίας και στην αδιαφορία για τους ανέργους και τα εξαθλιωμένα κοινωνικά στρώματα).

Η «υποχώρηση» αυτή απέναντι στη λογική μιας θεωρίας της αντικειμενικότητας της καπιταλιστικής οικονομίας (οπωσ-

δήποτε «μετριασμένης» και κριτικής απέναντι στην εκδοχή της σχολής του Manchester) παρουσιάζει μια διάσταση «επιστημολογικού οπορτουνισμού» του φορμαλισμού που συνοδεύει την πολιτική στροφή στη Γερμανία μετά το 1890 και τις τάσεις απαλλαγής της κοινωνικής οικονομίας από τις παραδοσιακές πολιτικές δομές. Αλλά η διάσταση αυτή, όπως προσπάθησα να δείξω, δεν είναι μια εξωτερική προσαρμογή στα κελεύσματα των καιρών, αλλά είναι εγγεγραμμένη στην εσωτερική σχετικιστική λογική που χαρακτηρίζει το μεθοδολογικό ιντιδιντουαλισμό της ακριβούς μεθόδου. Είναι χαρακτηριστική για το εγγενές σ' αυτήν ιστοριστικό στοιχείο που δραστηριοποιείται και κατά του αμιγούς ιστορισμού υπέρ ενός τύπου «διαπλοκής» οικονομιών αστικού τύπου. Αυτά τα χαρακτηριστικά διαπλοκής αναγνωρίζει τώρα ο Menger στην προσέγγιση των κλασικών. Με τον τρόπο αυτό σε μεθοδολογικό επίπεδο αναγνωρίζει την ανάγκη της ανάπτυξης των «αυστηρών» ατομικών δραστηριοποιήσεων (που ανάγονται σε ψυχολογικά κριτήρια) πάνω σε πλαίσιο που δεν μπορεί να παραχθεί από τις ατομικές συμπεριφορές αλλά τις προϋποθέτει. Έρχεται έτσι αντιμέτωπος με το κύριο πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο φορμαλισμός και που δεν μπόρεσε να παρακάμψει παρά την κριτική του στη «ρεαλιστική» επιστημολογική σχολή: ενός αντιπάλου τύπου συναγωγής των εννοιών με αναφορά σε πλαίσια πραγματικών σχέσεων και σε πραγματικές αντιθέσεις. Παρά την αυστηρή μεθοδολογική απαγόρευση στοιχεία τέτοιων «συναγωγών» (που έχουν ωστόσο «ασθενή» χαρακτήρα και που δεν αναπτύσσονται ως μέρος της κατεξοχήν θεωρίας, όπως συνέβαινε στους κλασικούς) μπορούν να εντοπισθούν σε αποσπασματικές αναλύσεις του Menger, όπως λ.χ. στη «Θεωρία του κεφαλαίου»²⁹, όπου αναπτύσσεται η «πραγματική έννοια» του κεφαλαίου (Realbegriff) με ανακατασκευή των σκοπιών της πρακτικής ζωής (βιομήχανου, εργάτη, τραπεζίτη κ.λπ.) και ανακλύπτει το πρόβλημα της σχέσης των σκοπιών αυτών μεταξύ τους, καθώς και των χρηματικών μορφών του

29. "Zur Theorie des Kapitals" (*Jahrb. für Nationalökonomie und Statistik*, 17 (1888)) *Gesammelte Werke* III, σελ. 135 επ., 179 επ.

κεφαλαίου προς τα φυσικά του χαρακτηριστικά ή στην ανάπτυξη των εννοιών του τόκου και της γαιοπροσόδου³⁰. Παράλληλα δε με την αναγνώριση της σημασίας αυτού του τύπου θεωρητικών επεξεργασιών γίνεται συνειδητή η ανάγκη να υπάρξει ένα πρόγραμμα συγκρότησης εννοιακού πλαισίου που θα αντιπαρατεθεί στη σοσιαλιστική θεωρία (σ. 182, υποσ. 2), μια θεωρία της απόδοσης όλων των διαφορετικών ως προς τη διαμόρφωση προσόδου κατηγοριών της (παραγωγικής) δύναμης (Vermögen). Μια τέτοια θεωρία παρουσιάζεται εδώ ως αίτημα για τον Menger και αποτελεί εμφανή μετατόπιση της μεθόδου προς ρεαλιστικές θέσεις³¹. Αντίστοιχες μετατοπίσεις παρατηρούνται και στη νεκρολογία του για τον Böhm-Bawerk (1915), όπου τονίζεται η σημασία κατά την ανάλυση των κοινωνικών πόρων (Volksvermögen) της ανάλυσης «δικαιωμάτων και σχέσεων» μέσα στις οποίες εντάσσεται η παραγωγή υλικών αγαθών και η εργασιακή διαδικασία, του συνδυασμού ψυχολογικών παραγόντων με την «τεχνική» λογική της παραγωγής και της αναγωγής μέσα από τέτοιες σχέσεις σύνθετων φαινομένων όπως της προβληματικής του τόκου. Αυτού του τύπου οι αναλύσεις πλαισίων έμειναν αποσπασματικές δίπλα στην επιστημολογική ορθοδοξία «αυστηρής μεθό-

30. Εν πολλοίς οι θέσεις αυτές του Menger γίνονται αποδεκτές από τον Schmoller, πρβλ. Gr.I/31, II/192 επ., 225.

31. Όπως έχει ήδη παρατηρηθεί από τον R. Stolzmann, *Die Soziale Kategorie in der Volkswirtschaftslehre*, Berlin 1896, σ. 193 επ., με τις μετατοπίσεις αυτές στη θεωρία του κεφαλαίου ο Menger εγκαταλείπει τον αυστηρό μεθοδολογικό ατομισμό και εμβαθύνει σε προβλήματα εσωτερικών σχέσεων των επιμέρους φαινομένων που τον οδηγούν σε γειτνίαση προς την αντίπαλη θεωρία «κοινωνικής-υλικής» θεμελίωσης και σε υπέρβαση των θέσεων περί «οργανικής φύσης» των οικονομικών φαινομένων. Πρβλ. και W. Jacobi, *Kritik der Carl Mengerschen Kapitaltheorie*, Jena 1908, όπου αποκαθίσταται σχέση στοιχείων της θεωρίας του κεφαλαίου του Menger, αναφερόμενων στην «κίνησή» του από τη χρηστική στην ανταλλακτική μορφή, προς την παράδοση του Marx και Lassalle (σ. 15), ενώ καταδεινύεται και η ανάμειξη στο έργο του Menger της προβληματικής αυτής με έννοιες ειλημμένες από την καθημερινή οικονομική ζωή. Αντίστοιχη προβληματική προς αυτή του Menger αναπτύσσεται και από τον Schmoller στη θεωρία του του εισοδήματος ("Lehre von Einkommen", *Tübinger Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 19 (1863), σ. 5 («Το κεφάλαιο είναι μια οικονομική κατηγορία με διαρκώς εναλλασσόμενο περιεχόμενο»)).

δου». Υπήρξαν ωστόσο ενδεικτικές για μια εγγενή στο φορμαλιστικό επιχείρημα πορεία. Κατά την πορεία του αυτή ο φορμαλισμός από δεσμευτική θεωρία που επεδίωξε να γίνει οδήγησε σε σχετικισμό, ενώ υποχρεωτικά αναφερόταν (και αναπαρήγαγε) αξιακά και πραγματικά πλαίσια που ο ίδιος εξορισμού απέκλειε από τις προϋποθέσεις του.

4. Η σύγκρουση φορμαλιστικού και ιστοριστικού στοιχείου στη βεμπεριανή μεθοδολογία

Η κριτική του Menger στον ιστορισμό μπορεί να κατανοηθεί και ως προσπάθεια ολοκλήρωσης του προγράμματος του ιστορισμού να σχετικοποιήσει δεσμευτικά ιστορικά πλαίσια ανάλυσης των κοινωνικών σχέσεων. Ωστόσο η προσπάθεια αυτή αντί να οδηγήσει σ' ό,τι επεδίωξε, δηλαδή σ' ένα μοντέλο μεθοδολογικού ατομισμού απαλλαγμένου από αντιφάσεις, αναπαρήγαγε μια δέσμη από αντινομίες: την αντινομία μεταξύ του ατομισμού και της οργανικής θεώρησης και την αντινομία μεταξύ οργανικής, μηχανικής και ατομιστικής κατάστασης της πολιτικής. Οι αντινομίες αυτές οδήγησαν σε αναδιπλασιασμό της μεθοδικής συναγωγής εννοιών, αφενός σε βραχεία συναγωγή κατευθείαν από ατομικιστικές παραδοχές και αφετέρου σε συναγωγή με εμπλοκή του οργανικού στοιχείου που είχε ως συνέπεια την παραγωγή απροσδιοριστίας και την αναδρομή στον ιστορισμό.

Τα διλήμματα αυτά στα οποία οδήγησε η προβληματική του Menger δεν μπόρεσαν να αντιμετωπιστούν στη βάση της θεωρίας του· διαδραμάτισαν ωστόσο σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των μεθοδολογικών ιδεών του Max Weber και στον τρόπο που προσεγγίζει τις θεωρητικές έννοιες της οικονομικής επιστήμης (της «επιστήμης μας» όπως γράφει διεκδικητικά στο νεανικό του έργο). Η προσπάθεια του Weber υπήρξε να θεμελιώσει την ολοκλήρωση του προγράμματος του φορμαλισμού – πρόγραμμα σχετικοποίησης των ιστορικών περιεχομένων και της ρεαλιστικής επιστήμης, αλλά βάσει της επίγνω-

σης, ότι αυτό δεν γίνεται με την εγκατάλειψη του ιστορισμού (πρόγραμμα του Menger), αλλά με ελεγμένη χρήση ιστοριστικού τύπου θεμελιώσεων. Από τη νέα αυτή τοποθέτηση θέλησε να επαναθέσει το πρόβλημα της κριτικής διαλεκτικών θεωριών και ιδίως του μαρξισμού.

Η αντιπαράθεση με τον ιστορισμό μπορεί να ειπωθεί ότι έχει μια εξωτερική και μια εσωτερική διάσταση. Η πρώτη μπορεί να ανακατασκευασθεί στη βάση των συζητήσεων μεταξύ της παλαιότερης και της νεώτερης γενιάς των θεωρητικών της «Ένωσης Κοινωνικής Πολιτικής», που αποτέλεσε το σημαντικότερο κέντρο συνάντησης των διαφόρων ρευμάτων της ιστοριστικής κοινωνικής θεωρίας στις αρχές του αιώνα, αλλά και μέσα από τις κριτικές αναφορές του ενός θεωρητικού στα έργα του άλλου καθώς και στα «δάνεια» θεμάτων και μεθοδολογικών ιδεών από το έργο του κάθε φορά συνομιλητή-αντιπάλου που περιέχονται στα κείμενά τους. Η δεύτερη προβάλλει μέσα από τον ιδιαίτερο τρόπο που διαμορφώνεται η σχέση φορμαλιστικού και ιστοριστικού στοιχείου στην εσωτερική λογική δομή του θεωρητικού επιχειρήματος του Weber στην εξέλιξη του έργου του.

Οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των θεωρητικών της «Ένωσης Κοινωνικής Πολιτικής» αναδεικνύουν τον προβληματισμό των μελών της Ένωσης πάνω στα κεντρικότερα πολιτικά προβλήματα του σύγχρονου κόσμου και επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στην εξέταση της σχέσης οικονομίας και πολιτικής και ιδιαίτερα στο ρόλο της γραφειοκρατίας· ωστόσο θεματοποίησε κατευθείαν και το αξιολογικό πρόβλημα, ιδιαίτερα ως προς τις πολιτικές συνέπειες των θεωρητικών τοποθετήσεων πάνω στο πρόβλημα αυτό. Στις συζητήσεις αυτές είναι εμφανής η προσπάθεια του Weber να εντάξει την προβληματική για το χαρακτήρα των πολιτικών σχέσεων και ιδιαίτερα για τη φύση του καπιταλισμού, βάσει κριτηρίων που αναφέρονται στη στερέωση και επέκταση της κατάστασης του έθνους ως την ύψιστη πολιτική αξία³². Με αναφορά σε τέτοια κριτήρια ο Weber

32. Η αντιπαράθεση εκδηλώνεται στη σύνοδο του Mannheim της Ένωσης Κοινωνικής Πολιτικής (1905) όπου ο Schmoller επεδίωξε την εξισορρόπηση των τάσεων

στράφηκε συχνά και κατά των καπιταλιστικών συμφερόντων ενόψει της πολιτικής ισχυρού κράτους, λ.χ. στο πρόβλημα του εποικισμού των ανατολικών γερμανικών εδαφών³³. Υποστήριξε τη συγκρότηση ισχυρών εργατικών ενώσεων ως στοιχείο που ενισχύει τον ανταγωνισμό στα πλαίσια του «ζωντανού» πολιτικού οργανισμού και ως εκ τούτου συμβάλλει, εφόσον διεξάγεται σε κατάλληλα πλαίσια, στην ανάπτυξη του οργανισμού αυτού³⁴.

Στο πνεύμα αυτό ο Weber στράφηκε κατά της πρότασης του Schmoller να συμμετέχουν δημόσιοι υπάλληλοι στα διοικητικά συμβούλια μεγάλων ανωνύμων εταιρειών, καταπολεμώντας τον προστατευτισμό και κρατικό παρεμβατισμό ως στοιχείο που παρεμποδίζει την πολιτική ανάπτυξη. Δεχόταν τη δημοκρατία και τη συμμετοχή της εργατικής τάξης σε διαδικασίες οικονομικών και πολιτικών αποφάσεων ως στοιχείο ολοκλήρωσης του καπιταλισμού, συνέδεε δε το συνταγματικό ζήτημα με την «πολιτική μεγάλης δύναμης» της Γερμανίας (Lindenlaub, σ. 394 επ.). Απέναντι στις θέσεις του Schmoller που διέβλεπε στη γραφειοκρατία μια μορφή «rounoir neutre» (σ. 397 επ.) εξισορροπητική μεταξύ των τάξεων και συνδεδεμένη με αντικειμενικές πολιτικές αξίες, ο Weber επιδίωξε την «απαξίωση» της γραφειοκρατίας, την οποία συνέδεσε όχι μόνο με ανελευθερία, αλλά κυρίως με ανευθυνότητα³⁵. αντιπαρέθεσε δε σ' αυτήν υπεύθυνες αστικές πολιτικές ηγεσίες σε συνεργασία με τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις (πρβλ. και *WG* τη σχέση πολιτικού και επιχειρηματία). Πίσω από τις τοποθετή-

της Ένωσης στη βάση μιας συντηρητικής πολιτικής, ενώ ο Weber το «άνοιγμα» της Ένωσης στις διαφορετικές απόψεις. Πρβλ. σχετικά W. J. Mommsen, *Max Weber und die deutsche Politik 1890-1920*, 6' έκδ., Tübingen 1974, σ. 141 επ.

33. Πρβλ. D. Lindenlaub, *ό.π.*, σελ. 293.

34. Lindenlaub, *ό.π.*, σ. 297. Πρβλ. για τη σύγκρουση Weber και Schmoller στη σύνοδο της «Ένωσης» στη Βιέννη (1909) σχετικά με τη βελτίωση της θέσης των εργατών (Weber μέσω μείωσης, Schmoller μέσω αύξησης της επιρροής της γραφειοκρατίας) Mommsen, σ. 180.

35. Πρβλ. για την κριτική του Weber στον πολιτικό ερασιτεχνισμό του Κάιζερ και την αδυναμία να ελεγχθεί πολιτικά η γραφειοκρατία, E. Baumgarten, *Max Weber, Werk und Person*, Tübingen 1964, σ. 224 επ. και επιστολή του Weber της 18.4.1892 (παρατίθεται εις Mommsen, σ. 152).

σεις αυτές γίνεται εμφανής η επιδίωξη και του Weber (και άλλων θεωρητικών του Verein, όπως οι Naumann και Schulze-Gaenemitz), τόσο μίας αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής³⁶ όσο και γενικότερα μίας εκσυγχρονιστικής πολιτικής καπιταλιστικού κράτους ως μέσο επιδίωξης εθνικών στόχων. Στο ίδιο πνεύμα ο Weber τάσσεται υπέρ της απαλλαγής της γερμανικής πολιτικής από τη συμμαχία με αγροτικά και μικροαστικά συμφέροντα, καθώς και από τα συμφέροντα της γραφειοκρατίας (τα οποία εξυπηρετούνται από τις τοποθετήσεις της παλαιότερης γενιάς του Verein με επικεφαλής τον Schmoller). Απέναντι στους ιστοριστές η πολιτική αυτή ανατρέχει σε μια φορμαλιστική, περιεχομενικά απροσδιόριστη επιστημολογία που ως μοναδικό περιεχόμενο αναδεικνύει τη λειτουργική αναπαραγωγή και επέκταση του έθνους³⁷.

Κείμενο κλειδί για την κατανόηση της πολιτικότητας του επιστημολογικού προβληματισμού του Weber αποτελεί η εναρκτήρια παράδοσή του στο Freiburg: «Το εθνικό κράτος και η γερμανική πολιτική» (Μάιος 1895)³⁸. Εδώ ο Weber τονίζει ότι η «εθνική οικονομία» είναι μια αξιολογική επιστήμη που αξιολογεί ως προς την «εθνική μας ουσία» και λαμβάνει υπόψη ότι η παγκόσμια οικονομική κοινότητα δεν θα ζήσει σε ειρήνη αλλά σε μάχη για την επιδίωξη και την «γενετική πρόοδο του εθνικού μας είδους» (σ. 14). Η «βιολογική» αυτή αντίληψη της πραγματικότητας ως αγώνα (που ηχεί ως προανάκρουσμα των καρλ-σμιτιανών θέσεων του μεσοπολέμου), οδηγεί στην κατανόηση της εθνικής οικονομίας ως πολιτικής επιστήμης για την οποία το εθνικό κράτος είναι «τελευταίο

36. Πρβλ. J. Kocka, "Otto Hinze, Max Weber und das Problem der Bürokratie", εις: *Historische Zeitschrift* 233 (1981), σ. 100, για τη θέση ότι ο Weber υποστήριξε θέσεις άσκησης κοινωνικής πολιτικής στα πλαίσια των συζητήσεων στην «Ένωση» διότι τις θεωρούσε «αναγκαίο συμπλήρωμα» μιας αποτελεσματικής *Weltpolitik* στο επίπεδο της εσωτερικής πολιτικής.

37. O. Meinecke (εις: "Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik", *Historische Zeitschrift* 125 (1922), σ. 248 επ., 279, επιχειρηματολογεί ότι η βεμπεριανή προσέγγιση δεν είναι σχετικιστική, αλλά στηρίζεται στο αντισχετικιστικό κριτήριο του δημοσίου «οφέλους».

38. "Der Nationalstaat und die deutsche Politik" εις *Politische Schriften*, Tübingen 1988⁵ (1921)¹).

αξιακό μέτρο σύγκρισης». Βάσει των παραδοχών αυτών ο Weber απορρίπτει τη δυνατότητα να εξαχθούν αξιολογικά κριτήρια από το «υλικό» αυτό, από το οποίο προκύπτει ένα «χάος» αξιολογικών στάσεων. Ιδιαίτερος αποκλείει τη δυνατότητα να εξαχθούν αξίες από τις τοποθετήσεις της γραφειοκρατίας (σ. 17, πρόκειται για την ελπίδα που διέπει την αντίληψη του Schmoller), αλλά και των οικονομικά δρώντων (σ. 18), για τους οποίους δεν υπάρχει κανενός είδους εγγύηση ότι θα συνδέσουν το συμφέρον τους με τις αντιλήψεις «πολιτικής ηγεσίας του έθνους». Ο Weber υπογραμμίζει την απειλή που προέρχεται από το ότι η γερμανική αστική τάξη είναι ασθενής και δεν αναπτύσσει συμφέροντα εξουσίας, η δε εργατική τάξη είναι ανώριμη (σ. 23) (ενδιαφέρον είναι ότι τονίζει την ανάγκη ύπαρξης εργατικής αριστοκρατίας, μια ιδέα που υπογραμμίζει και ο Schmoller – σ. 23). Ενόψει δε του σκοπού της κοινωνικής ενότητας του έθνους διαπιστώνει την τεράστια ανάγκη για πολιτική παιδεία (σ. 24).

Εντυπωσιακή είναι στις αναλύσεις αυτές η συνύπαρξη του αξιακού σχετικισμού και της απόρριψης μιας περιεχομενικής αξιολογίας αφενός με την *ex post* σύνδεση των επιμέρους στάσεων των μερών μέσω της πολιτικής ως εντασιακής σχέσης εξυπηρέτησης του «εθνικο-πολιτικού εξουσιαστικού συμφέροντος». Η ένταση αυτή αποτελεί το «τυπικό» στοιχείο συνοχής του όλου (τον ορθολογισμό και τη μόνη εγγενή αξία του) που συντηρεί τις μονόπλευρες («ιδεοτυπικές» στη γλώσσα της επιστημολογίας) διαστάσεις του. Μια τέτοια ιδέα λανθάνει πίσω από την πολιτική της επιστημολογίας του Weber, τις τυποποιήσεις και τυπικές μεταβάσεις του «οικονομία και κοινωνία», οι οποίες υπονομεύουν κάθε κριτήριο «υλικής» ορθολογικότητας.

Το πώς η επιστημολογία αυτής της «αξιολογικής ουδετερότητας» (δηλαδή ο μη αξιολογικά δεσμευμένος λειτουργισμός της πολιτικής ανάλυσης) μπορεί να προσαρμοσθεί σε ιστορικά περιεχόμενα, έγινε αντικείμενο πολλών συζητήσεων στο *Verien* από το 1909 έως το 1914 (συζητήσεις πάνω στις αξιολογικές κρίσεις/«Werturteilsdiskussion»). Η παλαιότερη γενιά υπό τον Schmoller αντιπαρατέθηκε στη νεώτερη υπό τους M.

Weber και Sombart προβάλλοντας μια θεωρία αντικειμενικών αξιολογικών κρίσεων που αναπαράγονται καθώς σε μια κοινότητα τάξεων και μεμονωμένων ατόμων και του κράτους ομογενοποιούνται οι απόψεις. Διαμορφώνεται μια εμπειρικά διαπιστώσιμη κοινότητα ηθικών απόψεων που αντιστοιχούν στο «κοινό καλό», η δε ηθική μετατρέπεται σε εμπειρική επιστήμη³⁹. Απέναντι στις θέσεις της παλαιότερης γενιάς ο Max Weber αμφισβητεί την ύπαρξη αντικειμενικών αξιών και αξιολογικών κρίσεων και υπογραμμίζει τη σχετικότητα των αξιολογικών τοποθετήσεων. Ωστόσο οι μεθοδολογικές αποκλίσεις δεν αποκλείουν πολιτικές συγκλίσεις. Έτσι ενώ το 1905, στη γενική συνέλευση της Ένωσης στο Mannheim βλέπουμε τον Schmoller να στρέφεται κατά των απόψεων της νεώτερης γενιάς περί αξιολογικής ελευθερίας, το 1911 όταν η συντηρητική πτέρυγα της Ένωσης (Ehrenberg, Voigt, κ.ά) στηριγμένη στο επιχείρημα περί αξιολογικής ελευθερίας επιτίθεται κατά της δεσμευτικότητας των προτάσεων για κοινωνική μεταρρύθμιση, ο Max Weber τάχθηκε στο πλευρό του Schmoller. Η κριτική του στον ιστορισμό του Schmoller στηριζόταν στο επιχείρημα ότι δεν υπάρχει δεσμευτικότητα σε ένα συγκεκριμένο συνδυασμό ιστορικά ανεπτυγμένων δυνάμεων και ότι υπάρχουν εναλλακτικοί συνδυασμοί που μπορούν να προάγουν το πολιτικό συμφέρον του Όλου. Μια τέτοια θέση είναι ανοιχτή σε μεταρρυθμίσεις, αλλά επειδή ανορθολογικοποιεί κάθε αξιακό πλαίσιο και αρνείται τα δεσμευτικά περιεχόμενα ως προς το ποια συμφέροντα θα συμπεριληφθούν στον «ορθό» συσχετισμό, υποσκάπτει και οποιοδήποτε κριτήριο περί του τι είναι το εθνικό, πολιτικό κλπ. συμφέρον. Από την πλευρά του ο Schmoller προσπαθεί μέχρι το τέλος της ζωής του να εντάξει στον προβληματισμό του και να επεξεργαστεί θεωρητικά θέματα που έθετε η δεμπεριανή επιστημονική πρόκληση. Στα «Grundriss» του Schmoller ανευρίσκονται πολλά στοιχεία που προδίδουν ότι ο πνευματικός του διάλο-

39. Πρβλ. Lindenlaub, *ό.π.*, σ. 437. Για τις σχετικές συζητήσεις στην «Ένωση» (1913) πρβλ. και M. Schön, G. Schmoller και M. Weber εις W. Mommsen, *Max Weber and his Contemporaries*, London (1987) σ. 59 επ., 67 επ.

γος με τον Weber υπήρξε διαρκής και γόνιμος. Ο Schmoller έδειξε μεγάλη εκτίμηση για τις ιστορικές εργασίες του Weber, ιδίως στον τομέα της αγροτικής οικονομίας (I/120), σχετικά με τη διάλυση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (403), και το χαρακτήρα της φεουδαρχίας (306), την κοινωνική διαμόρφωση των γερμανικών λαών (406) ή τη διαμόρφωση στρατιωτικών ελίτ στην αρχαία ελληνική κοινωνία (II/572). Πολλές διατυπώσεις για τη γραφειοκρατία στο «Grundriss» φαίνονται σαν απαντήσεις στη βεμπεριανή κριτική, λ.χ. I/64, II/481, όπου υποστηρίζει τη σημασία ύπαρξης «άκαμπτων θεσμών για την εξισορρόπηση του εγωιστικού πράττειν». Τόνισε, απέναντι στην βεμπεριανή κριτική, τη συμβολή πειθαρχημένης και πατριωτικής δημοσιοϋπαλληλίας στην επίτευξη του κοινού συμφέροντος I/109 επ., προέβαλε απέναντι στον αξιολογικό σχετικισμό ως δεσμευτικό αξιακό πλαίσιο της ηθικής και τίμιες παραδόσεις (II/629 επ., 636) της γραφειοκρατίας που της επιτρέπουν να λειτουργεί ως φράγμα κατά της ταξικής εξουσίας και την αναδεικνύουν ως «μιας μορφής ουδέτερη σφαίρα» (II/636).

Ο τονισμός της σημασίας της ιδιωτικής οικονομίας συγκλίνει με τις βεμπεριανές εκτιμήσεις, σ' ένα δε βαθμό και η κριτική στο σοσιαλιστικό πρόγραμμα κρατικής οργάνωσης της παραγωγής συμβαδίζει με τη βεμπεριανή κριτική παρότι ο Schmoller τόνιζε την συμπληρωματικότητα ιδιωτικού και δημοσίου τομέα που τη θεωρούσε εκδήλωση της εξέλιξης του καταμερισμού της εργασίας (πρβλ. και I/344). Αλλά και η βεμπεριανή θεματοποίηση του ορθολογισμού απασχόλησε τον Schmoller. Υιοθετεί τις βεμπεριανές θέσεις για τη σχέση προτεσταντισμού, καλδινισμού και του ιδεώδους εντατικής εργασίας και ορθολογικής διαμόρφωσης της ζωής (I/34), της αποταμίευσης ως οικονομικής αρετής κ.ά. Υπογραμμίζει τη σημασία του «ορθολογισμού του οικονομείν μέσω χρηματικών υπολογισμών» (I/103), τον έλεγχο της οικονομικής δραστηριότητας με την τήρηση βιβλίων, τη συμβολή του χρήματος στη διαμόρφωση της σύγχρονης κοινωνίας. Η προβληματική όμως αυτή υποδαστάζεται από το αξιακό πλαίσιο της ιστοριστικής ανάλυσης και δεν οδηγεί στη βεμπεριανή κατεύθυνση, σε μια

συγκροτησιακή φορμαλιστική θεωρία του κοινωνικού πράττειν, αλλά εντάσσεται πάντοτε σε πλαίσιο ευρύτερης ιστορικότητας του πολιτισμικού «όλου» (από στοιχεία μιας τέτοιας προβληματικής δεν μπόρεσε βέβαια ούτε ο Weber να απαλλαγεί ποτέ πλήρως).

Το σύνθετο πλέγμα προσεγγίσεων και διαφοροποιήσεων που επισημαίνουμε μεταξύ των τοποθετήσεων του Schmoller και του Weber παραπέμπει στο ερώτημα που αρχικά θέσαμε της εσωτερικής συνοχής και σύγκρουσης του ιστοριστικού και του φορμαλιστικού επιχειρήματος όπως εκδηλώνεται στον τρόπο συγκρότησης της κοινωνικοεπιστημονικής επιστημολογίας. Ιδιαίτερα στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας η συνύπαρξη και σύγκρουση ιστοριστικού και φορμαλιστικού στοιχείου γίνεται εμφανής ήδη στο πρώιμο κείμενο του Weber για τα επιστημολογικά θεμέλια της οικονομικής επιστήμης το οποίο περιέχει μια εκτίμηση της σημασίας της αυστριακής σχολής του Menger και των οριακών⁴⁰: χαρακτηριστικά η επιχειρηματολογία έχει ως αφετηρία της το κεντρικό ερώτημα μιας ιστοριστικού τύπου θεμελίωσης: της σχέσης της οικονομικής επιστήμης με μια γενική επιστήμη της ψυχολογίας. Με οξυδέρκεια ο Weber διαπιστώνει ότι τόσο η ιστοριστική κατεύθυνση

40. "Die Grenznutzlehre und das "psycho-physische Grundgesetz", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 27 (1908), αναδημ. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968³, σ. 384-99. Ήδη στο κείμενό του του 1903-6, "Roscher und Knies und die logischen Probleme der theoretischen Nationalökonomie" (*Schmollers Jahrbuch* 27.29.30. Jahrg. 1903-1906, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, σ. 1-145) ο Weber αναφέρεται θετικά στην επιστημολογία του Menger. Αποδέχεται το χωρισμό σε ακριβείς και ιστορικές επιστήμες και την αναλυτική μέθοδο που αναζητάει τα ελάχιστα στοιχεία από τα οποία συντίθεται η κοινωνική οικονομία (σ. 35, υποσημ. 1), παρατηρεί όμως παράλληλα (σ. 3, υποσημ. 2) ότι ο Menger οδηγήθηκε σε «εν μέρει μη ορθά συμπεράσματα», δηλαδή προσεγγίζει τα ελάχιστα αυτά στοιχεία ως αναλλοίωτα, απρόσωπα στοιχεία και δεν τα συνδέει με μια ορθολογική «κατανόηση» του πραγματικού, πρβλ. σχετικά F. Tenbruck, "Die Genesis der Methodologie Max Webers", *Kölner Zeitschrift SSP* 11 (1959) H.4, σ. 573-630, ιδίως 610 επ. Πρβλ. και F.A. Hayek, "Die Stellung von Mengers 'Grundsätze' in der Geschichte der Volkswirtschaftslehre", *ZNÖ* 32 (1972) σ. 5 για στοιχεία «κατανόησης» στην κατασκευή εννοιών του Menger.

όσο και η «αυστριακή σχολή» των οριακών αξιώνουν ότι θεμελιώνονται σε κάποιου είδους «ψυχολογία»⁴¹, και στρέφει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του προς την απόρριψη της θέσης ότι η σχολή της οριακής χρησιμότητας θεμελιώνεται στην πειραματική ψυχολογία. Ως χαρακτηριστικό «νόμο» της ψυχολογίας ο Weber αναφέρει το «νόμο» των Weber-Fechner για τη σχέση ερεθισμάτων προς συναισθήματα (Empfindung).

Μια «εφαρμογή» ενός τέτοιου νόμου στο χώρο της οικονομίας θα συνέδεε λ.χ. την αύξηση κατά μια επιπλέον χρηματική μονάδα μιας περιουσίας με την αίσθηση επιπλέον ευτυχίας που η αύξηση αυτή θα συνεπαγόταν. Ριζικά ο Weber αντιτίθεται στην αντίληψη ότι τέτοιου τύπου εφαρμογές έχουν νόημα για την οικονομική θεωρία της οριακής χρησιμότητας. Υπογραμμίζει (σ. 388) ότι την αφετηρία της θεωρίας αυτής δεν αποτελούν κάποια «ερεθίσματα» αλλά «ανάγκες», για τις οποίες το στοιχείο του συναισθήματος (σε πρόσμιξη με άλλες ψυχολογικές καταστάσεις) είναι συγκροτησιακό. Τα συναισθήματα κ.λπ. δεν είναι αποτελέσματα ερεθισμάτων, αλλά, με τη μορφή των αναγκών, αφετηρίες για την κατανόηση του (οικονομικού) πράττειν. Η αντιστροφή αυτή στη θεμελίωση σε σχέση με την ψυχολογική αναγωγή, συμπληρώνεται στην οικονομική επιστημολογία κατά τον Weber από ένα πλέγμα στοιχείων (αρκτικών εννοιών) που συναποτελούν τη λογική δομή της επιστημολογίας αυτής, όπως είναι ο ανταγωνισμός μεταξύ αναγκών για την εξασφάλιση προτεραιότητας κατά την ικανοποίησή τους, η συνύπαρξη περισσοτέρων δρώντων/φορέων αναγκών και η σπάνις των πόρων.

Τα στοιχεία αυτά δεν προκύπτουν από κάποιους ψυχολογικούς νόμους, αλλά αποτελούν αφαιρέσεις από την «καθημερινή εμπειρία» που διδάσκει ότι οι άνθρωποι έχουν ανάγκες, τις ιεραρχούν κ.λπ. (σ. 390). Οικονομία και ψυχολογία δια-

41. Για τον αντιψυχολογισμό του Weber σε αντιπαράθεση με τον ψυχολογισμό του Schmoller πρβλ. M. Schön, *ό.π.*, σ. 62. Πρβλ. και J. Osterhammel, "Varieties of Social Economics, Schumpeter and Max Weber" εις Mommsen, *Max Weber and his Contemporaries*, σ. 106 επ., για την κριτική του Weber στον ψυχολογισμό του Brentano και την ανακατασκευή της προσέγγισης του Menger.

φέρουν ως προς τα κριτήρια και την κατεύθυνση της αφαίρεσης από την εμπειρία. Όλες οι «αρκτικές έννοιες» της εθνικής οικονομίας (ανάγκη, ικανοποίηση, πρόβλεψη κ.λπ.) αποτελούν για την ψυχολογία ανοικτά πεδία έρευνας: η αφαίρεση από την εμπειρία της ψυχολογίας αναλύει την εμπειρία σε ερεθίσματα, αισθήματα κ.λπ. Αντίθετα η «αφαίρεση από την εμπειρία» της οικονομίας λαμβάνει μια διαφορετική «κατεύθυνση» (σ. 393)⁴². Προσπαθεί να κατανοήσει τις προσαρμογές των ανθρώπων σε εξωτερικές συνθήκες ύπαρξης βάσει της ορθολογικής υπόθεσης που ερωτά για τις συνέπειες του πράττειν αν οι δρώντες δρούσαν βάσει της αρχής του υπολογισμού που διέπει τις εμπορικές πράξεις, δηλαδή θεωρεί ότι τα άτομα δρουν αυστηρά ορθολογικά συνδυάζοντας τους διαθέσιμους πόρους σε αγαθά και εργασία για να αριστοποιήσουν την ικανοποίηση των αναγκών τους. Η πραγματικότητα κατανοείται ως «προσέγγιση» σ' αυτή την κατασκευή ορθολογικού πράττειν (σσ. 391, 295).

Στην παραπάνω επιχειρηματολογία διακρίνεται μια χαρακτηριστική διαπλοκή εμπειρισμού και τυπικής φορμαλιστικής μεθόδου: συνάγεται μια έννοια «καθημερινής εμπειρίας» για να χρησιμεύσει ως βάση της επιστημονικής εργασίας και ταυτόχρονα επιχειρούνται διαφοροποιήσεις μεταξύ των διαφόρων επιστημών, σε σχέση με διαφορετικούς τύπους και διαφορετικές κατευθύνσεις αφαίρεσης από την εμπειρία αυτή. Αυστηρός συσχετισμός και ιεράρχηση των αφαιρετικών αυτών ενεργημάτων δεν θεωρείται ότι μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Εκείνο ωστόσο που αντιπροσωπεύει την ιδιαιτερότητα του μεθοδολογικού αυτού επιχειρήματος είναι η ανάδειξη των ιστοριστικών του προϋποθέσεων. Όπως παρατηρεί ο Weber (σ. 395) η ιστορική ιδιαιτερότητα (*Eigenart*) της καπιταλιστικής εποχής και η σημασία της θεωρίας της οριακής χρησιμότητας θεμελιώνονται στο ότι υπό τις σύγχρονες βιοτι-

42. Για την έννοια της κατεύθυνσης (*"Richtung"*) σε σχέση με την προβληματική της κατασκευής τύπων πρβλ. και το δοκίμιο του Weber για την αντικειμενικότητα (*"Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis"*, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 19 (1904) αναδημ. εις *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, σ. 155.

κές συνθήκες η προσέγγιση της πραγματικότητας προς τον τύπο ορθολογικού πράττειν διαρκώς αυξάνει. Η διαδικασία εξορθολογισμού όμως δεν είναι η ίδια ορθολογικά ανακατασκευάσιμη: αποτελεί «πολιτισμικό-ιστορικό δεδομένο», ή, όπως ακόμα λέγεται, «μοίρα» διαρκώς διευρυνόμενων ομάδων ανθρώπων (ό.π.). Αυτή η ιστοριστική συνέπεια είναι ταυτόχρονα όρος για τη θεμελίωση ενός θεωρητικού μοντέλου, όπως αυτό του Menger, στον οποίο η βεμπεριανή επιχειρηματολογία εδώ ρητά αναφέρεται (σ. 395 και σ. 396 υποσημ.), αναλαμβάνοντας την υπεράσπισή του απέναντι σε ιστοριστές (και ψυχολογιστές όπως ο Brentano) που δεν είναι σε θέση να αποκαταστήσουν την εσωτερική σχέση μεταξύ τυπικής μεθόδου και ιστορισμού⁴³.

Η ίδια γραμμή παράλληλης υπεράσπισης του φορμαλιστικού και του ιστοριστικού μοτίβου με αποδοχή των ιρασιοναλιστικών συνεπειών που απορρέουν από τη στρατηγική αυτή μπορεί να ανακατασκευασθεί και στο βεμπεριανό κείμενο για την «αντικειμενικότητα». Στο κείμενο αυτό ο Weber χαρακτηρίζει τον εαυτό του «τέκνο της ιστορικής σχολής» (σ. 208), ενώ ταυτόχρονα διαφοροποιείται από τους εκπροσώπους της στο βαθμό που αυτοί επιχειρούν την ανεύρεση πραγματικών τύπων (που ανταποκρίνονται στη φύση του υλικού) και δεν διαχωρίζουν αξιολογικές από λογικές διαστάσεις της τυποποίησης (σσ. 200, 208 κ.λπ.). Εκδηλώνεται στην ανάπτυξη των «γενετικών τύπων» στο ίδιο κείμενο (σ. 202) που επιτρέπουν να συσχετισθούν οικονομικοί «νόμοι», όπως ο νόμος της

43. Η προέλευση του Weber από τον ιστορισμό, και ιδίως από τη σχολή σκέψης του Knies και την αντίληψή του για την οικονομία ως «πολιτική» επιστήμη έχει διερευνηθεί από τον W. Hennis, εις "A Science of Man: Max Weber and the Political Economy of the German Historical School" εις Mommsen, *Max Weber and his Contemporaries*, όπου εντοπίζονται στοιχεία «επιστήμης του όλου ανθρώπου» (σελ. 39) προερχόμενα από τον ιστορισμό στο έργο του Weber, καθώς και η συνέχεια στην κατανόηση της μεθόδου (συνδυαστική, σχετικιστική) μεταξύ Knies και Weber. Ο H. Homann, "Schmoller und Weber als Sozialwissenschaftler", εις M. Bock et al. (επ.) *G. Schmoller heute*, Bologna 1989, σ. 373 επ., εντάσσει τον Weber στην παράδοση του Schmoller με αναφορά στον τονισμό και από τον Weber της «πολιτισμικής σημασίας» της οικονομίας και στην απόρριψη της θέσης ότι η οικονομία αποτελεί καθαρή «επιστήμη νόμων».

οριακής χρησιμότητας προς την έννοια της ανταλλαγής, και να διαμορφωθούν κρίσεις που αναφέρονται στους τυπικούς όρους ανταλλαγής σε ιστορικές κοινωνίες, ενώ ταυτόχρονα η ανάλυση αυτοπροστατεύεται, κατά χαρακτηριστικό ιστοριστικό τρόπο, από τον κίνδυνο ρεαλιστικής απόληξης της κατασκευής αυτής, τονίζοντας ότι σκοπός της ιδεοτυπικής κατασκευής είναι η συνειδητοποίηση της «πολιτισμικής ιδιαιτερότητας των φαινομένων» (ό.π.).

Αντίστοιχος προβληματισμός είναι ανακατασκευάσιμος στο κείμενο του Weber για την Προτεσταντική Ηθική⁴⁴, όπου το πρόβλημα της «εξήγησης» της σύγχρονης καπιταλιστικής ορθολογικής κοινωνίας μετατοπίζεται από πρόβλημα της ανακατασκευής των διαδικασιών αναπαραγωγής των χαρακτηριστικών στο σχηματισμό αυτό σχέσεων σε πρόβλημα της εξήγησης της (ιστορικά μοναδικής) διαμόρφωσής της. Η ιδέα αυτή υπάρχει ήδη στο δοκίμιο για την αντικειμενικότητα (σ. 176), όπου ως σημαντικές διαστάσεις της κοινωνικο-θεωρητικής εξήγησης της ανταλλακτικής-χρηματικής σχέσης, αναφέρονται η διάσταση της ιστορικής εξέλιξης της ανταλλαγής προς τη σημερινή «θεμελιακή σημασία» της και, πράγμα που αναφέρεται ως το «κύριο και ως το σημαντικό σε τελευταία ανάλυση», η «πολιτισμική σημασία της χρηματικής οικονομίας»⁴⁵. Τέτοιες μετατοπίσεις της διαδικασίας εξήγησης προς την (ιστοριστική) προβληματική της ιστορικής ιδιαιτερότητας των πολιτισμικών σημασιών ανευρίσκονται και σε πολλά σημεία του *Οικονομία και κοινωνία*, και μάλιστα υποβαστάζουν τη δομή ανάπτυξης των εννοιών στο έργο αυτό. Ίσως το πιο ενδιαφέρον παράδειγμα ανευρίσκεται στην «Κοινωνιολογία του δικαίου». Εδώ η ιστοριστική αναστροφή του μεθοδολογικού επιχειρήματος δεν αναφέρεται στο πρόβλημα της ανακατασκευής του σύγχρονου και νυν ισχύοντος από το παρελθόν και προϊσχύσαν, αλλά στο πρόβλημα κατασκευής του μέλλοντος ώστε να ισχύσει από υπάρχουσες σχέσεις και ισχύοντες

44. M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I*, Tübingen 1963⁵, σ. 37.

45. Πρόβλ. K. Psychopedis, *Geschichte und Methode*, Frankfurt/New York 1984, σ. 299.

κανόνες. Στη § 3 ο Weber ανατρέχει σε μια προβληματική χαρακτηριστική για τους ιστοριστές και τον Menger που συνίσταται στο ερώτημα πώς δημιουργούνται «νέοι» κανόνες δικαίου. Και ο Weber υπογραμμίζει τη σημασία της «συνήθειας» στην εδραίωση τέτοιων κανόνων, στρέφεται όμως κατά της σχολής των ιστοριστών νομικών και του Kries, που προσπάθησαν να ερμηνεύσουν το δυναμικό στοιχείο της διαμόρφωσης νέου δικαίου με αναγωγή στην εξέλιξη ενός υπερατομικού «λαϊκού πνεύματος». Αλλά παράλληλα διασώζει την ιστοριστική οπτική, υπογραμμίζοντας ότι η εξήγηση του νέου δεν μπορεί να λάβει χώρα βάσει μιας θεωρίας αλλαγής των «εξωτερικών όρων ύπαρξης» (των συμφερόντων, συνθηκών κ.λπ.), αλλά πρέπει να προσανατολίζεται προς την «αλλαγή σημασίας» ενός «νέου κατά τη φύση» του πράττειν σε αναφορά προς την οποία μπορεί να προσεγγισθεί η προβληματική των συμφερόντων και των ορθολογικών υπολογισμών κατά τη δράση επιμέρους ατόμων (WG. σ. 564 επ.). Αυτή η αμφίσημη σχέση προς τον ιστορισμό και η διαρκής αναφορά του μεθοδολογικού προβληματισμού σε ιστοριστικούς όρους του ορθολογισμού αποτυπώνεται στη δεμπεριανή κατανόηση της φύσης της κοινωνιολογίας, αν συγκριθεί με τον σμολεριανό ορισμό της «λαϊκής οικονομίας» των μεθοδολογικών του γραπτών (VW 1893, 1911). Η κοινωνιολογία αποκτά στο *Οικονομία και κοινωνία* (που είναι το III μέρος ενός Grundriss της κοινωνικής οικονομίας) τη θέση που κατείχε στα νεανικά έργα του Weber η «εθνική οικονομία».

Η σύγκριση του δεμπεριανού προς τον σμολεριανό ορισμό αναδεικνύει τις εντυπωσιακές περιεχομενικές αντιστοιχίες και συστηματικές αλληλοαναφορές αλλά και τις κριτικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο κειμένων. Η περίφημη δεμπεριανή αναφορά στην ερμηνευτική (Verstehen) κατανόηση και την αιτιακή (Erklären) εξήγηση ως διαστάσεις της κοινωνιολογικής μεθόδου αντιστοιχεί στην «περιγραφή» και αιτιακή εξήγηση του σμολεριανού κειμένου. Ο ορισμός του Schmoller περιλαμβάνει την επιδίωξη της γνώσης ολοτήτων (Ganzes) και την αναζήτηση (τυπικών) μορφών, ακριβώς δηλαδή σημεία που απασχόλησαν τον Weber στα σημεία 9 και 11

πρώτης παραγράφου του ορισμού του όπου υποβάλλει σε κριτική τα «συλλογικά κοινωνικά πλάσματα» και τους πραγματικούς τύπους και επιδιώκει τη θεμελίωση «μονόπλευρων» τυποποιήσεων. Αλλά η αντιστοιχία/αντιπαλότητα μεταξύ των δύο κειμένων συνεχίζεται και σε δύο εξίσου σημαντικά σημεία: στην τοποθέτηση απέναντι στο πρόβλημα της ιστορικότητας (με το ριζικό βεμπεριανό χωρισμό μεταξύ ιστορίας και κοινωνιολογίας) και απέναντι στο πρόβλημα των αξιών.

Όμως πέρα από την αλληλοαναφορά και την ακριβή θεματική αντιστοιχία μπορεί να δειχθεί ότι η κριτική διαφοροποίηση του Weber από τα ιστοριστικά μοτίβα προϋποθέτει μια ιδιότυπη αναδρομή στον ιστορισμό. Εξωτερικά η αναδρομή αυτή καταδεικνύεται κατευθείαν, με τη βεμπεριανή απόρριψη της δυνατότητας ιεράρχησης ή αξιολόγησης τυποποιήσεων (δηλ. με την απαγόρευση αξιολόγησης αξιολογήσεων) που οδηγεί σε ένα επιστημολογικό ιδεώδες συνδυαστικής ανακατασκευής του πραγματικού, δηλ. στον σχετικισμό. Αλλά προκύπτει και από την εσωτερική σύνδεση των κατηγοριών της κοινωνιολογίας και μάλιστα ήδη από την θεμελιακή για την αυτοκατανόηση της κοινωνιολογίας διάκριση μεταξύ κατανόησης και εξήγησης.

Η ανάπτυξη της προβληματικής μιας κατανοητικής κοινωνιολογίας είχε ως ρητό στόχο να αναδείξει μια έννοια «νοήματος», ως το νόημα που «υποκειμενικά εννοούν» οι δρώντες απέναντι σε «κατά μέσο όρο» ή «αντικειμενικές», ή, μεταφυσικές αντιλήψεις του νοήματος. Το «υποκειμενικό νόημα» αναπτύχθηκε από τον Weber στη βάση μιας θεωρίας της «ενάργειας» (Evidenz), της οποίας προνομιακή περίπτωση θεωρήθηκε η ορθολογική (μαθηματική-λογική) ενάργεια. Σε αναλογία προς μια τέτοια ενάργεια κατασκευάσθηκε από τον Weber και ο «ορθολογικός» τύπος της πράξης, σύμφωνα με τον οποίο από γνωστά δεδομένα της εμπειρίας και δεδομένους σκοπούς συνάγονται από τους δρώντες συμπεράσματα για τα μέσα τα οποία επιλέγουν για την επιτυχία των σκοπών τους. Μέχρι του σημείου αυτού της ανάλυσης του Verstehen η άλλη διάσταση της κοινωνιολογικής εργασίας, η εξήγηση φαίνεται να παραμένει αιωρούμενη και εν αναμονή. Και πράγματι

τούτο συμβαίνει διότι ο Weber απορρίπτει κάθε ιδέα εξήγησης από σχέσεις ή μηχανισμούς (ή τελεολογικά συστήματα σε σχεσιακή αναφορά προς μηχανισμούς διαλεκτικού τύπου). Προϋπόθεση της εξήγησης είναι η κατανοητική προσέγγιση του νοήματος, πράγμα που υποδηλώνεται στον ορισμό της κοινωνιολογίας με τη λέξη «έτσι». (Η κοινωνιολογία κατανοεί ερμηνευτικά την κοινωνική πράξη και «έτσι», κατ' αυτό τον τρόπο, και υπό αυτό τον όρο, την εξηγεί αιτιακά). Η εξήγηση έλκεται από την κατανόηση, από την πλευρά της οποίας «χρεώνεται» ένα λογικό «ορθολογικό» μοντέλο σχέσεων-μέσων προς σκοπούς, με αναφορά σε ατομικά προσδιορισμένους δράστες⁴⁶. Παραγνωρίζεται βεβαίως έτσι από τον Weber ότι η λογική μορφή ισχύει για κάθε ενέργεια της σκέψης, δηλαδή τόσο με αναφορά σε υπολογισμούς ατόμων, όσο και με αφαιρεση από αυτές, για προτάσεις που αναφέρονται σε σχέσεις. Και ότι η ανάπτυξη της λογικής μορφής σε περιεχομενικό επίπεδο συμπίπτει με την ανακατασκευή λόγων (αίτιων) που οδηγούν σε ένα αποτέλεσμα, δηλ. σ' ένα αντι-χιουμικό υπόδειγμα αιτιότητας (μηχανισμών, σχέσεων, τελεολογιών) που αυτό πρέπει να «κατανοηθεί». Αντ' αυτού ο Weber με την προβολή της έννοιας «κατανοήσιμων συσχετισμών νοημάτων» (*verständliche Sinnzusammenhänge*) προκρίνει μια μορφή «ρηχών» ή *ad hoc* μηχανισμών που μπορούν άμεσα να ενταχθούν στη προβληματική του *Verstehen* και εκδηλώνει τη δυσπιστία του τόσο προς τη δυνατότητα εντοπισμού συνολικών κοινωνικών διαδικασιών και κοινωνικών μηχανισμών όσο και προς την προβληματική εξάρτηση στάσεων «κατανόησης» (ιδεολογιών) από τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς αυτούς.

46. Πρβλ. αντιθέτως Β. Pfister, *Die Entwicklung zum Idealtypus*, Tübingen 1928 σ. 178, ο οποίος υποστηρίζει ότι το στοιχείο του νοήματος συνδέεται, μέσω ιδεοτύπων με «κρίσεις ως προς το δυνατόν» (*Möglichkeitssurteile*) και εντάσσεται έτσι σε ένα δεμπεριονό υπόδειγμα επιστήμης που υπερβαίνει τις αντινομίες μεταξύ του ιστορικού (*Seinsober*) και φορμαλιστικού (*Menger*) επιχειρήματος.

5. Ιστορικές και μακροθεωρητικές προϋποθέσεις της
βεμπεριανής πολιτικο-οικονομικής σκέψης

Η μέθοδος του Weber εισάγει δυο ριζικές μεθοδολογικές απαγορεύσεις σύνδεσης εννοιών: αφενός τη σύνδεση των κοινωνιολογικών κατηγοριών με ιστορικές κατηγορίες και αφετέρου τη σύνδεση των εννοιών που αναφέρονται στο ατομικό πράττειν με εννοιακά πλαίσια που θεματοποιούν τη συνολική κοινωνία. (Οι απαγορεύσεις αυτές συνδέονται με τη μεθοδολογική αξίωση του χωρισμού περιγραφικών εννοιών από αξιολογήσεις.) Μπορεί ναδειχθεί ότι το βεμπεριανό εννοιακό πλαίσιο δεν μπορεί να συγκροτηθεί παρά παραβαίνοντας και τις δύο αυτές μεθοδολογικές απαγορεύσεις. Αυτό ισχύει για τις έννοιες που κατασκευάζει ο Weber στο εσωτερικό τυποποιήσεων των επιμέρους «πλευρών» του κοινωνικού πράττειν και κατεξοχήν για τη λογική της οικονομίας: Οι κατηγορίες της κοινωνιολογίας της οικονομίας κατασκευάζονται με αναφορά στην ιστορική διαδικασία εξέλιξης του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος συγχρόνων αστικών κοινωνιών, ιδιαίτερα όπως αυτές έχουν αναλυθεί στη μαρξική παράδοση. Από την άλλη πλευρά οι κατηγοριοποιήσεις αποτυπώνουν τις τοποθετήσεις του ίδιου του Weber πάνω στα ιστορικά προβλήματα της εποχής του, και ιδιαίτερα τις εκτιμήσεις του που αναφέρονται στις διαδικασίες διαμόρφωσης και στο χαρακτήρα του «καπιταλιστικού ορθολογισμού» και στις τάσεις και στη δυνατότητα υπέρβασής του.

Η ιστορικότητα του εννοιακού πλαισίου είναι έκδηλη στις προσπάθειες τυποποίησης της έννοιας του καπιταλισμού στις «Κοινωνιολογικές κατηγορίες της οικονομίας». Εδώ (παρ. 31) γίνεται η διάκριση μεταξύ δύο «τελείως διαφορετικών σε είδος τους κατευθύνσεων του καπιταλιστικού προσανατολισμού προς την απόκτηση πόρων». Αντιπαρατίθενται α) ένα μοντέλο καπιταλισμού, στα πλαίσια του οποίου το πράττειν προσαντολίζεται σε ευκαιρίες προσόδου που προέρχονται από διαρκή απόκτηση πόρων στην ελεύθερη αγορά, προς β)

ένα μοντέλο «πολιτικά» προσανατολισμένου καπιταλισμού όταν το οικονομικό πράττειν επηρεάζεται χαρακτηριστικά από «ανορθολογικές δραστηριότητες» από προαστικές κρατικές πρακτικές (λ.χ. ενοικιάσεις φόρων) από πολιτικές πρακτικές που αποσκοπούν στη λεία ή σε οφέλη από τη διατήρηση αποικιών και πολεμικές επιχειρήσεις κ.λπ. Χαρακτηριστικά θεωρείται ότι το δεύτερο αυτό μοντέλο καπιταλισμού, το οποίο αναφέρεται σε μια πρώιμη και μεταβατική μορφή καπιταλισμού, δεν εγγυάται τη διάρκεια στην απόκτηση πόρων μέσω της αγοράς. Ο Weber κατηγοροποιεί τις μορφές αυτές ως μορφή *ανορθολογικού* καπιταλισμού οριοθετώντας τις απέναντι στον *ορθολογισμό* του «τυπικού» καπιταλισμού (στον οποίον η ανάμειξη με το πολιτικό στοιχείο έχει αρθεί). Το ορθολογικό μοντέλο καπιταλισμού συμπίπτει με τα χαρακτηριστικά του τύπου μοναδικού ιστορικού μορφώματος που έχει περιγραφεί στην *Προτεσταντική ηθική* και σε πολλά σημεία του *Οικονομία και κοινωνία*. Κύρια χαρακτηριστικά είναι η ύπαρξη της καπιταλιστικής επιχείρησης (WG, 124) συγκεκριμένων μορφών της οργάνωσης της εργασίας και της πίστης, ο χωρισμός οίκου και επιχείρησης και η ορθολογική λογιστική τήρηση βιβλίων. Η ορθολογικότητα του πράττειν προκύπτει στο μοντέλο αυτό από ορισμένους ιστορικούς χειρισμούς που υπήρξαν συγκροτησιακοί για την ανάπτυξη του σύγχρονου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος. Ένας τέτοιος χωρισμός στον οποίον αναφέρεται ο Weber είναι η απαλλοτρίωση των εργαζομένων από την κτήση των «πραγματικών μέσων εργασίας». Ο χωρισμός αυτός οδήγησε στη συγκέντρωση των μέσων εργασίας, η οποία επέτρεψε και είχε ως αποτέλεσμα την ταυτόχρονη και διαδοχική τους χρήση από πολυάριθμους εργάτες, πράγμα που με τη σειρά του οδήγησε σε εντατική επιτήρηση και έλεγχο της αποδοτικότητας καθώς και σε πειθάρχιση της εργασιακής διαδικασίας (WG, 101). Είναι προφανές ότι η ιστορική απαλλοτρίωση του συνόλου των εργασιών από τα μέσα παραγωγής και επιδίωξης αποκτά σημαντικότητα κατά τον Weber ως φαινόμενο που οδηγεί σε μεγαλύτερη ορθολογικότητα στην επιμέρους επιχείρηση. Αυτή η αναφορά στο ιστορικό και η αναστροφή του προς την εξατομίκευ-

ση, η οποία κάνει δυνατό τον ορθολογικό υπολογισμό κ.λπ. επανέρχεται σε σχέση με τις κεντρικότερες έννοιες των «κοινωνιολογικών κατηγοριών της οικονομίας». Η προϋποτιθέμενη ιστορική διαδικασία κατανοείται ως διαδικασία εντατικής και εκτατικής διεύρυνσης των αγορών, εμφάνισης καπιταλιστών επιχειρηματιών που αναλαμβάνουν τη «διεύθυνση» των επιχειρήσεων, ασκούν μέτρα πειθαρχίας απέναντι στην εργατική δύναμη καθιστώντας την αποτελεσματικότερη κ.λπ. Ιδιαίτερως οι διαδικασίες της πειθάρχησης της εργασίας θεωρείται από τον Weber ότι ολοκληρώνονται με την πλήρη ιδιοποίηση των μέσων απόκτησης πόρων από τους ιδιοκτήτες αφενός και την ύπαρξη «ελεύθερης εργασίας» αφετέρου. Με την εκπλήρωση της προϋπόθεσης πλήρους ιδιοποίησης (απαλλοτρίωσης των εργατών από τα μέσα εργασίας) η αποδοτικότητα των εργατών γίνεται πλέον αποτελεσματική, καθώς αυξάνει η προθυμία προς εργασία ενόψει της απειλής ανεργίας, προ της οποίας βρίσκονται. Η άριστη προθυμία προς εργασία θεμελιώνεται δηλ. στον καταναγκασμό, τον οποίο ο εργάτης ασκεί στον ίδιο τον εαυτό του, να αποδώσει το περισσότερο δυνατό, προκειμένου να αποφύγει την ανεργία (WG, 112). Αυτός ο αυτοκαταναγκασμός που με τη σειρά του προϋποθέτει κρατική προστασία της ιδιοκτησίας είναι κατά τον Weber όρος της τυπικής ορθολογικότητας της οικονομικής διαδικασίας.

Παρότι οι δεμπεριανές αυτές αναλύσεις παρακολουθούν συστηματικά τις μαρξικές αναλύσεις της πρωταρχικής συσσώρευσης και αυτοπειθάρχησης της εργασίας, χαρακτηρίζονται ταυτόχρονα από μια σειρά από μεθοδολογικές μετατοπίσεις απέναντι στη μεθοδολογική προσέγγιση του «κρυφού συνομιλητή» Marx⁴⁷. Οι μετατοπίσεις αυτές προκύπτουν από τη μη-αποδοχή της δυνατότητας μιας έλλογης μακρο-θεωρητικής προσέγγισης της όλης αυτής διαδικασίας ως πλαίσιο ένταξης

47. Η βαθιά γνώση του μαρξικού έργου από τον Weber φαίνεται σε πολλά σημεία του έργου του, όπου κάπου μάλιστα «προδίδεται» και ως γνώστης ειδικών φιλολογικών προβλημάτων (πρβλ. λ.χ., WG, σ. 225, περί μη ολοκλήρωσης του τελικού μέρους του *Κεφαλαίου!*).

των ατομικών σκοποθεσιών. Ο Weber αποδέχεται το ιστορικό επιχείρημα της «μοναδικότητας» και του «ανεπανάληπτου» του ιστορικού τύπου, οπότε επιφυλάσσει την ορθολογική οπτική μόνον στις ατομικές σκοποθεσίες. Ανατρέχει ωστόσο διαρκώς στο «ανορθολογικό» μακρο-θεωρητικό πλαίσιο, και μάλιστα αναγκαία, για να μπορέσει να κατασκευάσει τις αφηγηματικές θέσεις των ορθολογικά δρώντων επιμέρους ατόμων. Ταυτόχρονα αποκρούει (μη αποδεχόμενος ορθολογική προσέγγιση των μακρο-διαδικασιών) και την έλλογη συζήτηση πάνω στο αξιολογικό πρόβλημα με αναφορά στις διαδικασίες αυτές (λ.χ. με αναφορά σε προβλήματα «κοινωνικής δικαιοσύνης» που αφορούν τη σχέση μεταξύ «ορθολογικών» ιδιοκτητών και αυτοκαταναγκαζομένων προς εργασία μη-ιδιοκτητών).

Αυτή η παρακολούθηση και ιδιότυπη μετατόπιση του αντιπάλου επιχειρήματος διαπιστώνεται ιδιαίτερα και στη διαφοροποίηση της έννοιας της «προθυμίας για εργασία» που περιέχεται στην παρ. 25 των «Κοινωνιολογικών κατηγοριών της οικονομίας». Ο Weber αναφέρεται εδώ σε διαδικασίες πειθάρχησης της εργασίας που λαμβάνουν χώρα κατά τη χρονική περίοδο «προ εισαγωγής των μηχανικών πηγών ενέργειας και των εργαλειομηχανών», στην οποία ωστόσο υπήρχε η ανάγκη ακριβούς υπολογισμού του κόστους (η περιοδοποίηση αυτής αντιστοιχεί στη μαρξική «τυπική υπαγωγή της εργασίας υπό το κεφάλαιο»). Στην «προθυμία προς εργασία» αυτής της περιόδου αντιπαραθέτει ο Weber την εντονότερη «προθυμία» που παρατηρείται σε εργασιακές διαδικασίες «με μηχανικούς κινητήρες και μηχανές» στο καπιταλιστικό εργοστάσιο: «Η προθυμία προς εργασία των εργοστασιακών εργατών καθορίστηκε πρώτα απ' όλα από τον ισχυρότατο έμμεσο καταναγκασμό συνδυασμένο με μετακύλιση του κινδύνου ανεύρεσης των προς το ζειν στους ίδιους τους εργάτες (αγγλικό σύστημα οίκων εργασίας) και παρέμεινε πάντοτε προσανατολισμένη προς την εγγύηση με μέσα καταναγκασμού της ιδιοκτησιακής τάξεως» (WG, 114). Παρατηρείται και εδώ η ισχυρή παρακολούθηση της μαρξικής παράλληλης ανάλυσης των διαδικασιών της οργάνωσης της εργασίας και της ανάπτυξης των μέσων

παραγωγής και η ταυτόχρονη θεμελιωτική αναστροφή του εννοιακού πλέγματος προς σκοποθεσία και στάσεις ατομικών δρώντων και προς κατηγορίες «συμπεριφοράς», όπως της «διεύθυνσης» ή της προθυμίας προς εργασία. Ο τύπος αυτός ανάλυσης αποκαλύπτει μια διαδικασία επιλογής του ουσιώδους κατά μήκος μιας ιστορικής-περιεχομενικής διερεύνησης του σύγχρονου καπιταλισμού και μια παράλληλη διαδικασία αμφισβήτησης της δεσμευτικότητας των κριτηρίων της επιλογής αυτής. Οι διαδικασίες αυτές φαίνεται να αποτελούν μια «λανθάνουσα» δομή της δεμπεριανής κοινωνιολογικής κρίσης που υπερκαλύπτεται από τη «φανερή» δομή που συνίσταται στην αυθαίρετη επιλογή του πεδίου έρευνας και στην αποχωρισμένη απ' αυτήν «εξήγηση» του πράττειν στο τυποποιημένο αυτό πεδίο. Οι δυο αυτές δομές φαίνονται να επικοινωνούν στο επίπεδο του εξατομικευμένου πράττειν που αναπτύσσεται προς «τυποποιημένες» κατευθύνσεις και επιλογές.

Η συνθετότητα του τρόπου αυτού επικάλυψης/αποκάλυψης στη μέθοδο, μπορεί να καταδειχθεί, στις «Κοινωνιολογικές κατηγορίες της οικονομίας», μέσα από τον τρόπο συγκρότησης και σύνδεσης δυο θεμελιακών εννοιών της θεωρίας της πολιτικής οικονομίας στην παράδοση του A. Smith και του Μαρξ, του «καταμερισμού της εργασίας» και του «καπιταλιστικού κέρδους».

Κεντρικό αντικείμενο της ανάλυσης του Weber αποτελεί η καπιταλιστική επιχείρηση, όπου κυριαρχεί ο ακριβής και ορθολογικός υπολογισμός της κατάστασης της μέσω χρήματος, σε μεγέθη κόστους και κέρδους. Ο ορθολογικός υπολογισμός παίρνει ιδιαίτερα τη μορφή υπολογισμού κεφαλαίου (Kapitalrechnung), που δεν εξυπηρετεί επιδιώξεις κάλυψης αναγκών αλλά αποκλειστικά της μέγιστης αποδοτικότητας του κεφαλαίου. Μόνον με τον υπολογισμό κεφαλαίου μπορούν να υπολογισθούν στις πραγματικές τους διαστάσεις ευκαιρίες προσόδου και να ελεγχθούν μέσω της σύγκρισης των χρηματικών ποσών που καταχωρήθηκαν σε έναν ισολογισμό. Η ανάλυση αυτή έχει συνέπειες για την κατασκευή θεωρίας. Παρακολουθώντας τον τρόπο εργασίας της καπιταλιστικής επιχείρησης ο Weber οδηγείται στο συμπέρασμα ότι οι επιχειρηματικές πρα-

κτικές κατά τον υπολογισμό με κεφάλαιο δεν προσανατολίζονται (σε αντίθεση προς τα νοικοκυριά) προς κριτήρια «οριακής χρησιμότητας», αλλά αποδοτικότητας (*WG*, 65) που διαπιστώνεται βάσει των πραγματοποιούμενων κερδών στην αγορά. Η διαπίστωση αυτή συνεπάγεται μια κριτική των «νεοκλασικών» βάσεων της οικονομικής θεωρίας από τη σκοπιά του τονισμού του ενεργητικού ρόλου του επιχειρηματία στην οικονομική διαδικασία:

«Για την οικονομική θεωρία καθοδηγεί ο οριακός καταναλωτής την κατεύθυνση της παραγωγής. Στην πραγματικότητα σύμφωνα με την κατάσταση της αγοράς, αυτό είναι για τη σημερινή εποχή μόνο υπό όρους ορθός, δεδομένου ότι σε μεγάλο βαθμό ο «επιχειρηματίας» είναι αυτός που «αφυπνίζει» και «κατευθύνει» τις ανάγκες των καταναλωτών» (*WG*, 65).

Οι αναλύσεις αυτές χαρακτηρίζονται αφενός από την προσπάθεια να στραφεί το ενδιαφέρον προς την πλευρά του επιχειρηματία/διευθύνοντα την παραγωγή ως δρώντα, του οποίου η οπτική είναι συγκροτησιακή για μια θεωρία της σύγχρονης εποχής («*Gegenwart*») και αφετέρου από την αποδοχή μιας θεωρίας «κατάστασης της αγοράς» ως πλαισίου, εντός του οποίου δραστηριοποιείται και λαμβάνει την κατεύθυνσή της η επιχειρηματική δραστηριότητα. Η κατάσταση της αγοράς οριοθετείται από τους γενικούς όρους της καπιταλιστικής παραγωγής που κάνουν δυνατή την κινητοποίηση των αναγκών: την ελεύθερη εργασία, την εμπορευματική μορφή των κεφαλαιουχικών αγαθών και των παραγωγικών δραστηριοτήτων, το χωρισμό εργασίας και κεφαλαίου και την αντίστοιχη ανάπτυξη του βαθμού χρηματικών συναλλαγών, του εμπορίου και του νομικού συστήματος (*WG*, 123 επ.). Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται σε πολλά σημεία του δεμπεριανού έργου στην ειδική μορφή ένταξης της τεχνολογίας στο πλέγμα αυτών των σχέσεων: οι επιχειρηματίες διαπιστώνουν ότι η αποδοτικότητα του κεφαλαίου εξαρτάται από την αντικατάσταση της ανθρώπινης εργασίας από μηχανές που εξοικονομούν εργασία (*SSP*, 502). Εμμέσως γίνεται δηλ. αποδεκτό ότι οι ευκαιρίες αποδοτικότητας και οι μεταβολές τους μπορούν

να διερευνηθούν με αναφορά στο επίπεδο ανάλυσης τέτοιων γενικών όρων, οι οποίοι δεν θεωρούνται ωστόσο κατεξοχήν αντικείμενο της ανάλυσης.

Ένα αντίστοιχο πρόβλημα μεθόδου εκδηλώνεται εμμέσως και στις «Βασικές έννοιες της κοινωνιολογίας» με την μη αποδοχή του πράττειν μεμονωμένων ατόμων (ερημίτης κ.λπ.) ως αντικειμένου της κοινωνιολογικής θεωρίας, στην οποία μη αποδοχή αντιστοιχεί η απόρριψη της οικονομίας τύπου Ροβινσώνα ως αντικειμένου της οικονομικής ανάλυσης. Πίσω από το γενικό μεθοδολογικό επιχείρημα ότι το μεμονωμένο πράττειν δεν έχει κοινωνικό χαρακτήρα διαφαίνεται μια άλλη διάσταση της θεμπεριανής μεθοδολογικής προβληματικής. Η οικονομία τύπου Ροβινσώνα όντας μη-«κοινωνική» διατηρεί έναν τεχνικό χαρακτήρα που αναφέρεται στην επιδίωξη του σχετικά μεγαλύτερου δυνατού αποτελέσματος με την καταβολή της μικρότερης προσπάθειας με δεδομένα μέσα για μια συνολική οικονομία (που στην συγκεκριμένη περίπτωση αποτελείται από έναν μόνο δρώντα). Άρα από μια μεθοδολογία που εκκινεί στα πλαίσια του μεθοδολογικού ατομισμού από τις σκοποθεσίες μεμονωμένων ατόμων απορρίπτεται η αναλογία της κοινωνικής οικονομίας με το νοικοκυριό ενός για να αποφευχθεί η δυνατότητα να κατανοηθεί η συνολική οικονομία περιεχομενικά ως σύνολο σχέσεων και ενεργειών που εξασφαλίζουν, όπως και στην περίπτωση του ενός νοικοκυριού, τη συντήρηση, αναπαραγωγή του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού κ.λπ. των μελών της.

Η μορφή αυτή απόρριψης της αναλογίας της κοινωνικής οικονομίας προς ένα νοικοκυριό με επιχειρήματα μεθοδολογικού ατομισμού αντιστοιχεί προς την επιχειρηματολογία του Menger στις «Έρευνες» που οδήγησε στην απόρριψη της ενιαίας «λαϊκής οικονομίας» και στη διατύπωση της θεωρίας της «διαπλοκής» οικονομιών.

Το μεθοδολογικό πρόβλημα της παρούσας, αλλά υπό διαρκή ακύρωση μακροθεωρίας των οικονομικών σχέσεων επανατίθεται και σε σχέση με τον τρόπο προσέγγισης από τον Weber της προβληματικής του καταμερισμού της εργασίας: Βάσει της ανάλυσης του Weber προκύπτει ότι κάθε χαρακτη-

ριστικός («τυπικός») τρόπος οικονομικά προσανατολισμένου πράττειν, και γενικότερα κάθε μορφή κοινωνικοποίησης, συνεπάγονται έναν ιδιαίτερο τρόπο κατανομής και σύνδεσης αποτελεσμάτων ανθρώπινης δράσης με σκοπό την απόκτηση αγαθών. Οι διαδικασίες αυτές κατανομής και σύνδεσης δραστηριοτήτων προσεγγίζονται από τον Weber από την πλευρά της επιμέρους δραστηριότητας και του αποτελέσματος της δράσης (υπάρχει εδώ αντιστοιχία από μεθοδολογική άποψη με τη «διαπλοκή» του Menger). Ο ίδιος ο όρος «καταμερισμός της εργασίας» αποφεύγεται στο κεφάλαιο για τις «Κοινωνιολογικές κατηγορίες της οικονομίας» και αντικαθίσταται από την έννοια της κατανομής και σύνδεσης αποδοτικών δραστηριοτήτων (σ. 82). Τέτοιες δραστηριότητες διακρίνονται κατά τον Weber πρώτον σε δραστηριότητες που εκδηλώνουν εξουσία διαθέσεως (*disponierende*) και δεύτερον, σε δραστηριότητες που προσανατολίζονται προς τις πρώτες («εργασία»). Διαφαίνεται σαφώς το μεθοδολογικό συμφέρον να αναφερθεί η προβληματική του καταμερισμού της εργασίας σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αντιστοιχούν στην εξουσία διάθεσης των κοινωνικών πόρων που παρέχεται στους δρώντες βάσει ιδιοκτησιακών τίτλων ή λειτουργιών τους στην κοινωνική ιεραρχία.

Η προβληματική αυτή διευκρινίζεται με τη βεμπεριανή διχοτόμηση μεταξύ τεχνικών και κοινωνικών διαστάσεων της «διάρθρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων»⁴⁸. (Και εδώ η παραλληλότητα προς τη μαρξική διάκριση μεταξύ τεχνικής και εργασιακής (κοινωνικής-μορφικής) συγκρότησης των κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό γίνεται εμφανής). Ως τεχνικές διαστάσεις ο Weber κατανοεί τις διαστάσεις της ιεράρχησης της εργασίας σε διευθυντικές και εκτελεστικές εργασιακές λειτουργίες οι οποίες αναφέρονται στον τεχνικό χαρακτήρα της εργασιακής διαδικασίας, δηλ. στο συνδυασμό της εργασίας με τα μέσα παραγωγής (σ. 85). Ως κοινωνικές διαστά-

48. Στην § 15 των *Κοινωνιολογικών κατηγοριών της οικονομίας* εμφανίζεται και η τριχοτόμηση της έννοιας της «απόδοσης της εργασίας» σε μια ανθρώπινη ομάδα σε τεχνική, κοινωνική και οικονομική.

σεις ο Weber θεματοποιεί ιδιαίτερα ιδιοκτησιακές μορφές και μορφές ιδιοποίησης που προϋποθέτουν την προσφορά ελεύθερης εργασίας στην αγορά (σ. 88 επ., 983 επ.). Η διπλή αυτή οπτική στην προσέγγιση του καταμερισμού της εργασίας έλκεται από την ανάλυση του φαινομένου αυτού από την κλασική θεωρία (A. Smith, Ferguson, Marx), η οποία δίνει έμφαση σε διαδικασίες μη-ηθελημένης ρύθμισης της αναπαραγωγής της συνολικής κοινωνίας. Στην προβληματική του Weber η διάκριση αυτή κάνει δυνατό έναν γενικό ορισμό της έννοιας του καταμερισμού της εργασίας, ενώ ως υποπερίπτωση του γενικού φαινομένου κατανοείται ο καταμερισμός της εργασίας σε αστικές κοινωνίες που μεσολαβείται από τυπικά ελεύθερη εργασία και συμβάσεις στην αγορά μεταξύ των ιδιοκτητών των συντελεστών της παραγωγής.

Ο τύπος του καταμερισμού της εργασίας βρίσκει μεθοδολογικές «αντιστοιχίσεις»⁴⁹ προς τα συναφή εννοιακά πλαίσια της βεμπεριανής κοινωνιολογίας, των «ταξικών καταστάσεων» και των «επαγγελμάτων». Και στα εννοιακά αυτά πλαίσια επιχειρείται η σύνδεση των μακροθεωρητικών κατασκευών με δράσεις και συμπεριφορές μεμονωμένων ατόμων που χρησιμεύουν ως «θεμελιώσεις» των πρώτων. Με τον όρο «ταξικές καταστάσεις» χαρακτηρίζει ο Weber χαρακτηριστικές πιθανότητες της προμήθειας με αγαθά που συνοδεύονται από πιθανότητες διαμόρφωσης της εξωτερικής βιωτικής θέσης στην κοινωνία και της εσωτερικής στάσης ζωής των ατόμων (WG, 233). Ο όρος αναφέρεται ιδιαίτερα στο μέτρο και στον τρόπο της εξουσίας διαθέσεως αγαθών ή ικανοτήτων εργασιακής απόδοσης στα πλαίσια μιας οικονομίας. Με αφετηρία τις αναλύσεις των «Κοινωνιολογικών κατηγοριών της οικονομίας» οι καταστάσεις αυτές μπορούν να κατανοηθούν ως λειτουργίες του καταμερισμού της εργασίας με τη μορφή «επαγγελμάτων»: εδώ ο Weber αναφέρει τη δομή των επαγγελμάτων σε πλευρές της εξειδίκευσης και των συνδυασμών της εργασίας, στις οποίες αντιστοιχούν παροχές σε εργασία ή πόρους που απο-

49. Πρβλ. K. Psychopedis, *Geschichte und Methode*, σ. 309 σχετικά με το πρόβλημα των αντιστοιχίσεων τύπων.

δίδονται μέσω του προανατολισμού του πράττειν προς μεγέθη που προκύπτουν στην αγορά (WG, 104). (Ακριδώς δε μέσω της εξέλιξης της εργασιακής διαδικασίας προς την κατεύθυνση της ομοιομορφίας – πρβλ. λ.χ. «αυτοματισμό» σ. 225 – οι ταξικές καταστάσεις των εργαζομένων μπορούν κατά τον Weber να σχηματίσουν «τάξη».)

Η θεωρία των ταξικών καταστάσεων «συμπληρώνεται» ακόμη από τις αναλύσεις των κοινωνιολογικών κατηγοριών της οικονομίας, σύμφωνα με τις οποίες ως κίνητρο του οικονομικού πράττειν θεωρείται η επιδίωξη χαρακτηριστικών για την ταξική διαφοροποίηση «ειδών εισοδήματος, δηλ. μισθών, κερδών, προσόδων (σ. 153 επ.)⁵⁰.

Η σύνδεση αυτή του οικονομικού καταμερισμού της εργασίας με μια θεωρία της κοινωνικής διαφοροποίησης και των τάξεων δεν είναι αυτομάτως δεδομένα στην «Κοινωνιολογία» του Weber. Χαρακτηριστικά ο Weber αναφέρει αρχικά την προβληματική των τάξεων στην «κοινότητα» (Πρβλ. λ.χ. σ. 679, 682 κ.α.). Προβαίνει δε εν συνεχεία σε σύνδεση της έννοιας της κοινότητας με τις ταξικές καταστάσεις, των ταξικών καταστάσεων με «συμφέροντα» και, εισάγοντας στο επίπεδο αυτό την έννοια της αγοράς οδηγείται στην έννοια της κοινωνικοποίησης ως επιδίωξης αμοιβαίας ικανοποίησης των συμφερόντων των συναλλασσομένων με «ορθολογικό» προανατολισμό προς τις διαδικασίες της αγοράς (πρβλ. σ. 688 τη διευκρίνιση ότι οι τάξεις αποτελούν «μετάβαση» προς τη σφαίρα της οικονομίας). Αντίστοιχα αναπτύσσεται από τον Weber η προβληματική του καταμερισμού της εργασίας από την πρώιμη μορφή «κοινοτικού» καταμερισμού της εργασίας εντός του οίκου στη διαφοροποιημένη μορφή που στηρίζεται στο χωρισμό οίκου και επιχείρησης, στην εισαγωγή αρχών υπολογισιμότητας, στην παροχή «δικαιωμάτων» στα εξαρτημένα μέλη της κοινωνικής οικονομίας, κ.λπ. (σ. 739 επ., 742 κ.ά.). Σχετική είναι και η διάκριση της παρ. 15 των «Κοινωνιολογικών κατηγοριών της οικονομίας» μεταξύ οίκου και

50. Πρβλ. τον μαρξικό «τριαδικό κανόνα» της πολιτικής οικονομίας στο 48ο κεφάλαιο του 3ου τόμου του *Κεφαλαίου*, MEW, τομ. 25, σ. 822 επ.

επιχειρηματικής δράσης, η οποία παραπέμπει στον αντίστοιχο πραγματικό χωρισμό που οδηγεί στο μοίρασμα και στη σύνθεση ανθρώπινης χρήσιμης δραστηριότητας με σκοπό τον πορισμό αγαθών.

Έτσι μεθοδολογικά το εννοιακό πλαίσιο έχει ως κοινή αναφορά και προέλευση την πρωταρχική αδιαφοροποίητη «κοινοτική» κατάσταση, από την οποία η κατασκευή χωρεί προς τις σύγχρονες μορφές της ορθολογικής κοινωνικοποίησης στη σύγχρονη οικονομία και κοινωνία (αλλά και στη διοίκηση, στο δίκαιο κ.λπ.). Δηλ. οι «σύγχρονοι» τύποι οικονομικών, κοινωνικών κ.λπ. σχέσεων, δεν έρχονται σε κατευθείαν συσχετισμό, αλλά συνδέονται τρόπον τινά «προς τα πίσω» με αναγωγή στην προηγηθείσα αδιαφοροποίητη μορφή του κοινοτικοποιητικού πράττειν.

Σε μια αντίστοιχη αναδρομή στην έννοια της κοινοτικοποίησης προβαίνει ο Weber στην *Οικονομία και κοινωνία* προκειμένου να εισαγάγει την έννοια της οικονομίας (πρόβλ. σ. 257). Η αναδρομή στην «κοινωνιολογική» έννοια της κοινοτικοποίησης εξασφαλίζει στην κατασκευή τη διατήρηση ενός «κοινωνικού» στοιχείου που συνίσταται στην αλληλοαναφορά των προσανατολισμών των πράξεων μεμονωμένων ατόμων. Με την ένταξη του στοιχείου αυτού που είναι συνδεδεμένο με τις εξατομικευμένες συμπεριφορές αποκλείεται η αφαιρετική κατασκευή μιας έννοιας οικονομίας αναφερόμενης σε σχέσεις κοινωνικών μεγεθών συνολικής οικονομίας (μη προσδεδεμένων σε προσανατολισμούς επιμέρους ατόμων).

Με την αναγωγή, στην οποία προβαίνει σε «κοινοτικά» και γενετικά στοιχεία, δηλ. με την αναγωγή του σύγχρονου στο «πρωταρχικό»⁵¹, η ανάλυση γίνεται ασταθής ως προς την προσέγγιση μιας συγκεκριμένης σύγχρονης μορφής. Ο Weber αναγνωρίζει εμμέσως το πρόβλημα αυτό όταν παρατηρεί στα *λόγια* του της παρ. 15, πως είναι αυτονόητο ότι λόγω της επιχειρηματικής συστηματικής (των αναλύσεων αυτών) όχι μόνο

⁵¹. Πρόβλ. για τη μεθοδολογική αυτή μετατόπιση ως κεντρικό χαρακτηριστικό της δεμπεριανής μεθοδολογίας K. Psychopedis *Geschichte und Methode*, σ. 295 επ., 299.

η εμπειρική-ιστορική, αλλά και η τυπική-γενετική διαδοχή των επιμέρους δυνατών μορφών δεν γίνεται κατά το σωστό τρόπο» (σ. 83). Παραμένει άρα ανοιχτό το ερώτημα για το χαρακτήρα ενός «γενετικού τύπου» της διαδοχής και συνύπαρξης των στοιχείων του ιστορικού καταμερισμού της εργασίας που οδήγησαν στο σύγχρονο ορθολογικό οικονομικό σύστημα. Αυτή η απροσδιοριστία συγκρότησης του κοινωνικού αντικειμένου εισάγει έτσι το πρόβλημα του σχετικισμού στο κέντρο της ανάλυσης για τον καταμερισμό της εργασίας και γενικότερα για το μακροθεωρητικό πλαίσιο, στο οποίο ανατρέχει η κατασκευή των εννοιών.

Ως συνέπεια του μεθοδολογικού αυτού διλήμματος μπορεί να θεωρηθεί η προτελευταία (υπ' αριθμ. 3) παρατήρηση της παρ. 15 που αναφέρεται στη μεθοδολογία του Schmoller (βαθμίδες ανάπτυξης της οικονομίας). Ο Weber επιδιώκει εδώ να ριζοσπαστικοποιήσει το πρόβλημα του σχετικισμού (την ίδια στιγμή που ασπάζεται το πλαίσιο της μακρο-θεωρίας) αμφισβητώντας τις εξελικτιστικές παραδοχές του ιστορισμού: όπως υποστηρίζει εδώ ο Weber, κριτήριο της διαδοχής οικονομικών βαθμίδων δεν μπορεί να είναι το πολιτικό πλαίσιο ρύθμισης με την έννοια του Schmoller, επειδή ακριβώς δεν είναι δεδομένη μια παράλληλη εξέλιξη της «εσωτερικής δομής της οικονομίας» (εξειδίκευση, καταμερισμός της εργασίας, μορφές ιδιοποίησης) και του φορέα οικονομικής πολιτικής (παρότι η ανάλυση πρέπει σε κάθε περίπτωση να λάβει υπόψη της τον τρόπο επίδρασης των ποιοτικών οργανισμών στον τρόπο παραγωγής). Άρα, λόγω της απροσδιοριστίας των σχέσεων του οικονομικού προς το πολιτικό η μόνη δυνατότητα που μένει ανοικτή στην κοινωνιολογική ανάλυση είναι ο *ad hoc* συνδυασμός τυπικών μορφών για την ανακατασκευή του ιστορικού ως συγκεκριμένου. Το γεγονός ότι τα στοιχεία που συνδυάζονται προέρχονται από τη μακρο-θεωρία έχει εξαφανισθεί πίσω από τη μεθοδολογική αυτή απόφαση.

6. Φορμαλισμός και αξιολογία στη βεμπεριανή κατασκευή
της έννοιας της οικονομίας

Η προσέγγιση της βεμπεριανής θεμελίωσης των οικονομικών εννοιών που προτάθηκε εδώ ανέδειξε τη λανθάνουσα εξάρτηση της θεωρίας αυτής από μακροθεωρητικά πλαίσια, καθώς και τους ιδιαίτερους τρόπους εμπλοκής του βεμπεριανού φορμαλισμού με τα ερωτήματα του ιστορισμού και το αξιακό πρόβλημα. Αυτό το πλαίσιο ερωτημάτων επηρεάζει ευθέως τη βεμπεριανή προσέγγιση της έννοιας της οικονομίας. Μπορούμε να εντοπίσουμε στο έργο του Weber δύο εκδοχές οιονεί μεθοδικής ανάπτυξης των οικονομικών κατηγοριών που περιέχουν αντίστοιχα δύο διαφορετικές αναπτύξεις της έννοιας της οικονομίας. Η πρώτη εκδοχή μπορεί να ανακατασκευαστεί στη βάση ενός πρώιμου Βεμπεριανού κειμένου – του «Grundriss» του 1893 – που έγινε πρόσφατα προσιτό στην έρευνα και για το οποίο δεν υπάρχει μέχρι τώρα καμιά αξιολόγηση όσον αφορά τη μεθοδολογική σημασία του. Χαρακτηριστικά στο κείμενο αυτό η έννοια της οικονομίας αναπτύσσεται στην παράδοση του σμολεριανού ιστορισμού με αφετηρία τη διάκριση μεταξύ οικονομίας και λαϊκής οικονομίας, ενώ το αξιακό ζήτημα δεν φαίνεται να αποτελεί κεντρικό άξονα της πρώιμης αυτής θεωρητικής κατασκευής. Αντιθέτως η δεύτερη ανάπτυξη της έννοιας της οικονομίας, που περιέχεται στο κεφάλαιο για τις κοινωνιολογικές κατηγορίες της οικονομίας στο *Οικονομία και κοινωνία*, είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με τη φορμαλιστική ανάλυση του προβλήματος του ορθολογισμού και του αξιακού προβλήματος.

Στο «Grundriss» ο Weber θα θέσει στην πράξη το πρόβλημα της μεθοδικής ανάπτυξης των εννοιών (ένα πρόβλημα που, σύμφωνα με τη μεθοδολογική θέση που επεξεργάζεται στα μεταγενέστερα κείμενά του, δεν είναι δυνατόν να αναπτυχθεί κατά μεθοδολογικά δεσμευτικό τρόπο), ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύονται στο κείμενο αυτό οι σχέσεις της βεμπεριανής ανάλυσης με την ιστοριστική προβληματική. Το κείμενο περι-

λαμβάνει ένα πρώτο «σχέδιο» παραδόσεων (χωρισμένο σε Εισαγωγή και 6 «βιβλία») πάνω στη γενική (θεωρητική) εθνική οικονομία, καθώς και μια λεπτομερέστερη ανάπτυξη δυο παραγράφων του πρώτου βιβλίου του «σχεδίου» (Οι εννοιακές βάσεις της οικονομικής θεωρίας) που αναφέρονται στην «Οικονομία και στα στοιχειώδη της φαινόμενα» και στη «Λαϊκή οικονομία και τα στοιχειώδη της φαινόμενα». Το «Grundriss» παρουσιάζει ιδιαίτερο μεθοδολογικό ενδιαφέρον από την άποψη ότι σ' αυτό δεν έχει ολοκληρωθεί η φορμαλιστική στροφή της βεμπεριανής μεθοδολογίας και οι βασικές έννοιες που εισάγονται εδώ συγκροτούνται σε αναφορά όχι μόνο με φορμαλιστικές, αλλά και με ιστοριστικές και υλιστικές θεμελιώσεις.

Σύμφωνα με το «σχέδιο» το οποίο αποτελείται από σχεδιαζόμενα «βιβλία» και την αντίστοιχη βιβλιογραφία σε κάθε ένα βιβλίο, προτάσσεται στην όλη παράδοση ένα πρώτο βιβλίο που αναφέρεται στις εννοιακές βάσεις της λαϊκής οικονομίας. Ακολουθεί ένα δεύτερο βιβλίο που αναφέρεται στις «Φυσικές βάσεις της οικονομίας» (φυσικοί όροι ζωής, πληθυσμός, ανθρωπολογικές βάσεις της οικονομίας). Διαπιστώνεται εδώ ένας παραλληλισμός προς το πρώτο βιβλίο του σμολεριανού «Grundriss». Αυτό που διακρίνει ιδιαίτερα το βεμπεριανό «σχέδιο» είναι ότι στις φυσικές βάσεις συγκαταλέγονται και προβλήματα «νόμων» που διέπουν την οικονομική ζωή (αναφέρεται στις εργασίες του F. J. Neumann), καθώς και προβλήματα σχέσεων της οικονομίας προς το δίκαιο και το κράτος που εμφανίζονται έτσι ως μέρος του «φυσικού» της περιβάλλοντος. Ακολουθεί ένα τρίτο βιβλίο για τις «Ιστορικές βάσεις της λαϊκής οικονομίας», που βρίσκεται κοντά στις μαρξικές αναλύσεις της ιστορικής εξέλιξης προς την αστική κοινωνία: αναπτύσσονται εδώ προβλήματα ανάπτυξης της βιοτεχνίας και του σύγχρονου εργοστασίου, της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, της φύσης του μερκαντιλιστικού κράτους και μετάβασης στην οικονομική ελευθερία και στην ανταγωνιστική κοινωνία καπιταλιστικού τύπου ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας και της τεχνολογίας. Στο τέταρτο βιβλίο αναπτύσσονται τα στάδια ανάπτυξης της

οικονομικής θεωρίας (σε αναλογία με την ανάπτυξη στο VW του Schmoller) και ακολουθεί ένα πέμπτο βιβλίο αναφερόμενο στη θεωρητική ανάλυση της σύγχρονης οικονομίας της αγοράς στο οποίο αναλύονται προβλήματα παραγωγής, οργάνωσης καπιταλιστικής επιχείρησης, οι έννοιες του κεφαλαίου και της εργασίας, προβλήματα κυκλοφορίας, πίστης, διανομής, κατανάλωσης και εισοδήματος, καθώς και προβλήματα λειτουργιών κοινωνικού κράτους (ασφάλιση, κτλ.). Το κεφάλαιο αυτό συμπυκνώνει δηλαδή τα κεντρικά ζητήματα που περιέχονται στο δεύτερο και στο τρίτο βιβλίο του «Grundriss» του Schmoller. Το ότι η παράδοση έχει επηρεαστεί από τη σκέψη του Schmoller (και όχι ὀρέδαια από το ίδιο το «Grundriss» του οποίου ο πρώτος τόμος δημοσιεύτηκε το 1900) γίνεται φανερό από την κατάληξη του υπό σχεδίαση πέμπτου βιβλίου και τα περιεχόμενα του έκτου, όπου αναλύονται προβλήματα οικονομικής κρίσης και ανεργίας, καθώς και τα «φιλοσοφικά» προβλήματα των οικονομικών ιδεωδών και αξιών της οικονομικής ζωής σε αντιστοιχία με το καταληκτικό τέταρτο βιβλίο του «Grundriss» του Schmoller το οποίο χαρακτηρίζεται από τον συγγραφέα του «ιστοριοφιλοσοφικό» (II, 127) και το οποίο προγραμματεύεται προβλήματα διακρίσεων και κρίσεων, συγκρούσεων μεταξύ τάξεων και κλάσσης και μεταξύ κρατών, καθώς και τις μορφές «ακμής και παρακμής» της ανθρωπότητας. Στη δεμπεριανή εκδοχή τα αξιακά αυτά ζητήματα γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης στα βάζη της προβληματικής των συμφερόντων του «εθνικού κράτους» και προφανώς σε αναλογία με την προβληματική της εναρτιστήριας παράδοσης του Weber στη Χαϊδελβέργη. Αυτό όμως που αποτελεί μεθολογικά κεντρικό πρόβλημα του δεμπεριανού «Grundriss» (1898) ανατυπώνεται στις δύο ανεπτυγμένες παραγράφους του πρώτου βιβλίου, στις οποίες αντιπαρατίθεται η προβληματική της οικονομίας (§ 2) και των φαινομένων της προς την προβληματική της λαϊκής οικονομίας (§ 2) και των φαινομένων της. Η αντιπαράθεση των δυο εννοιών ανευρίσκειται όπως είδαμε και στο «Grundriss» του Schmoller και παρουσιάζει μια αμφισημία, δεδομένου ότι θα μπορούσε να κατανοηθεί τόσο ως ανάπτυξη εαρισμένης θεωρίας της οικονομίας πάνω

στην οποία προβάλλονται προβλήματα μορφής της σύγχρονης οικονομίας, όσο και ως τύπος που οδηγεί από αφηρημένες και γενικές έννοιες σε πλέον συγκεκριμένες και διαφοροποιημένες. Στο βεμπεριανό «Grundriss» φαίνεται να επικρατεί η πρώτη πρόθεση (ανάπτυξης γενικής θεωρίας οικονομικών εννοιών με αφαίρεση από τη σύγχρονη μορφή τους), αλλά ταυτόχρονα παρατηρούνται έντονα φαινόμενα «έλξης» των γενικών εννοιών από τη σύγχρονη προβληματική από την οποία έγινε αφαίρεση. Η έννοια της οικονομίας αναπτύσσεται περιεχομενικά ως δραστηριότητα που προσανατολίζεται προς την απόκτηση των εξωτερικών μέσων για την ικανοποίηση των αναγκών. Ήδη στο επίπεδο ανάπτυξης της γενικής έννοιας ο Weber επιλέγει μια φορμαλιστική κατεύθυνση ανάπτυξης της έννοιας, αξιώνοντας την αφαίρεση από μη-οικονομικά (πολιτικά, ηθικά, κτλ.) στοιχεία του πράττειν προκειμένου να συγκροτηθεί το οικονομικό πράττειν «χωρίς αδράνειες», δηλαδή επιλέγει την κατεύθυνση της αυστριακής σχολής και αντιμετωπίζει κριτικά τόσο το ρεαλισμό, όσο και τον ιστορισμό. Παρά το γεγονός ότι η ανάλυση συνοδεύεται από έναν ιστορικό προβληματισμό για τη διαμόρφωση του οικονομούντος ατόμου στη δυτική κοινωνία, είναι έκδηλη η παρουσία θεωρητικών ιδεών του Menger εδώ, τόσο όσον αφορά την προσέγγιση των οικονομικών αναγκών και της ικανοποίησής τους, όσο και όσον αφορά τη θεωρία των αγαθών (αναφέρεται σε αγαθά α', β', και γ' τάξεως, σε αντιστοιχία με τον Menger.) Είναι προφανής η έλξη των γενικών αυτών εννοιών από θεωρητικά υποδείγματα αναφερόμενα στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία. Η έλξη αυτή αποτυπώνεται σε έννοιες όπως κτητική ορμή χωρίς «αδράνειες», καθαρή οικονομική δραστηριότητα απηλλαγμένη από άλλα στοιχεία, κτλ.

Στον προβληματισμό αυτό στο επίπεδο της οικονομίας αντιπαραθέτει ο Weber στην παράγραφο περί της λαϊκής οικονομίας, μια προβληματική που αναφέρεται στις μορφές που λαμβάνει η οικονομική δραστηριότητα στη σύγχρονη λαϊκή οικονομία (σσ. 14-16). Ως χαρακτηριστικά «σύγχρονα» στοιχεία επισημαίνονται η αυτονομία των επιμέρους οικονομικών μονάδων, η παραγωγή για την αγορά, η έλλειψη συνειδη-

τού προγραμματισμού για τη συνολική οικονομία, η γενικευμένη ανταλλαγή και η αυτόματη ρύθμιση της οικονομίας μέσω αυτής. Ο τύπος σύγχρονης οικονομίας αντιπαρατίθεται σε «κομμουνιστικές κοινωνίες», καθώς και σε κοινωνίες χωρίς ανταλλαγή (η αντιπαράθεση παραπέμπει σε αντίστοιχες αναλύσεις του Menger στις «Έρευνες»). Ακόμη ως στοιχειώδη φαινόμενα της λαϊκής οικονομίας επισημαίνονται η «αυτονομία» της ιδιοκτησίας αγαθών (ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής) και η «ελευθερία» στην κυκλοφορία της εργασίας, καθώς και η ρύθμιση του οικονομικού πράττειν από συμφέροντα κέρδους (χαρακτηριστικά της μαρξικής ανάλυσης των όρων καπιταλιστικής παραγωγής). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιπαράθεση οικονομικής και λαϊκοοικονομικής θεωρίας της αξίας στο πρώτο βιβλίο του «Grundriss». Η «οικονομική» δηλαδή γενική και αφηρημένη ανάλυση (σημείο 7, § 2) υποτίθεται ότι προϋποθέτει μια απομονωμένη οικονομία χωρίς ανταλλαγές. Έλκεται ωστόσο από τη σύγχρονη προβληματική των αυστριακών (νόμος της οριακής χρησιμότητας) την οποία ανάγει σε υπερϊστορική σταθερά: Από μεθοδολογική άποψη προϋποτίθεται, προκειμένου να συγκροτηθεί θεωρία οριακής χρησιμότητας, η προβληματική της εξατομικευσης η οποία ωστόσο αναφέρεται σε σύγχρονη κοινωνία της αγοράς – πράγμα το οποίο λαμβάνει υπόψη η ανάλυση του Weber στην παράγραφο για τη λαϊκή οικονομία (§ 3). Εδώ η ανάλυση των γενικών εννοιών της θεωρίας της αξίας αντιπαρατίθεται προς τη «σύγχρονη» προβληματική του σχηματισμού τιμών (σσ. 17-19), του χρήματος⁵² (σσ. 19-23) και της «αξίας κυκλοφορίας» (σσ. 23-24). Η προβληματική των τιμών αναπτύσσεται σε σχέση με τις έννοιες του ανταγωνισμού και του μονοπωλίου. Κατά την ανάπτυξη της θεματικής της διαμόρφωσης των τιμών λαμβάνεται υπόψη τόσο η διάσταση της υποκειμενικής εκτίμησης της αξίας, όσο και η προβληματική των τεχνικών όρων της παραγωγής και της

Ο προβληματισμός που αναπτύσσεται εδώ για την οριακή χρησιμότητα του χρήματος (μεγαλύτερη για τους κοινωνικά ασθενέστερους) μπορεί να ερμηνευθεί ως πρόληψη των μεταγενέστερων αντίστοιχων ιδεών του Pigou.

κατανομής της ιδιοκτησίας και των εισοδημάτων. Ο αυστηρός φορμαλιστικός προσανατολισμός μετριάζεται εδώ προφανώς από έναν εκλεκτικισμό σμολεριανού τύπου.

Αντίστοιχη «ιστοριστική» προβληματική αναπτύσσεται και σε σχέση με την έννοια της «αξίας κυκλοφορίας» (σσ. 23 κ.επ.) όπου τονίζονται η διάσταση του επιπέδου των αναγκών, το οποίο επηρεάζεται από παραδόσεις και αξιολογικές στάσεις των δρώντων, αλλά και η διάσταση της ανάπτυξης της τεχνικής, ως παράγοντες που εισέρχονται στην πραγματική διαμόρφωση των τιμών.

Συμπερασματικά παρατηρούνται σε αυτή την αντιπαράθεση του γενικού προβληματισμού της αξίας της § 2 και της σύγχρονης προβληματικής της αξίας της § 3, αφενός ισχυρή έλξη της «θεμελιωτικής» γενικής θεωρίας της αξίας από τον φορμαλισμό τύπου Menger και αφετέρου διαρκείς μεταβάσεις στο επίπεδο της ανάπτυξης της θεωρίας της αξίας για τις σύγχρονες κοινωνίες από τον ιστορισμό στο φορμαλισμό με διαρκή παρουσία στον ορίζοντα της επιστημολογικής κατασκευής μαρξικών μοτίδων. Η δομή αυτή ολοκληρώνεται και συστηματοποιείται, όπως θα διαπιστώσουμε, στις μεταγενέστερες εργασίες του Weber, στο *Οικονομία και κοινωνία*.

Στο 8ο σημείο της § 2 ο Weber πραγματεύεται τα «στοιχεία της οικονομίας» και κατά κύριο λόγο την παραγωγή και τους συντελεστές της. Η έννοια της παραγωγής αναπτύσσεται με μια γενική υπεριστορική έννοια ως μορφική μεταλλαγή των φυσικών δυνάμεων σε αναλώσιμα αγαθά, ενώ παράλληλα υπεισέρχονται και εδώ προβλήματα εκτίμησης της οριακής χρησιμότητας των αγαθών, κτλ. Κεντρικές έννοιες είναι οι έννοιες της εργασίας και του καταμερισμού της με την τεχνική σημασία του όρου. Στην ανάλυση αυτή αντιστοιχεί το σημείο 3 της § 3 περί λαϊκής οικονομίας που επιγράφεται «Η παραγωγή στη λαϊκή οικονομία» (σσ. 25-28). Εδώ προβάλλονται ως «ρυθμιστικές αρχές» στη σύγχρονη λαϊκή οικονομία η ρύθμιση της παραγωγής μέσω του κέρδους, που αντιπαρατίθεται σε πολιτικές ρυθμίσεις του ανταγωνισμού ή και των φάσεων της παραγωγής σε προαστικές κοινωνίες. Και εδώ η προβληματική της εργασίας και του καταμερισμού της βρίσκει

ται στο επίκεντρο, αλλά εισάγεται διάκριση μεταξύ του τεχνικού καταμερισμού της εργασίας και των διαμεσολαβήσεών του στη σύγχρονη οικονομία της αγοράς. Η προβληματική της οργάνωσης της εργασίας αναπτύσσεται σε σχέση με την ιδιαίτερη μορφή εξουσίας πάνω στην ελεύθερη εργασία που στις κοινωνίες αυτές προσφέρεται ως εμπόρευμα στην αγορά. Ως ιστορικός όρος της εργασιακής διαδικασίας προβάλλεται ο «βαθμός της διαφοροποίησης της ιδιοκτησίας» και η συνακόλουθη συγκρότηση κοινωνικών τάξεων ιδιοκτητών και μη ιδιοκτητών. (Προφανής αναφορά στη μαρξική προβληματική της πρωταρχικής συσσώρευσης.) Αντίστοιχα «υλιστικά» προσανατολισμένη είναι και η συναφής ανάπτυξη των παραγωγικών μέσων σε σχέση με την ατομική ιδιοκτησία και την κατοχή χρήματος στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία.

Οι αναλύσεις της §3 ολοκληρώνονται με αναφορά στην οργάνωση της σύγχρονης, προσανατολισμένης προς το κέρδος, επιχείρησης καθώς και στις έννοιες της περιουσίας, του εισοδήματος και της πίστης, έννοιες που σύμφωνα με το σχέδιο του «Grundriss» είχε προγραμματιστεί από τον Weber να αναπτυχθούν στο 5ο «βιβλίο» της παράδοσης του 1898.

Από τα ζητήματα που τίθενται στο «Grundriss» γίνεται εμφανής η προσπάθεια του Weber να συνδέσει την προβληματική της κατασκευής της έννοιας της οικονομίας με την κλασική διάκριση των ιστοριστών (που παρατηρείται και στα κείμενα του Schmoller) μεταξύ οικονομίας γενικά και σύγχρονης («λαϊκής») οικονομίας. Στο «Grundriss» τίθενται σχετικά με τη διάκριση αυτή μεθοδολογικά ζητήματα κατασκευής τύπων, ιστορικότητας της θεωρίας, έλξης των εννοιών που αναφέρονται σε «υπεριστορικά» φαινόμενα από σύγχρονο κατηγοριακό πλαίσιο, καθώς και προβλήματα αναφερόμενα στη σχέση περιεχομένου και μορφής στη σύγχρονη πολιτική οικονομία. Εμμέσως τίθεται και το αξιολογικό ζήτημα: με την αναφορά στο εθνικό κράτος στο τέλος του σχεδίου γίνεται φανερό ότι ο Weber απασχολεί και στο «Grundriss» η ιδέα ότι το νικό στοιχείο είναι θεμελιωτικό στοιχείο της αξιολογίας, η ιδέα που βρίσκει την πλήρη διατύπωσή της στη χαϊδελβερνική εναρκτήρια παράδοσή του.

Τα θεωρητικά προβλήματα που τέμνονται στο «Grundriss» μπορούν να εντοπιστούν και στο *Οικονομία και κοινωνία*. Μεθοδολογικά η ανάλυση ανατρέχει εδώ, προκειμένου να προσεγγίσει τα προβλήματα αυτά, σε μια επεξεργασμένη θεωρία του ορθολογικού κοινωνικού πράττειν, η οποία προϋποθέτει και μια ανάλυση του αξιολογικού ζητήματος. Η θεωρία αυτή επιτρέπει στον Weber μια μορφή μεθοδικής ανάπτυξης εννοιών που αναφέρονται στις σημαντικότερες διαστάσεις του σύγχρονου ιστορικού κοινωνικού σχηματισμού (οικονομία, κοινωνία, πολιτική, δίκαιο, θρησκεία, διαμόρφωση αστικού χώρου, κτλ.)⁵³ αποφεύγοντας ταυτόχρονα τη θεμελίωση τους στην ιστοριστική ιδέα μια προϋποτιθέμενης κοινωνικής υλικότητας⁵⁴. Η θεωρία του ορθολογικού πράττειν αποτελεί και τον κεντρικό άξονα συγκρότησης των επιμέρους οικονομικών κατηγοριών, ενώ ταυτόχρονα θέτει το ερώτημα του ορθολογισμού και της αξιολόγησης συνολικών οικονομικών συστημάτων.

Και η έννοια της οικονομίας συγκροτείται στο *Οικονομία και κοινωνία* με αναδρομή στο πρόβλημα του ορθολογισμού και στο αξιακό πρόβλημα: «Για οικονομία θα ομιλήσουμε

53. Με την έννοια αυτή η μεθοδική ανάλυση του Weber εις *WG* είναι ουσιαστικά ανάλυση ως προς όλες τις ουσιώδεις πλευρές του κοινωνικού αντικειμένου (και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό από το «Grundriss» του «ρεαλιστή» Schmoller που επικεντρώνεται στον τύπο της κοινωνικής οικονομίας!) ενώ τυπικά αποδεσμεύεται από την αναγνώριση ενός τέτοιου τύπου ανάλυσης ως μεθοδολογικά έγκυρου.

54. Πρόβλ. για την ανακατασκευή του «κοινωνικού» ως συσχετισμού τυπικών πλευρών J.v. Kempfski, «Stein, Schmoller, Weber und die Einheit der Sozialwissenschaft» εις N. Klöten et.al. (επ.) *System und Methoden in der Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, Tübingen 1964, σ. 191 επ. Λόγω του συσχετιστικού στοιχείου που τη χαρακτηρίζει διατηρούνται ωστόσο και στην κατασκευή του Weber τα ανορθολογικά θεμέλια της ιστοριστικής «κοινωνικότητας», τα οποία εντοπίζονται και στις αντίπαλες θεωρητικοποιήσεις του Schmoller περί «όλου», των Stolzmann, Falk, κτλ. Στην εξέλιξη των ιστοριστικών προσεγγίσεων η αντιδεμπεριανή θεωρία του «αντικειμενικού νοήματος» συνέδεσε έννοιες όπως της συλλογικής χρείας (Kollektivbedarf) με εθνικιστικά πολιτικά περιεχόμενα και ιδεολογίες «αίματος και εδάφους» (πρόβλ. Falk, *Das Werturteil*, Berlin 1930, σ. 51 επ., 104 κτλ.) εντασσόμενη έτσι στον ανορθολογικό ντεσιζιονισμό του μεσοπολέμου, αντίστοιχα με την όξυνση των ντεσιζιονιστικών στοιχείων στη δεμπεριανή παράδοση (C. Schmitt).

τουλάχιστον εμείς εδώ στο βαθμό που απέναντι σε μια ανάγκη ή σε ένα πλέγμα αναγκών, και σε σχέση με αυτά, βρίσκεται ένα απόθεμα μέσων σε σπανιότητα και δυνατών πράξεων κατά την εκτίμηση του δρώντος, και το γεγονός αυτό αποτελεί αιτία μιας συμπεριφοράς που στηρίζει ιδιαίτερα τους υπολογισμούς της επάνω του. Αντίστοιχα είναι σε μια τέτοια περίπτωση αυτονόητο για ένα ορθολογικό κατά το σκοπό πράττειν: ότι η σπανιότητα αυτή προϋποθέτει υποκειμενικά και ότι το πράττειν προσανατολίζεται προς αυτήν» (σ. 257). Από τον ορισμό γίνεται εμφανής η σύνδεση των εννοιών της οικονομικής ανάλυσης (ανάγκες, μέσα, σπανιότητα) με την τυπική λογική θεμελίωση κοινωνιολογικών κατηγοριών που προσανατολίζεται προς το υπόδειγμα ορθολογικού κατά το σκοπό πράττειν. Αλλά ταυτόχρονα μένει απροσδιόριστο, βάσει ακριβώς αυτής της τυπικής λογικής, το περιεχόμενο των σκοποθεσιών (ακριβώς λόγω της αδυναμίας προσδιορισμού, βάσει των βεμπεριανών μεθοδολογικών παραδοχών, του ιστορικού χαρακτήρα του μακροθεωρητικού πλαισίου που προσδιορίζει τις σκοποθεσίες). Η προβληματική σχέση μορφής και περιεχομένου αποτυπώνεται στη βεμπεριανή διάκριση ως προς τη «σκοπιά» από την οποία λαμβάνει χώρα η οικονομική δραστηριότητα: «Μπορεί κανείς να δραστηριοποιηθεί οικονομικά από δυο διαφορετικές σκοπιές. Αφενός προς κάλυψιν μιας δεδομένης ανάγκης (...) Απέναντι στην οικονομική δραστηριότητα προς κάλυψιν ιδίων αναγκών (Bedarf, «χρεία»), το δεύτερο είδος οικονομείν είναι η οικονομία με κτητικό χαρακτήρα (Erwerb): η εκμετάλλευση από το δρώντα της ιδιαίτερης οικονομικής πραγματικότητας και σπανιότητας επιθυμητών αγαθών, για την επίτευξη ιδίου κέρδους από τη διάθεση αυτών των αγαθών» (WG, σ. 257 κ.επ.). Εισάγεται εδώ ένας δυϊσμός της έννοιας της οικονομίας («μπορεί κανείς να δραστηριοποιηθεί οικονομικά έτσι ή έτσι») χωρίς οι αντίστοιχες δυνατότητες κατάταξης των οικονομικών δραστηριοτήτων να συσχετίζονται με ιστορικά και διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των οικονομικών συστημάτων, βάσει των οποίων προκύπτουν, όπως είναι ο τρόπος παραγωγής, η οργάνωση των μορφών ιδιοκτησίας και το σύστημα οικονομικής επικοινωνίας.

νωνίας⁵⁵. Οι δύο «δυνατότητες» του Weber έχουν ωστόσο ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Χαρακτηρίζονται ως «οικονομίες» βάσει του ότι καλούνται να διαχειριστούν οικονομικά μέσα σε σπανιότητα και προϋποθέτουν ορθολογικό κατά το σκοπό πράττειν (άρα πράττειν βάσει ενός σχεδίου – πρβλ. *WG*, σ. 49). Αναφέρονται σε αριστοποιημένες εκτιμήσεις των οικονομικών υποκειμένων που επιδιώκουν την κατανομή χρησικών δραστηριοτήτων και μέσων σε υπάρχουσες δυνατότητες και σε ανάγκες. Έλκονται δηλαδή και οι δύο από μια «σύγχρονη» λογική του οικονομικού πράττειν, αναπαράγονται ταυτόχρονα ως προς τον εντοπισμό των δυνατοτήτων του οικονομείν, μια απροσδιοριστία γνωστή από τη συνδυαστική λογική του ιστορισμού. Οι τύποι του οικονομείν αναφέρονται σε διαφορετικές (διαχρονικές ή συγχρονικές) οικονομίες ή είναι διαστάσεις και «σκοπιές» του πράττειν στα πλαίσια μιας οικονομίας. Ενώ ο προεισαγωγικός αποκλεισμός (θεμελιωμένος στον πυρήνα της ατομιστικής μεθοδολογίας) της οικονομίας τύπου Ροβινσώνα φάνηκε να αποκλείει τα τελευταία ενδεχόμενα, φαίνεται τελικά ότι ακριβώς προς αυτή τη συστηματική εκδοχή στρέφεται το ενδιαφέρον της δεμπεριανής ανάλυσης, καθώς επιχειρεί μια κίνηση μετατόπισης από την προβληματική της διάκρισης μεταξύ τύπων ορθολογισμού και συγκεκριμένα μεταξύ υλικού και τυπικού ορθολογισμού του οικονομικού πράττειν. (Αλλά και η εξέταση αυτή γίνεται καθώς επικρέμαται πάντοτε η ένσταση του Menger, ότι κριτήρια υλικής ορθολογικότητας δεν μπορούν να εφαρμοστούν σε οικονομίες της αγοράς, και με το σκοπό να επιβεβαιωθεί η ένσταση αυτή και από την κοινωνιολογική μεθοδολογία). Φαίνεται ότι οι δρώντες ορθολογικά κατά το σκοπό και με αφετηρία τη σκοπιά κάλυψης ιδίων αναγκών αποτελούν ένα

55. Ο W. Hennis, εις "Max Weber Thema" εις *Zeitschrift für Politik* 31 (Μάρτιος 1984) Η.1 σελ. 11 επ., 36, αναφέρει την προβληματική της «χρείας» ("Bedarf" σε αντιπαράθεση με την πρόσκτηση μέσω της αγοράς "Erwerb" αποκλειστικά σε παραδοσιακές μορφές κοινωνικότητας και παραθεωρεί έτσι την προβληματική της διάκρισης αυτής ως διάστασης του (υλικού) ορθολογισμού αναπαραγωγής και των σύγχρονων κοινωνιών.

παράδειγμα των «υλικών» διαστάσεων του οικονομείν, που αναφέρονται στην προμήθεια της κοινωνίας με αγαθά αναγκαία για την κάλυψη των αναγκών και την αναπαραγωγή της. Αντιθέτως εκείνοι οι οποίοι προσανατολίζουν τη δράση τους προς την οικονομική σχέση ανάγκης και ικανοποίησής της με σκοπό την επίτευξη κέρδους, δεν θέτουν το πρόβλημα προμηθειών προς κάλυψη κοινωνικών αναγκών, αλλά προς εξυπηρέτηση του ιδίου συμφέροντός τους, χάριν του οποίου προβαίνουν σε ορθολογικούς κατά το σκοπό υπολογισμούς των μέσων και αποτελεσμάτων των πράξεών τους. Ωστόσο οι πράξεις τους αναφέρονται εξ αντικειμένου στις διαδικασίες κάλυψης της οικονομίας με τους αναγκαίους πόρους, χωρίς τούτος να είναι ο σκοπός τους, δηλαδή έχουν ως μη ηθελημένο αποτέλεσμα το ότι μέσω αυτών ακριβώς λαμβάνουν χώρα τέτοιες διαδικασίες.

Σε πολλές διατυπώσεις του κεφαλαίου για τις «κοινωνιολογικές κατηγορίες της οικονομίας» γίνεται σαφές το ενδιαφέρον του Weber να εντάξει τα κριτήρια της κάλυψης των αναγκών και τα κριτήρια της πραγματοποίησης κέρδους σε ενιαίο σύστημα αποδίδοντάς τα αντίστοιχα σε μισθωτές-εργασιακές δραστηριότητες αφενός και επιχειρηματικές δραστηριότητες αφετέρου (πρβλ. *WG*, σ. 57). Κάθε δραστηριότητα εντάσσεται σε ένα σύστημα του οποίου χαρακτηριστικό είναι η διαμεσολάβηση όλων των οικονομικών πρακτικών από το χρήμα. Και σε σχέση με τον υπολογισμό των αγαθών και δραστηριοτήτων σε χρήμα αναπτύσσει ο Weber αφενός υλικά, αφετέρου τυπικά κριτήρια ανάλυσης. Από «υλική» άποψη δεν ενδιαφέρει τη βεμπεριανή ανάλυση μόνο ο υπολογισμός των αγαθών ως προς τη σημασία τους για την παροχή «χρήσιμου» έργου, αλλά και η προβληματική υπολογισμού κατά τον τρόπο χρήσης των αγαθών αυτών και μελλοντικών δυνατοτήτων αξιοποίησής τους, μέσω της δυνατότητας ανταλλαγής τους στην αγορά, ενώ η αυστηρά «τυπική» ανάλυση αναφέρεται αποκλειστικά στον υπολογισμό του κέρδους σε χρηματικές μονάδες. Η ανάλυση παρουσιάζει εδώ σύνθετα προβλήματα, δεδομένου ότι η «υλικότητα» του πρώτου κριτηρίου περιέχει την ιδέα συσχέτισης του μορφικού στοιχείου (υπολογισμών

232 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

του επιχειρηματία σε χρηματικές μονάδες) με συνολικές κοινωνικές αναπαραγωγικές διαδικασίες. Οι τελευταίες εκπροσωπούνται σε επίπεδο κατασκευής εννοιών από «ενδιάμεσες περιεχομενικές έννοιες», όπως η κατάσταση της αγοράς, ο αγώνας στην αγορά και ο ανταγωνισμός που μεσολαβούνται από χρηματικούς υπολογισμούς. Το μεθοδολογικό ενδιαφέρον του Weber αποκαθιστά έτσι μια σχέση μορφικού προς περιεχομενικό, αποκλείοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα ανεξάρτητης θεματοποίησης της περιεχομενικής διάστασης του αντικειμένου (δηλαδή τη δυνατότητα θεμελίωσης μιας αντικειμενικής θεωρίας της αξίας), την οποία η ανάλυση παρακολουθεί μέχρι ενός μη περαιτέρω ερευνησιμου σημείου, δηλαδή του εντοπισμού «οικονομικών συμφερόντων». Οπότε ο ορθολογισμός εκδηλώνεται αποκλειστικά στο επίπεδο της τυπικής ορθολογικότητας του οικονομικού πράττειν, ως «υπολογισιμότητα» σε χρηματικά μεγέθη. Συνίσταται στο «μέτρο του υπολογισμού που είναι τεχνικά δυνατός κατά το οικονομικό πράττειν και που εφαρμόζεται πράγματι απ' αυτό» (WG, σ. 60). Δηλαδή ο μεθοδολογικός προβληματισμός υποχωρεί στον εντοπισμό ποσοτικών κριτηρίων υπολογισιμότητας («μέτρο» του υπολογισμού) των επιμέρους χειρισμών μεμονωμένων οικονομούντων δρώντων. Οπωσδήποτε ο Weber διατυπώνει και κριτήρια υλικής ορθολογικότητας του οικονομικού πράττειν που αναφέρονται σε προβλήματα του «βαθμού» εφοδιασμού της κοινωνίας με τα αναγκαία για την αναπαραγωγή της αγαθά – ποιοτικό κριτήριο. Στην περίπτωση αυτή δεν αναφέρεται σε επιμέρους δρώντες, αλλά σε ανθρώπινες «ομάδες» (WG, σ. 60) – καθώς και σε υλικούς όρους τυπικού ορθολογικού πράττειν⁵⁶. Φαίνεται έτσι να αναπαράγει την προβληματική του κρυφού συνομιλητή του Μαρξ ο οποίος θεματοποίησε την κοινωνική αναπαραγωγή ως προβληματική κοινωνικής υλικότητας⁵⁷ που διαμεσολαβείται από επιφαινόμενες «μορφές» της

56. Πρβλ. E. Baumgarten, *ό.π.*, σ. 562 επ.

57. Η διαφοροποίηση της έννοιας της υλικότητας σε θεωρίες μαρξιστικού διαλεκτικού τύπου, από την ιστοριστική προσέγγιση του προβλήματος της κοινωνικής υλικότητας δεν θεματοποιείται από τον Weber στα πλαίσια της ανάλυσής του

πρακτικής των εξατομικευμένων δρώντων σε αστικές κοινωνίες. Σαφώς όμως η βεμπεριανή αποδοχή της λογικής σχέσης υλιστικού προς μορφικό-τυπικό στοιχείο συνοδεύεται από αντιστροφή της θεμελιωτικής αξίωσης της σχέσης αυτής: δεν γίνεται δεκτό ότι παράγονται τοποθετήσεις μεμονωμένων ατόμων, υπολογισμοί, κτλ. ως αποτελέσματα των συνθηκών αναπαραγωγής της συνολικής κοινωνίας, αλλά αντιστρόφως οι διαστάσεις της κοινωνικής αναπαραγωγής και του εφοδιασμού της συνολικής κοινωνίας με μέσα που ικανοποιούν τις κοινωνικές ανάγκες προκύπτουν ως προβληματικά μεγέθη των οποίων η επιστημολογική προσέγγιση παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσχέρειες, ενώ ως αυστηρή προσέγγιση επιβεβαιώνεται η προσέγγιση που εκκινεί από τις ατομικές επιλογές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προβληματικού κατά Weber μεγέθους που η μεθοδική ανάπτυξή του αναφέρεται σε πλέγμα σχέσεων που καλύπτουν όλη την έκταση της κοινωνικής οικονομίας και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας είναι κατ'εξοχήν η ίδια η τεχνική βάση της κοινωνίας η οποία κατανοείται βάσει της λογικής αυτής ως αποτέλεσμα της δραστηριοποίησης του τυπικού-ορθολογικού πράττειν κατά το «μέτρο του υπολογισμού που του είναι τεχνικά δυνατός», δηλαδή με αφετηρία ατομικούς υπολογισμούς. Ο λόγος που κατά τον Weber οι θεωρητικές προσεγγίσεις που συνδέονται με την προβληματική μιας «αντικειμενικής» θεωρίας, που στην οικονομία ιδιαίτερα της αντικειμενικής θεωρίας της αξίας (καταμερισμός της εργασίας σε κοινωνικό επίπεδο) δηλαδή προϋποθέτουν στη λογική τους τη σύνδεση μεγεθών βάσει κριτηρίων «υλικής ορθολογικότητας», θεωρούνται προβληματικές, είναι ότι κατά την εκτίμησή του οι προσεγγίσεις αυτές για να συγκροτήσουν το αντικείμενό τους ανατρέχουν υποχρεωτικά σε ένα στοιχείο «αξιολόγησης», το οποίο αυθαιρέτως αποδίδουν στο ίδιο το

του ορθολογισμού. Πρβλ. σχετικά με την αξιακή διάσταση της μαρξικής έννοιας του υλισμού Κ. Psychopedis, "Dialectical Theory, Problems of Reconstruction" εις W. Bonefeld et. al. (επ.) *Open Marxism*, London, Pluto, 1992, σσ. 1-53 και Κ. Ψυχοπαίδης, «Προβλήματα ανακατασκευής μιας σύγχρονης θεωρίας του διαλεκτικού υλισμού», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* 2 (Μάιος 1990) σελ. 5-21.

αντικείμενο. Κατά συνέπεια τα μεγέθη με τα οποία οι προσεγγίσεις αυτές εργάζονται δεν προκύπτουν «αυστηρά» βάσει ατομικών υπολογισμών, αλλά υποθετικά βάσει της εκτίμησης των συνολικών κοινωνικών αναγκών και των τρόπων κάλυψής τους: «ως υλική ορθολογικότητα θα χαρακτηρίσουμε το βαθμό κατά τον οποίο διαμορφώνεται ο εκάστοτε εφοδιασμός δεδομένων ανθρώπινων ομάδων (αδιάφορο πώς αυτές θα οριοθετηθούν) με αγαθά μέσω ενός είδους οικονομικά προσανατολισμένου κοινωνικού πράττειν και υπό το πρίσμα ορισμένων αξιολογικών αξιωμάτων (όποια φύση κι αν έχουν αυτά). Αυτά είναι άκρως πολυσήμαντα» (WG, σ. 60). Ο χαρακτήρας της απροσδιοριστίας υλικο-ορθολογικών μοντέλων της οικονομίας υπογραμμίζεται εδώ, στη βάση μιας μεθοδολογικής ένστασης που προϋποτίθεται, με τις εκφράσεις: «αδιάφορο πώς θα οριοθετηθούν», «όποια φύση κι αν έχουν» ή «πολυσήμαντα» και αντιπαρατίθενται στον προσδιορισμό που επιτυγχάνεται μέσω της υπολογισσιμότητας των επιμέρους δεδομένων στο επίπεδο του εξατομικευμένου πράττειν. Επισημαίνουμε ωστόσο ότι η ένσταση της απροσδιοριστίας απέναντι σε «αξιακά» μακρομεγέθη δεν οδηγεί τις συγκεκριμένες δεμπεριανές αναλύσεις στη θέση ότι προκύπτει πλήρης εξαφάνιση του αντικειμένου στην περίπτωση αφαίρεσης από ατομικές σκοποθεσίες. Παρατηρείται αντιθέτως μια μορφή «αντίστασης» του αντικειμένου που μεθοδολογικά αποτυπώνεται στις ενδιάμεσες («αναστοχατικές» του περιεχομένου) έννοιες στις οποίες αναφερθήκαμε, όπως «αγώνας στην αγορά», «ελευθερία της αγοράς», «συμφέροντα» κτλ., και οι οποίες αποτελούν έννοιες υπάρχουσες «αντί» της μακρο-ανάλυσης, ενώ αποτελούν ταυτόχρονα προϋπόθεση της μικρο-ανάλυσης. Αλλά και ως ζήτημα αρχής θεωρεί ο Weber ότι η λογική της αναπαραγωγής της συνολικής κοινωνίας (του «εφοδιασμού» της με τα μέσα κάλυψης των αναγκών της) αποκλίνει από τη λογική της τυπικής ορθολογικότητας και των ατομικών σκοποθεσιών, και για το λόγο αυτό απαιτεί μια «ιδιαίτερη διαπραγμάτευση» (WG, σ. 78). Στις συγκεκριμένες του αναλύσεις στο *Οικονομία και κοινωνία* οι δύο αυτές «λογικές» αποδίδονται αντίστοιχα στην προβληματική της κάλυψης κοινωνικών αναγκών

στην περίπτωση οικονομίας της αγοράς και στην προβληματική αυτή για την περίπτωση οικονομίας σχεδίου (άρα υπονοείται ότι δεν αποτελούν μορφές θεώρησης μιας και της αυτής «αστικής κοινωνίας»). Στα πλαίσια οικονομιών της αγοράς η κάλυψη κοινωνικών αναγκών μεσολαβείται από ανταλλαγές, ενώ προϋποτίθενται ιδιωτικές ιδιοκτησιακές σχέσεις των κοινωνικών μέσων παραγωγής. (Όρος της κοινωνίας της αγοράς είναι παράλληλα προς την ελευθερία της αγοράς η ιδιοποίηση εμπραγμάτων φορέων προσοδοιακής απόδοσης (WG, σ. 81)). Τούτο, δέχεται ο Weber, σημαίνει για τους μεν μη ιδιοκτήτες ανάλυψη κινδύνου μη κάλυψης των αναγκών τους, για τους δε ιδιοκτήτες ευκαιρίες προνομιακών προσόδων και εισοδημάτων. Αντίθετα η κάλυψη των αναγκών σε κοινωνίες με οικονομικό σχεδιασμό προσανατολίζεται προς θεσμοθετημένα, ρυθμιστικά πλαίσια (Satzung) μέσα σε ένα πολιτικό σώμα, που διαμορφώνονται βάσει περιεχομενικών («υλικών») κριτηρίων. Τα πλαίσια αυτά συνδέονται με ηθικά αξιώματα (πρόβλ. σοσιαλισμό των ηθικών φρονημάτων («Gesinnungssozialismus» εις WG, σ. 75) βάσει των οποίων σχεδιάζονται στρατηγικές που επιδιώκουν την κάλυψη μαζικών αναγκών. Αντίστοιχοι σχεδιασμοί είναι κατά τον Weber χαρακτηριστικοί και για κοινωνίες της αγοράς όταν αυτές βρίσκονται σε κρίση (πρόβλ. οικονομίες πολεμικής περιόδου). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις οικονομικών σχεδιασμών αντικαθίστανται τα ιδιωτικά συμφέροντα που κατά χαρακτηριστικό τρόπο οδηγούν την κάλυψη των αναγκών σε κοινωνίες της αγοράς, από «αξίες» σχεδιασμού των οποίων φορείς είναι ισχυρές κοινωνικο-πολιτικές ομάδες. Αλλά αυτή η εμπλοκή του αξιακού στοιχείου στην προβληματική της συνειδητής αντιμετώπισης μακροοικονομικών προβλημάτων (ανισοτήτων ή κρίσεων) συνδέεται κατά τον Weber με έναν κίνδυνο ανορθολογικής αντιμετώπισης του προβλήματος «εφοδιασμού» της κοινωνίας με τα μέσα αναπαραγωγής της (ο οποίος εφοδιασμός υποτίθεται ότι επρόκειτο να εξασφαλισθεί ακριβώς μέσω της σχεδιαστικής δραστηριοποίησης με κριτήρια περιεχομενικής ορθολογικότητας). Ο σκεπτικισμός του Weber ως προς τη δυνατότητα διαμόρφωσης ορθολογικών ρυθμίσεων της συνολικής διαδικα-

σίας βάσει αξιών σχεδιασμού που εκδηλώνεται εδώ αντιστοιχεί στη βεμπεριανή μεθοδολογική αρχή απόρριψης της δυνατότητας ορθολογικής προσέγγισης συνολικών διαδικασιών⁵⁸. Η προβληματική του μεθοδολογικού ατομισμού εξειδικεύεται στη θέση ότι, δεδομένου ότι το παράδειγμα του ατομικού δρώντος είναι το μόνο διαθέσιμο μοντέλο ορθολογικής συμπεριφοράς και τα προβλήματα της συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής τελικά δεν θα μπορούν να βρουν άριστες λύσεις παρά μόνο μέσω πράξεων τυπικής ορθολογικότητας (πρβλ. *WG*, σ. 79 επ.). Επειδή έχει απορριφθεί μια θεωρία σχέσεων προτασόμενη των ατομικών επιλογών, οι αξιακές επιλογές που προσανατολίζονται στην αναπαραγωγή μιας σχέσης αντιμετωπίζονται ως αποδεκτές (ανορθολογικές) αφαιρέσεις ως προς στοιχεία του όλου. Παράλληλα αυτή η βεμπεριανή ερμηνεία αποδίδει πολιτικό χαρακτήρα στο υπόδειγμα της αντίπαλης της μεθοδολογίας (και για το λόγο αυτό το απορρίπτει). Το υπόδειγμα κάλυψης συλλογικών αγαθών κατανοείται ως σύστημα που οργανώνει πρακτικές στα πλαίσια θεσμών, πολιτικών κανόνων, πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας. Ακριβώς δε κατά τον κανονισμό της «κοινωνικής χρησιμότητας» από πολιτικούς θεσμούς (π.χ. ρυθμιστικά πλαίσια κοινωνικής κατανάλωσης από υπηρεσία σχεδιασμού) θα υπάρξουν, όπως προβλέπει ο Weber, τριβές και αντιστάσεις από τους εντασσομένους στο σχεδιασμό δρώντες, οι οποίες θα χρειασθεί να εξουδετερωθούν προκειμένου να λειτουργήσει το σχέδιο, μέσω της αύξησης της πολιτικής καταστολής (πρβλ. *WG*, σ. 75). Άρα η «αξία» που πρόκειται να υλοποιηθεί δεν μπορεί να θεμελιωθεί ορθολογικά από την πλευρά της σχέσης που αναπαράγει, αλλά ανορθολογικά από την πλευρά της εντασιακής διάστασης που συνεπάγεται η επιβολή της απέναντι σε αντιτιθέμενους δρώντες. Το βεμπεριανό αυτό μοντέλο ανάλυσης

58. Πρβλ. «Βασικές έννοιες της κοινωνιολογίας», *WG*, σελ. 10. Όπως παρατηρεί ο M. Scheler, εις *Zusätze aus den nachgelassenen Manuskripten*, ο ίδιος ο Max Weber τόνιζε σε συζητήσεις ότι βάση των μερικών εξορθολογισμών των επιμέρους επιστημών αποτελεί ένα στοιχείο ανορθολογισμού και ελευθερίας απόφασης (*Die Wissenschaftsformen und die Gesellschaft*, Bern/München 1980, σ. 432).

πολιτικοοικονομικών διαδικασιών στα πλαίσια κοινωνιών υπαρκτού «σοσιαλισμού» επιτυγχάνει οπωσδήποτε να επισημάνει τα πραγματικά προβλήματα που προκύπτουν από τη διαπλοκή των μηχανισμών επιβολής του «κοινού καλού» με τα συμφέροντα ηγετικών ομάδων και γραφειοκρατιών. Ανάγει όμως ταυτόχρονα σε μεθοδολογική αρχή το σχήμα ότι κάθε επίκληση «κοινού καλού» συνδέεται με ανορθολογική πολιτικοποίηση. Αποκλείει έτσι εκ των προτέρων τη δυνατότητα διαμόρφωσης «ορθολογικών» αξιών ρύθμισης μιας σχέσης από τους ίδιους τους συμμετέχοντες βάσει συνειδητών κοινωνικών πρακτικών. Ο τύπος αυτός επιχειρηματολογίας διακρίνεται και στα κείμενα εκείνα στα οποία ο Weber φαίνεται να αποδέχεται ότι ο προσανατολισμός σε συγκεκριμένα αξιακά πλαίσια είναι μια μορφή εκδήλωσης (με αδιευκρίνιστο το μεθοδολογικό της χαρακτήρα) συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων. Έτσι, δέχεται⁵⁹ ότι οι ιδέες του σοσιαλισμού διαμορφώνονται ως επακόλουθο της εργοστασιακής και εργασιακής πειθάρχησης της εργατικής τάξης και της μηχανοποίησης της παραγωγής, οπότε και συνεπάγονται αντίστοιχες αξιώσεις ιδιοποίησης από μέρους της εργατικής τάξης του προϊόντος της κοινωνικής εργασίας (πρβλ. και την αξίωση «συνδιεύθυνσης» ή συμμετοχής των εργαζομένων στη διεύθυνση της επιχείρησης εις *WG*, σ. 101). Αλλά οι περιεχομενικές αυτές αξιώσεις απορρίπτονται αμέσως μέσω της μεταφοράς του μεθοδολογικού ατομισμού στο αντικείμενο: κάθε οικονομία εκκινεί από συμφέροντα ατομικά οικονομούντων ατόμων (*WG*, σ. 152)· τούτο ισχύει και για τη «σοσιαλιστική». Και εδώ οι αποφάσεις για τη διάθεση των κοινωνικών πόρων βρίσκονται στα χέρια της ηγεσίας του πολιτικο-οικονομικού οργανισμού, του σχεδιαστικού οργάνου, κτλ. Αποφάσεις μπορούν να εκτελεστούν κατά ορθολογικό τρόπο, μόνο αν εκτελούνται χωρίς αντίρρηση, πράγμα που συνεπάγεται την ύπαρξη μιας «δικτατορικής διοίκησης»: «κάθε δικαίωμα συμμετοχής θα έκανε δυνατή, και τυπικά, την εκδήλωση συγκρούσεων συμφερόντων, τα οποία θα επεκτείνονταν στον τρόπο διάθεσης, αλλά

59. Πρβλ. Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Sozialpolitik*, Tübingen 1924, σ. 501.

κυρίως στο μέτρο αποταμίευσης (αποθεμάτων) [...] Το σημαντικό είναι εδώ ότι το επιμέρους άτομο και στην περίπτωση αυτή θα ρωτούσε: κατά πόσο του φαίνεται αυτού του ιδίου ότι το είδος των μεριδίων που του αποδίδονται και οι εργασίες που του ανατίθενται, σε σχέση με τους άλλους, αντιστοιχούν στα συμφέροντά του. Σύμφωνα με αυτό θα ρυθμίσει τη συμπεριφορά του.» (WG, σ. 152).

Το επιχείρημα σκετικοποίησης των κριτηρίων της υλικής ορθολογικότητας με αφετηρία το ατομικό εγωιστικό πράττειν, θα συνδεθεί με ένα επιχείρημα που θέτει σε αμφισβήτηση την ικανότητα της γραφειοκρατίας να αντιμετωπίσει με ορθολογικό τρόπο τα οικονομικά προβλήματα της συνολικής κοινωνίας, τονίζοντας ταυτόχρονα ότι η γραφειοκρατία αποτελεί αναπόφευκτο χαρακτηριστικό σύγχρονων κοινωνιών. Έτσι ο Weber αμφισβητεί κατ' αρχήν κατά πόσο η γραφειοκρατία του σχεδιασμού μπορεί να είναι αποτελεσματικότερη από την καπιταλιστική οικονομία (WG, σ. 165). Δέχεται δε ότι σε κάθε περίπτωση πάντως ο ορθολογικός σοσιαλισμός θα πρέπει να ανατρέξει σε μια γραφειοκρατία για να διευθύνει τη σύγχρονη οικονομία⁶⁰. Και εδώ ο εργάτης θα πρέπει να αποχωριστεί από τα μέσα παραγωγής, η εξουσία διαθέσεως των ροπείων θα βρίσκεται στα χέρια «ειδικών»⁶¹. Και εδώ θα εγκαθιδρυόταν η εξουσία των πραγμάτων πάνω στους ανθρώπους, την οποία επεσήμανε η μαρξιστική κριτική για τον καπιταλισμό, και των μέσων (συμφέροντα της γραφειοκρατίας) πάνω στους σκοπούς (κάλυψη αναγκών σύγχρονης κοινωνίας). Η μοίρα των εργατών δεν θα άλλαζε σε τίποτα, έστω κι αν εξαφανιζόταν η ιδιαίτερη μορφή του κέρδους (ό.π., σ. 502 κ. επ.).

Η προβληματική αυτή θέτει το ερώτημα κατά πόσον η δεμπεριανή κατασκευή των οικονομικών κατηγοριών προϋποθέτει την ύπαρξη ενός αξιολογικού πλαισίου που «φέρει» τις εν λόγω συνδέσεις. Ένα τέτοιο αξιολογικό πλαίσιο που διαδέχεται την εντασιακή αξιολογία «εθνικών» αξιών του πρώι-

60. Στο ίδιο. και *Gesammelte Aufsätze zur Sozialpolitik*, σ. 497 επ.

61. *Gesammelte Aufsätze zur Sozialpolitik*, σ. 499.

μου έργου μπορεί να εντοπιστεί, όπως έγινε εμφανές, σε μια αρνητική αξιολογία, δηλαδή στη θέση της αδυναμίας υπέρβασης τόσο των καπιταλιστικών σχέσεων, όσο και κάθε κοινωνίας ανισότητας και θεσμοποιημένων χωρισμών μεταξύ ιδιοκτησίας και μη ιδιοκτησίας, απόφασης και εκτέλεσης. Στην αφελή αισιοδοξία «υλιστικών» θεωριών που επικαλούνται τη δυνατότητα άμεσης υπέρβασης αντιπαρατίθεται η αδυναμία υπέρβασης ως υπερβατολογική αρχή του αναπόφευκτου της γραφειοκρατίας. Η αρχή αυτή αποτελεί ιδιότυπο φορμαλιστικό υποκατάστατο μιας περιεχομενικής θεωρίας της κοινωνίας. Οι αρχές της φορμαλιστικής επιστημολογίας (ορθολογισμός του σκοπού) ανάγονται σε συγκροτησιακούς όρους του αντικειμένου. Κατασκευάζεται έτσι ένα μοντέλο για την κοινωνία σε ιδιότυπες νεοκαντιανές βάσεις, σύμφωνα με το οποίο όχι μόνον οι επιμέρους κοινωνικές σχέσεις, αλλά και οι πρακτικές αξιώσεις αναλαμβάνουν το ρόλο του ανορθολογικού υλικού που θα υπαχθεί στις μορφοποιητικές διαδικασίες της διανοίας. Στο φορμαλισμό των γραφειοκρατικών σχέσεων αντιπαρατίθεται, για να απορριφθεί ως μόνη «υλική» εναλλακτική σχέση, η «αλληλεγγύη του συναισθήματος» που διέπεται από το «πάθος καταπολέμησης των ρυθμισμένων σχέσεων» (WG, σ. 115). Οπότε κάθε απόπειρα αποδέσμευσης από τη λογική της γραφειοκρατίας και της αγοράς εμφανίζεται ως ακόμη μεγαλύτερη διακινδύνευση μέσα στο ανορθολογικό για το υποκείμενο. Η θεωρία προειδοποιεί δηλαδή προ των κινδύνων που συνεπάγεται η έννοια του λόγου που η ίδια ενστερνίζεται: του λόγου των σύγχρονων κοινωνιών που συρρικνούνται σε έναν ορθολογισμό «κατά το σκοπό», ο οποίος δεν θεματοποιεί αλλά ακριβώς αποκλείει ως ανορθολογική κάθε έλλογη συνεννόηση πάνω σε κοινωνικούς σκοπούς.